TOPLUMSAL

Tarih

239
KASIM
2013

Gülsün Karamustafa ile
Zamanı Yazmanın Bir Başka Biçimi
Söyleşi: Ece Zerman

Küçük Asya Felaketi'nden Sonra

Serez'de Mülteci İskânı

1923 Ahali Mübadelesi neticesinde Türkiye ve Yunanistan'dan milyonlarca insan yerinden edilir. Evangelia Balta ve Aytek Soner Alpan, Türkiye'den Serez'e giden nüfusun iskân sorunlarını ele alıyorlar, *sayfa 20.*

Kürt Meselesinde Başladığımız Yere Dönmek
Mehmet Ö. Alkan

Dante'den Gökalp'e *La Vita Nuova* ya da *Yeni Hayat*
Zafer Toprak

Mustafa Kemal'in 1915-16 Ermeni Olaylarına Yaklaşımı: "FAZAHAT"
Ayşenur Korkmaz

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025 9 771300 702518 125

BALKANLAR'IN İMPARATORLUKTAN KOPUŞUNA BENZERSİZ BİR TANIKLIK

Selanik'te doğup büyüyen, hemşehrisi Mustafa Kemal'le aynı sıralarda Harbiye'de okuyan ve ilk görevlerine Balkanlar'da çıkan bir subay... Doğduğu topraklara 1902'de teğmen olarak dönen, Adriya kıyılarından Doğu Rumeli'ye, Sırp sınırından Yunan sınırına Balkanlar'ın her köşesinde çeteci takip eden idealist bir genç...

Toplu dilekçe vermek suçlamasıyla Beyaz Kule'de hapis yatan ve sonra İttihad ve Terakki'ye girerek köylülerin eğitimi için de çalışmaya başlayan, okul inşa eden bir gönüllü...

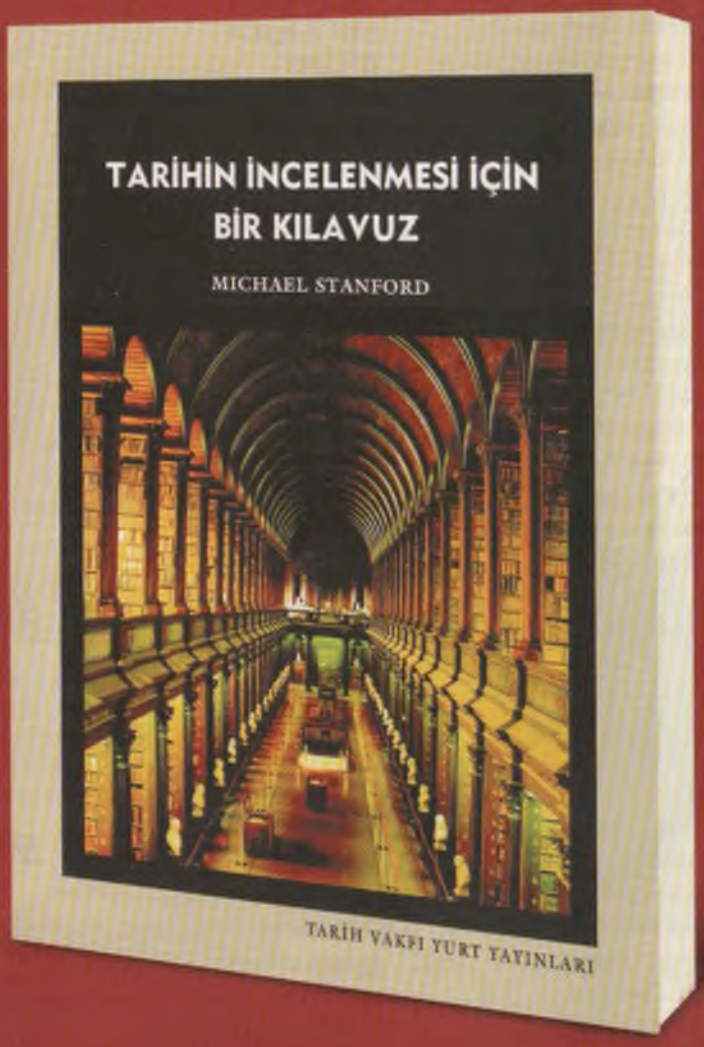
Mehmet Ali Okar, 1912'deki Batı Rumeli bozgununa dek uzanan dönemi ayrıntılarıyla kayda geçerken, Osmanlı Balkanları'nın çok boyutlu bir tablosunu da çiziyor: Dağ köylerindeki halkın yaşayışı ve askerle ilişkileri, coğrafyanın renkli tasvirleri, av hikâyeleri, askeri tiyatro kumpanyasının turneleri, Meşrutiyet'in Manastır'da yarattığı coşku, Balkan muharebeleri, bozgun ve Resneli Niyazi'nin ölümü...

Osmanlı Balkanları'nın Son On Yılı
304 sayfa, 14 TL
Mehmet Ali Okar
Hazırlayan: Ahmet Mesut Okar

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TARİHİN İNCELENMESİ İÇİN BİR KILAVUZ

Tarih filozofu Michael Stanford'un, sadece tarihçi olanlar veya müstakbel tarihçiler için değil, sosyal bilimlerin geniş yelpazesinde yer alan tüm öğrenciler için adeta kılavuz niteliği taşıyan bu çalışması, derinlikli bir tarih incelemesi için gerekli olan tarihsel mefhumlar, yöntemler ve sorunlara ışık tutmaktadır. Olay olarak tarih ve anlatım olarak tarih arasında yaptığı titiz ayrımdan hareketle, tarih incelemeleri açısından gerekli gördüğü sofistike bir felsefi zemine işaret eden Stanford, çalışma boyunca okuyucuyu geniş bir tarihsel sekans içinde düşünmeye davet etmektedir. Bu davete icabetin sonuçlarını kestirmekse zor değil: "Yaşanmış deneyim olarak tarih" ile "geçmişin eleştirel yeniden-inşası" arasındaki karanlıklaştırılmış mafsal noktalarını saptamak ve buradan hareketle de sosyal bilimlere yakışan bir tarihsel kavrayış stili kazandırmak. Stanford'un sözleriyle "Tarih ilerleme kaydeder, ama bir modayı diğerinin yerine geçirerek değil, insanlık haline dair anlayışımızı sürekli genişleterek ve derinleştirerek."

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

MERHABALAR,

Kasım sayımızda Evangelia Balta ve Aytek Soner Alpan'ın birlikte yazdıkları "Küçük Asya Felaketi'nden Sonra Serez'de Mülteci İskânı" başlıklı yazıyı kapağa çıkardık. "Küçük Asya Felaketi" kullanımından da anlaşılacağı üzere yazı daha çok Yunanca kaynaklara dayanarak kaleme alınmış. Yazı başlangıçta Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında Mübadele neticesinde Yunan Makedonyası'nın Serez şehrinde oluşan sert nüfus hareketleriyle ilgili rakamları veriyor. Yazarların verdikleri birçok istatistiki bilgi bunca felaketten sonra tekrar iskânın ne kadar zorlu olduğunu ortaya koyuyor.

Zafer Toprak 20. yüzyıl başında Osmanlı'daki fikir hareketlerini çalışmaya devam ediyor. "Dante'den Gökalp'e, *La Vita Nuova* ya da *Yeni Hayat*" başlıklı yazısında Toprak, Ömer Seyfeddin'in ve Ziya Gökalp'in Batı'dan gelen yeni fikirleri kendi düşünce dünyalarına nasıl uyarladıkları, yeniliğe ve Batı'ya açık Selanik şehrinin bu fikirlerin gelişimindeki önemi üzerinde duruyor. Toprak, Osmanlı'ya yeni fikirlerin nasıl girdiği üzerinde dururken, bunların Batı'da nasıl ortaya çıktıklarını da ele alıyor ve Gökalp'in *Yeni Hayat*'ı ile Dante'nin *La Vita Nuova*'sını ilişkilendiriyor.

"Kürt Meselesinde 90 Yıllık Cumhuriyet Parantezi ya da Başladığımız Yere Dönmek" başlıklı yazısında Mehmet Ö. Alkan, Dr. Mehmed Şükrü [Sekban] tarafından yazılan ve 14 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatine sunulmak üzere Beyrut'tan postalanan çok ilginç bir mektubu tanıtıyor ve çevrimyazısını sunuyor. Sonradan kitapçık olarak yayınlanan bu mektupta Mehmed Şükrü bugün artık devletin daha makul karşıladığı talepler ortaya koyuyor: "biz Kürtler de 'lisan-ı millimize hâkim ve mahsul-i sayımıza mutasarrıf olmak' istiyoruz." Bu taleplerin o zaman tartışılmaya değer görülmediğini Mehmed Şükrü'nün 1933'te Fransa'da yayınladığı küçük bir kitapçıktaki görüşlerindeki şaşırtıcı dönüşümden de anlıyoruz. Alkan'ın yazısından: "Kürtlerin aslında Turani bir kavimden, yani Türklerle aynı soydan geldiğini ve kardeş oldukları..."

Aralık'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 GÜLSÜN KARAMUSTAFA İLE SÖYLEŞİ
ZAMANI YAZMANIN BİR BAŞKA BİÇİMİ
Söyleşi: Ece Zerman

20 KÜÇÜK ASYA FELAKETİ'NDEN SONRA
SEREZ'DE MÜLTECİ İSKÂNI
Evangelia Balta – Aytek Soner Alpan

36 KÜRT MESELESİNDE 90 YILLIK CUMHURİYET PARANTEZİ YA DA BAŞLADIĞIMIZ YERE DÖNMEK
Mehmet Ö. Alkan

46 DANTE'DEN GÖKALP'E
LA VITA NUOVA YA DA *YENİ HAYAT*
Zafer Toprak

58 MUSTAFA KEMAL'İN 1915-16 ERMENİ OLAYLARINA YAKLAŞIMI
FAZAHAT
Ayşenur Korkmaz

66 1861 CEBEL-İ LÜBNAN NİZAMNAMESİ VE ÖZERK CEBEL-İ LÜBNAN'IN İLK MUTASARRIFI
GARABED ARTİN DAVUD PAŞA
Saro Dadyan

72 GERD KRUMEICH İLE SÖYLEŞİ
BİR ALMAN TARİHÇİ FRANSA TARİHİNE BAKTIĞINDA
Söyleşi: Alexandre Toumarkine

76 1870-1930 YILLARI
İSTANBUL'DAKİ İSVEÇ KOLONİSİ
Rohat Alakom

86 KURŞUN SARRAF AĞIRLIKLARI
Yılmaz İzmirlier

88 EGE DÜNYASI'NDA TUNÇ ÇAĞI
KÜLTÜRÜ'NÜN BEŞİĞİ KİKLAD ADALARI
Oğuz Tekin

90 PERTEV NAİLİ BORATAV'DAN MUZAFFER ŞERİF'E MEKTUP
Sertan Batur

92 AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER
HERA, ARGUS VE HERMES
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

Kapak görseli:
Hamza Rüstem ailesi.
Population Exchange Museum.

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP:
94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir pazartesileri saat 15.30'da Fikr-i Takip programını dinleyebilirsiniz. Kaçırdığınız programları Açık Radyo'nun sayfasındaki podcast kanallarından takip edebilirsiniz.
Peri Efe-Ahmet Akşit

66 **GARABED ARTİN DAVUD PAŞA**

Saro Dadyan, Osmanlı tarihinde gayrimüslimlerin memuriyete kabulü ve resmi unvan almaları yönündeki yeniliğin ilk örneklerinden Garabed Artin Davud Paşa'nın hayatını ve bürokrasideki yerini konu ediyor.

72 **BİR ALMAN TARİHÇİ FRANSA TARİHİNE BAKTIĞINDA**

Alexandre Toumarkine, Türkiye'de az bilinen değerli Alman tarihçisi Gerd Krumeich ile Krumeich'in çalışmalarını ve dünya savaşı tarihçiliğini konuşuyor.

76 **İSTANBUL'DAKİ İSVEÇ KOLONİSİ**

Rohat Alakom, 1870- 1930 yılları arasında İstanbul'da yaşayan İsveçlilerin oluşturduğu İsveç kolonisiyle ilgili bilgiler veriyor.

86 **KURŞUN SARRAF AĞIRLIKLARI**

Yılmaz İzmirlier, darphanelerde kullanılan ve bugüne kadar incelenen ağırlıklardan oldukça farklı özellikler gösteren kurşundan üretilmiş üç ağırlığı tanıtıyor.

90 **PERTEV NAİLİ BORATAV'DAN MUZAFFER ŞERİF'E MEKTUP**

Sertan Batur, Akron Üniversitesi'ne bağlı Psikoloji Tarihi Merkezi'nde bulunan, Pertev Naili Boratav'ın Muzaffer Şerif'e yazdığı mektubu sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 239, Kasım 2013

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Ekim 2013

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
85,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

10 MART 1877

MİRDİTALILAR OSMANLI DEVLETİ'NE KARŞI

L'Illustration dergisinin 10 Mart 1877 tarihli ve 1776 numaralı bu sayısının kapağında Arnavutluk'un ücra dağlık bölgesindeki bir karakolun önünde nöbet tutan alaturka kıyafetli bir asker resmedilmişti. Derginin içinde yer alan makaleden bu görüntünün Arnavutluk'un kuzeyinde yer alan Mirdita (Mirditë) bölgesinin Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasıyla ilgili olduğu, söz konusu bölgede yaşayan Katolik kabilelerin tam da Sırbistan ve Karadağ ile olan savaşın sona ermek üzere olduğu bir zamanda birden silaha sarılarak Osmanlı ordusunu hedef aldığı anlaşılmaktadır.

***Illustration* kapak.**

Türklere karşı Mirditalıların saldırısı. — Arnavutluk'ta Mirdita sınırında bir karakol.

M. Petrovitz'in bir çiziminden.

Dergide yer alan makalede de belirtildiği üzere bu olayın gayet ikincil bir mesele olduğu, hatta büyük ihtimalle Osmanlı ordusunun bu saldırıyı anında püskürtebileceği bir gerçekse de, asıl ironik olan, Osmanlı Devleti'nin bundan sadece bir buçuk ay sonra, 24 Nisan 1877'de Rusya ile savaşa girişerek bir seneden az bir müddet için büyük bir hezimete uğrayacağıydı. 93 Harbi diye bilinen bu facianın başlamasından bir ay kadar evvel verilen bu çatışma haberine geri bakınca garip kaçtığı şüphesizdir.

Bu çatışmanın bu denli ikincil olması, burada zikredilen olayların akıbetini takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Fakat bölgeyle ilgili literatürden anlaşılan, 1877'deki ayaklanmanın gerçekten de makalede tahmin edildiği gibi kısa sürede Osmanlı ordusu tarafından bastırılmış olduğu, ama 1878 Berlin Kongresi'nde Mirditalıların özerk bir prensliğin kurulması yönünde müracaatları olmuş olduğudur.[1] Arnavutluk'un kuzeyinde yer alan ve Malësi (Dağlık) adıyla bilinen dağlık bölgedeki en önemli kabilelerin arasında yer alan Mirditalıların en büyük özellikleri, Hıristiyanlığın Katolik mezhebine bağlı olmuş olmalarıdır.

Mirditalılardan bahseden nadir Osmanlı kaynaklarından kendi de Arnavut olan Şemseddin Sami (Frashëri) Bey'in (1850-1904) asır sonunda çıkarmış olduğu ansiklopedisi *Kamusü'l-A'lâm*'da yer alan "Mirdita" maddesini olduğu gibi aktaralım:

"Mirdita: (*Mirdite*): Arnavudluk'da İskodra vilayet ve sancağında müstesna bir kaza suretinde idare olunur dağlık ve taşlık yer olub, şimalen Puka ve nefs-i İşkodra, garben Leş, cenuben Akçahisar kazalarıyla, şark-ı cenubi cihetinden ve şarken dahi Manastır vilayetinin Debre sancağıyla mahduddur. Arazisi taşlık ve gayrı münbit (verimsiz) olmağla, ahalisi pek fakir olub, hemen yalnız dağlarındaki çam ormanlarından çıkardıkları katran ve çıra satışıyla taayyüş ederler (geçinirler). Kendileri Hıristiyan ve Katolik oldukları halde, pek cesur ve sadık adamlar olub, eskiden beri asakir-i Osmaniye (Osmanlı askerleri, ordusu) saflarında muharebe etmekle muvazzaf ve vergiden muafdırlar. Kendi beğlerinden biri canib-i devletden kaimmakam nasb olunub, (Oroş) nam karıyede ikamet eder. Kaza bayraklara münkasem (bölünmüş) olub, herbir bayrağın efradı kendi bayrakdarlarını tanırlar. Mirdita'nın nüfusu tahrir olunmamış ise de, ahalisi 15 000 kadar tahmin olunur."[2]

Şemseddin Sami Bey'in verdiği bu kısa tasvirin bazı noktaları *Illustration* makalesinde yer alan bilgilerle örtüşmektedir. Dinleri, mezhepleri, dağlık bir bölgedeki konumları, özerklikleri, idari yapıları bunların örnekleridir. Ona mukabil, Fransız dergisinde yer alan "vahşet"

hallerinden bahsetmeyip sadece fakirliklerinden dem vurması dikkat çekicidir. Aynı şekilde bu denli başına buyruk bir kabilenin özerkliğinin Osmanlı ordusunun saflarında yer almış olmasına bağlanmasının da sorgulanması gereken bir rivayet niteliğinde olduğu açıktır. Ama bunların dışında dergide yer alan makaleyi Osmanlı bakışından ayıran en çarpıcı özellik, etnografya ile tarih karışımı bir bakış açısının ne kadar hâkim olduğudur. Mirditalıların ilkelliğinin bir tür saflık olarak alınıp kaybolmuş Yunan medeniyetinin yaşayan bir izi olarak zikredilmesi, Homeros zamanının ve İlyada ile Odyssea destanının kahramanlarının yaşam tarzlarının Mirditalı asilerinkiyle eşleştirilmesi bunun en bariz göstergesidir. Makalenin bu yöndeki iddialarını dayandırdığı ama ayrıntılı bir şekilde zikretmediği kaynağın Albert Dumont'nun Osmanlı Balkanları'ndaki seyahatleri sırasında aldığı notlardan oluşturduğu kitap oluşu gayet manidardır. Dumont, 1868'de Aya İrini'deki Osmanlı eski eser koleksiyonunu ilk olarak kataloglama teşebbüsünde bulunmuş olan bir arkeologdu. O dönemde arkeoloji ile etnografyanın arasında bu tür bağlantılar görülmesi ve antikitenin halklarıyla o günün bazı nüfus grupları arasında paralellik kurulması sıkça rastlanan bir olgudur.[3]

Mirditalıların başının ikametgâhı olan Oroçi Sarayı.

M. Petrovitz'in bir çiziminden.

ŞARK OLAYLARI: MİRDİTALILARIN AYAKLANMASI

Sırplar ile Karadağlılar Türkiye ile barış imzalarken ya da imzalamaya hazırlanırken Arnavutluk'un bağımsız halklarından Mirditalılar tam aksine aynı ülkeye karşı ayaklanıp İşkodra ile Prizren arasındaki yola hâkim Puka Kalesi'ni kuşatma altına aldılar. Bunu üzerine Derviş Paşa[4] da hemen İşkodra'dan kaleyi kurtarmak ve ardından Mirditalıların üzerine yürümek üzere bir topçu birliğini görevlendirdi.

Puka, nizamiye askerleriyle başıbozukların korudukları bir kalenin etrafındaki geniş alana dağılmış beş-altı yüz haneden oluşan bir kasabadır.

Mirditalılar, İşkodra'nın güneybatısında yükselen dağlarda mevzilenmiş durumdalar. Beş "bayrak" altında[5] bölünmüş olarak hepsi Katolik takriben yirmi bin kişiden oluşuyorlarsa da Katoliklikleri sadece yüzeyde kalıp huylarını hiçbir şekilde yumuşatmamıştır. Bu huyları da diğer Arnavut kabilelerinki gibi gayet vahşice ve her hareketleri içgüdüye dayanmakta; hatta Bay Dumont'un da dediği gibi bu özellikleri ataları olan Homeros zamanının Yunanlarını akla getirmektedir.[6]

"Bu halklar ziraatle uğraşmıyorlar", diye yazıyor. "Sürülerini otlaklara güdüyorlar, tıpkı Yunan kahramanları gibi... *Pliyak* adı verilen ve ırkın en asilleri sayılan en çok itibar gören Arnavutlar en adi işlere de katılıyorlar. Oğul Menelas gibi öküzleri tarlaya doğru güderken baba da Ulysses gibi evini kendi elleriyle inşa ediyor. Sizi davet ettiği akşam yemeği için de ev sahibiniz koyunu kendi kesiyor, bir zamanlar Akhilles'in yaptığı gibi."[7]

Kanunları değil, âdetleri vardır. Karılarını hayvan türünden başlık parası ödedikleri anne ve babasından satın alırlar. Bazı kabilelerde, özellikle de

Şark olayları. — Mirditalı kabile reislerinin dağ köylerini teftişi.

M. Petrovitz'in bir çiziminden.

Mirditalılarda, ancak düşman bir kabileden kaçırılmış olan bir kadınla evlenilebiliyor. *Vendetta*[8] gibi dağlarda kabileden kabileye uygulanan *çeta*[9] ya da *razzia*'nın[10] evliliğe uyarlanmış hali. Mirditalı kadınlar ise, diğer Arnavut kabilelerine gelin gidiyorlar. Bunların her biri ihtiyarlar tarafından herhangi bir kurala bağlı olmaksızın idare edilen bir tür cumhuriyetler gibidir. Bazı kabilelerde bir tür prens ve ona destek olan ileri gelenler meclisi mevcuttur; bu ileri gelenler de sade üyelerden daha çok sayıda öküz ve koyunu bulunanlardır.

Böylece Mirditalıların prensi de, sarayının ya da daha mütevazı ve gerçekçi bir tabir kullanılacaksa ikametgâhının bulunduğu ve dağda dağılmış kırk kadar evden oluşan bir köy olan Oroçi'de yaşıyor. Büyük resmimizde görülen bu ikametgâh, dişli bir sur ile geniş ve derin bir hendekle çevrilmiş geniş bir alanda toplanmış birkaç binadan ibarettir. Üç adet kalkan köprüden kötü silahlanmış, daha da kötü giyimli, askerden çok vahşilere benzeyen bir Mirditalı birliğinin koruduğu meydana ulaşılıyor. Sekiz sene evvel öldürülen son Mirditalılar prensi Bib-Doda'nın kendi halkını esir yerine koyarak idare etmek için kendini korumaya aldığı yer işte burasıydı.[11] Henüz kırk altı yaşında olan dulu, Türklerin alıp İstanbul'da rehin tuttukları on yedi ya da on sekiz yaşlarındaki oğlunun yokluğunda[12] ülkeyi yöneten kardeşi ve kayınbiraderiyle birlikte hâlâ bu sarayda yaşamaktadır. O da âdete uygun olarak Bib-Doda tarafından komşu bir kabileden kaçırılıp Maria-Angela adı verilmiş, bu ismi de şimdi kullandığı Marangela adına dönüştürülmüştü.

Mirditalıları Türklere saldırmaya iten nedenleri bilemiyoruz; ne var ki geçen sene gerçekleşseydi yabana atılmayacak olan bu saldırı, barışın Sırbistan'la sağlanmış olduğu ve birkaç gün içinde de Karadağ ile sağlanacağı bugünkü ortamda Türkiye'ye en ufak bir endişe verecek nitelikte olmadığı gibi, kanımızca kolaylıkla üstesinden gelinebilecektir. Her halükârda Mirditalılar silahlara sarılmış durumdalar ve muhabirimize bakılırsa büyük bir hareketlilik içindeler. Daha önce de söylediğimiz gibi bir kısmı Puka yönelirken diğerleri de alelacele iç tarafların müdafaasını düzenliyor. Ülke, kapak sayfasındaki resimde görülen gibi birçok karakollarla çevrilidir. Bu karakollardan nöbetçiler gece gündüz Mirdita'ya giden yolları gözlüyorlar. Bütün ülke tehditkâr bir hâle bürünmüş ve birliklerin sarayın etrafında toplandıkları Oroçi'ye gönderilen kabile reisleri mütemadi bir şekilde dağları kolaçan edip muhtemel bir istila halinde düşmanı karşılamak için tedbirlerin eksiksiz olduğunu kontrol ediyorlar. Bu ise üçüncü resmimizin konusudur.

DİPNOTLAR

1 Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, New York, Harper Perennial, 1999, s. 218-219.

2 Şemseddin Sami [Frascheryl, *Kamusü'l-A'lâm*, İstanbul, Mihran, 1316 (1899), c. VI, s. 4509.

3 Bu konuda bkz. Edhem Eldem, "Oryantalizm ve Arkeoloji: Zamanın Durduğu Şark", *Oryantalizm'in 1001 Yüzü*, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 2013, s. 32-43.

4 Lofçalı İbrahim Derviş Paşa (1817-1896).

5 Osmanlıların getirdiği ama ardından yerel kabilelerin benimseyerek kullandığı askeri birim (Malcolm, *age*, s. 16).

6 Albert Dumont, *Le Balkan et l'Adriatique. Les Bulgares et les Albanais. L'administration en Turquie. La vie des campagnes. Le panslavisme et l'hellénisme*, Paris, Didier et Cie, 1874.

7 Dumont, *age*, s. 294-295.

8 İtalyanca kan davası.

9 Türkçede "çete" kelimesinin kökeni olan Arnavutça tabir.

10 Muhtemelen Arapça "gaza" kelimesinden türemiş olan ve Fransızcada baskın manasında kullanılan tabir.

11 Gjonmarkaj kabilesinden Dod Bib Paşa (1820-1868).

12 Prënk Bibë Doda (1860-1919) Osmanlı idaresi tarafından 1904'e kadar ülkesinden uzakta tutulmuş, ancak bu tarihten sonra dönebilmiştir. Arnavutluk'un 1913'teki bağımsızlığından sonra politikada önemli rol oynayan Doda, 1914'te kısa bir müddet Dışişleri Bakanı olmuş, 1919'da ise Yugoslav başbakanı Nikola Pašić tarafından pusuya düşürülüp öldürülmüştür (http://en.wikipedia.org/wiki/Bib_Doda).

ÖLÜMÜNÜN 200. YILINDA

İSTANBUL FOTOĞRAFÇISI JAMES ROBERTSON'IN ESERLERİ

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AnaMed), fotoğraf sanatının önde gelen isimlerinden James Robertson'ı, ölümünün 200. yılı anısına düzenleyeceği sergiyle ağırlamaya hazırlanıyor. Bahattin Öztuncay'ın küratörlüğünü üstlendiği ve Ömer M. Koç Koleksiyonu'ndan Robertson'a ait orijinal fotoğraf ve suluboya eserlerin yer alacağı sergi, 27 Kasım 2013'te AnaMed Galerisi'nde ziyarete açılacak.

1813-1888 yılları arasında yaşamış, Osmanlı darphanesi başhakkâkı ve fotoğraf sanatçısı James Robertson'ın eserleri, Beyoğlu İstiklal Caddesi'ndeki AnaMed Galerisi'nde, 27 Kasım 2013 – 2 Şubat 2014 tarihleri arasında sergilenecek. "Robertson, Osmanlı Başkentinde Fotoğrafçı ve Hakkâk" başlığını taşıyan sergide, sanatçının darphanedeki faaliyetlerinin yanı sıra, suluboya ve fotoğraf çalışmalarından da örnekler verilecek. Bahattin Öztuncay'ın küratörlüğünü üstlendiği sergide yer alan orijinal fotoğrafların ve suluboya çalışmaların tamamı Ömer M. Koç Koleksiyonu'ndan seçildi.

"Türk kadını sokak kıyafetiyle", Robertson, 1855.

Ömer M. Koç koleksiyonu.

19. yüzyıl fotoğraf sanatının önemli isimleri arasında yer alan ve mesleki eğitimini Londra Kraliyet Darphanesi'nde tamamlayan Robertson, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde 40 yıl boyunca, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dâhil olmak üzere dört Osmanlı sultanına bağlı olarak görev aldı. Altın ve gümüş paraların ve madalyaların desenlerini, kalıp ve modellerini hazırlayan Robertson, 1850'lerden itibaren fotoğrafçılıkla da ilgilenmeye başladı. İstanbul'un ilk 3608 panoramik fotoğraflarını çekti. Hem İstanbul fotoğraflarıyla, hem de 1854 tarihli Atina, 1854-55 yıllarında çektiği Kırım Savaşı serileri ve 1857'de hazırladığı Kudüs ve Kahire fotoğraf serileriyle Londra ve Paris'te önemli sergilere katılan Robertson, döneminde büyük bir üne kavuştu.

"Robertson, Osmanlı Başkentinde Fotoğrafçı ve Hakkâk" sergisi, Osmanlı Darphanesi'ndeki çalışmalarının yanında; İstanbul'un kendine has renkli yaşamını, eşsiz manzaralarını ve birbirinden çarpıcı mimari eserlerini fotoğraflarıyla kayda geçiren James Robertson'ın çok yönlü sanatsal becerisini izleyicilerle buluşturuyor. Ölümünün 200. yılında düzenlenen sergide, Robertson'ın Atina, Kırım, Kudüs ve Kahire'de çektiği fotoğraflar da yer alıyor. Serginin küratörü Bahattin Öztuncay tarafından hazırlanan ve Robertson'ın yapıtlarının yanı sıra yaşamından kesitlerin de yer alacağı katalog, sergiyle eşzamanlı olarak yayımlanacak.

THYSSEN KONFERANS SERİSİ 2013-2017

ULUSAL PERSPEKTİFLERİN ÖTESİNDE HARB-I UMUMÎ

Birinci Cihan Harbi 20. yüzyılın en büyük felâketlerinden biri olup, Osmanlı İmparatorluğu ve diğer multietnik imparatorlukların çöküşüne ve eski siyasi ve iktisadî düzenin parçalanmasına yol açmıştır. Harbin 100'üncü yıldönümünün yaklaşması vesilesiyle Fritz Thyssen Vakfı, Orient-Institut Istanbul ve Sabancı Üniversitesi "Harb-ı Umumî"nin çıkışı, seyri ve sonuçlarını değerlendiren konuşmacıların yer alacağı bir konferans serisine başlıyor. Konferans serisinin açılışı, dünya savaşları alanında yaptığı araştırmalarıyla uluslararası üne sahip Prof. Dr. Gerd Krumeich "Harb-ı Umumi: Büyük Devletlerin Savaşından Avrupa'nın Yıkımına" başlıklı sunuşla yapılacaktır. Konferans 7 Kasım tarihinde Sakıp Sabancı Müzesi'nde gerçekleşecek. Konuşmasında Krumeich, savaşın başlamasından hemen önce egemen savaş zihniyetine ve silahlanmanın nasıl algılandığına değinecek ve mevcut tüm maddi ve manevi kaynakların seferber edilmek suretiyle kitle üretimine geçildiğini ve sınırsız bir propaganda ile savaşın giderek nasıl tüm dünyayı içine aldığını vurguladıktan sonra savaş sonrasında da karşılıklı nefret ve mücadelenin nasıl devam ettiğini gösterecektir. Tamamında simultane çeviri hizmetinin sunulacağı konferansın açılış konuşması Prof. Dr. Cemil Koçak (Sabancı Üniversitesi) tarafından yapılacaktır.

2013-2017 yılları arasında *Thyssen Lectures* kapsamında uluslararası üne sahip sekiz dünya savaşı araştırmacısını önce İstanbul'un önde gelen üniversitelerinde, sonra da İstanbul dışındaki bir üniversitede bir araya getirilmesi planlanıyor. Orient-Institut Istanbul, Tarih Vakfı ile bu amaçla gerçekleşecek etkinlikler üzerine ortak çalışmalar yürütmektedir.

Harb-ı Umumî: Büyük Devletlerin Savaşından Avrupa'nın Yıkımına
Prof. Dr. Gerd Krumeich, Heinrich- Heine-Universität Düsseldorf
7 Kasım 2013, Saat 20.00 / Sakıp Sabancı Müzesi

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYELERİNİN ODTÜ'DE YAŞANANLAR HAKKINDA AÇIKLAMALARI

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin ODTÜ yerleşkesinde bir gece baskınıyla ağaçların kesilmesinin ardından, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyeleri 24 Ekim 2013 tarihinde Boğaziçi yerleşkesindeki Güney Meydan'da bir araya gelerek basın açıklaması yaptı.

"ODTÜ'YE YAPILAN GECE BASKININI ŞİDDETLE KINIYORUZ

Ankara Büyükşehir Belediyesi ekiplerinin 18 Ekim Cuma günü ODTÜ yerleşkesine yapmış olduğu tecavüzü kesinlikle kabul edilemez buluyor, şiddetle kınıyoruz. Bir üniversite yerleşkesine, üniversite yönetiminden izin almaksızın, hatta haber dahi vermeksizin gece saatlerinde çitleri yıkarak girmek ve 3.000 civarında ağacı sökmek, üniversiteye hem hukuk dışı hem etik dışı bir saldırıdır. Üstelik bu baskın, söz konusu yol planı henüz askıdayken ve ODTÜ ile devlet yetkililerinin itiraz görüşmeleri sürerken gerçekleşmiştir.

Ankara Belediyesi'nin hiçbir hukuk, ahlak ve çevre anlayışına uymayan bu kaba güç gösterisi karşısında ODTÜ öğretim üyeleri ve öğrencilerini sonuna kadar desteklediğimizi tüm kamuoyuna duyururuz. Bu ve benzer saldırılara karşı onlarla aynı safta mücadele etmeye devam edeceğiz. Bu mücadele, üniversitenin özerklik, özgürlük ve onur mücadelesidir ve sonunda üniversite kazanacaktır."

Fotoğraf: ODTÜ Arşivi

TARİH VAKFI PERŞEMBE KONUŞMALARI KASIM AYI PROGRAMI

Tarih Vakfı tarafından İstanbul'da gerçekleştirilen "Perşembe Konuşmaları" toplantı dizisi Kasım ayında da devam ediyor.

• 7 KASIM
SAAT: 18:30 - 20:30
7 Kasım, Hakan Yücel, Galatasaray Üniversitesi:
Varoş Gençliği: İstanbul Gazi Mahallesi Örneği

• 21 KASIM
SAAT: 18:30 - 20:30
21 Kasım, İlkay Yılmaz, İstanbul Üniversitesi,
Fesad'dan Çapulcuya Abdülhamid'den Günümüze Kent Güvenliğinin Sabitleri

Yer: Aynalı Geçit, Meşrutiyet Caddesi, Avrupa Pasajı, No:8, Kat:2, Galatasaray/Beyoğlu

TÜYAP KİTAP FUARI'NDA TARİH VAKFI PANELLERİ

Tarih Vakfı, Tüyap Kitap Fuarı etkinlikleri çerçevesinde iki panel düzenleyecek. Güncel tarih tartışmalarından hareket eden panellerden birincisi, "Şimdiki Zamanın Tarihi" başlığı altında, 8 Kasım Cuma günü, 16.45-18.15 arasında, diğeri ise "Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları" başlığıyla 10 Kasım Pazar günü, 15.45-16.45 saatleri arasında gerçekleşecek. Panellerin ikisi de Marmara Salonu'nda.

ŞİMDİKİ ZAMANIN TARİHİ

Türkiye'de yakın geçmişin tarihini yazmakta sancılar devam ederken, son zamanlarda -geçtiğimiz Temmuz ayında *NTV Tarih* dergisinin kapatılması ile birlikte- şimdiki zamanın tarihini yazmanın mümkün olup olmadığına dair tartışmalar başladı. Tarih Vakfı bu panelde şimdiki zamanın tarihinin (Fransızcaya "histoire du temps présent" İngilizceye ise "history of the present" olarak geçmiş olan) epistemolojik olarak nasıl ele alınması gerektiği, çalışma araçlarının ve koşullarının özelliklerini irdelemek, bu alanın Türkiye'de ve başka ülkelerde nasıl işlendiğine dair bir tartışma açmayı amaçlıyor.

8 Kasım 2013 Cuma
16.45-18.15
Marmara Salonu
Moderatör: Bülent Bilmez
Konuşmacılar: Teyfur Erdoğdu (Yıldız Teknik Üniversitesi), Ahmet Kuyaş (Galatasaray Üniversitesi), Işık Tamdoğan (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü)

CUMHURİYET TARİHİNİN TARTIŞMALI KONULARI

Cumhuriyet'in 90. yılında, Cumhuriyet tarihinin tartışmalı konularının ve bu konudaki tarihyazımının eleştirel ve genel değerlendirmesi yapılacak olan bu etkinlikte, Tarih Vakfı tarafından yayınlanan bir kitaptan (Bülent Bilmez (yay. haz.) *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013) yola çıkarak üç tarihçi, Mete Tunçay, Zafer Toprak ve Bülent Bilmez tarihle hesaplaşma/yüzleşme konusunda Türkiye'de son yıllardaki gelişmeler üzerine konuşma yapacaklar. Panelin moderatörü Işık Tamdoğan.

10 Kasım 2013, Pazar
15.45-16.45
Marmara Salonu
Moderatör: Işık Tamdoğan
Konuşmacılar: Mete Tunçay (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Zafer Toprak (Koç Üniversitesi), Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi)

"TÜRKİYE'DE TARİH DERGİCİLİĞİ"

Yedikıta Dergisi'nin çağrısıyla "Türkiye'de Tarih Dergiciliği" panelinde tarih dergilerinin temsilcileri bir araya geliyor.
9 Kasım 2013 Cumartesi, saat 17.00-18.30.
- Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı (*Yedikıta Tarih ve Kültür Dergisi*)
- Dr. Orhan Koloğlu (*Atlas Tarih*)
- Mustafa Armağan (*Derin Tarih*)
- Ahmet Akşit (*Toplumsal Tarih*)
- Gürsel Göncü (*NTV Tarih*)

Yöneten: Yusuf Çağlar

TARİH VAKFI MÜTEVELLİSİ OKTAY EKİNCİ HAYATINI KAYBETTİ

Tarih Vakfı mütevellilerinen ve kent sorunlarıyla ilgili pek çok çalışması olan, Mimarlar Odası eski genel başkanı Oktay Ekinci, 15 Ekim 2013 tarihinde beyin kanaması nedeniyle yoğun bakıma alındığı Alman Hastanesi'nde hayatını kaybetti.

"ŞİMDİ, TARİH OLURKEN..."

5 Ekim 2013 Cumartesi günü Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi'nde Tarih Vakfı tarafından "şimdi, tarih olurken... 'Şimdinin Tarihi' ve Tarihyazımı Açısından Gezi Süreci" başlıklı bir atölye gerçekleştirildi. Etkinlik kapsamında farklı direniş hareketleri ve Gezi Parkı süreci tarihyazımı açısından incelendi.
Atölyenin ilk bölümünde tarihçi Vangelis Kechriotis moderatörlüğünde Tarih Vakfı Gezi Komisyonu'ndan Esra Balcı ve Işık Tamdoğan tarafından açılış konuşmaları yapıldı. Atina Üniversitesi'nden Antonis Liakos işgal hareketlerinin kültürel ortaklıklarına ve isyan hareketlerinin geçmişle kurdukları ilişkiye dikkat çeken bir konuşma yaptı. Kahire Amerikan Üniversitesi'nden Sherene Seikaly konuşmasında özellikle Mısır'da kadınların görünür olması ve kadın vücudunun nesneleştirilmesi üzerinde durdu. Atölyenin devamında Gezi Parkı'nda direniş sırasında aktif rol almış gruplar adına kısa sunuşlar ve deneyim aktarımları gerçekleşti.

Atölyede LGBTT aktivistleri adına İrem Güven sunuşunu yaparken.

Atölye öğleden sonra gerçekleşen kapalı oturumlarla devam etti. Bu oturumlarda gezi deneyimlerini içeren bir arşivin oluşması ve bu deneyimin "şimdinin tarihi" yaklaşımı etrafında nasıl ele alınabileceğine ilişkin görüşmeler yapıldı. Yakın zamanda Avrupa Birliği Sivil Düşün Programı tarafından desteklenen etkinliğin sonuç raporları çoğaltılarak kamuoyu ile paylaşılacak.

GÜLSÜN KARAMUSTAFA İLE SÖYLEŞİ

ZAMANI YAZMANIN BİR BAŞKA BİÇİMİ

Gülsün Karamustafa, **Kronografya** *adlı işinin başlığından da anlaşıldığı üzere, zamanın kaydını tutmayı dert edinmiş bir sanatçı. Çalışmalarının birçoğunda, darbelerden 6-7 Eylül Olayları'na Cumhuriyet tarihinin yaralarıyla hesaplaşıyor, sözlü anlatıların izlerini imgelerle birleştiriyor, hatırlamanın, kayıt tutmanın anlamını sorguluyor. Karamustafa'nın bugüne kadarki en kapsamlı sergisi olan* **Vadedilmiş Bir Sergi** *Ocak 2014'e dek SALT Beyoğlu ve SALT Galata'da sergilenecek. Bu vesileyle, daha akademik bağlamlarda okumaya alışık olduğumuz oryantalizm, toplumsal cinsiyet, göç gibi meseleleri bir sanatçı olan Karamustafa ile tartıştık: tarihe nasıl yaklaştığını, bu konuları bir sanatçı gözüyle nasıl ele aldığını konuştuk.*

The Monument and the Child [Abide ve Çocuk], detay.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Akademik tarih disiplininden gelen biri olarak serginizi gezdikten sonra aklımda bir cümle baskın geliyordu, John Berger'in bir kitabının başlığı: "Anlatmanın başka bir biçimi". İşlerinizin birçoğunda oryantalizm, toplumsal cinsiyet, göç ya da ulus-tarihin kimi travmaları gibi tarihçilerin, sosyal bilimcilerin yıllardır uğraştığı konuları bir sanatçı olarak ele alıyorsunuz. Sanat size bu toplumsal olayları anlamak/anlatmak için nasıl bir alan açıyor ve sizce bu sosyal bilimlerinkinden nasıl farklılaşıyor?

Bana başından beri sosyolog gibi, tarihçi gibi birtakım yakıştırmalar yapılıyor. Evet, ben bir sosyolog, bir tarihçi gibi bakabiliyor olabilirim ama aslında, bunların özünde, ben bir sanatçıyım: Sonuç olarak yorumum ve ortaya çıkan iş bütünüyle bir sanat işi. Yani kalıcı olan ve sizin gördüğünüz, sizin yüzleştiğiniz bir sanatsal üretim. Aslında bu deneyimler, 1990'ların başında en uç noktalara götürülerek sanatçılar tarafından yapıldı. Yani sosyologlarla birlikte çalışıldı, bir tez yahut bir konu üzerinde derinlemesine -belki sanatsal kimlikler de bir kenara bırakılarak- bir sosyoloji projesi olarak birçok sanatsal proje yapıldı. Bu bağlamda aslında sanatçılar her şeyi belli bir uca kadar götürdüler. Bütün bunlar benim ilgi alanım olmakla birlikte dediğim gibi yorumum aslında bir sanatçı gibi. Bir keresinde bir toplumsal proje ile ilgili olarak çok yetkin bir sosyologla konuşurken konu onun beni algılama noktası ve benim onu algılama

Vadedilmiş Bir Sergi'den.

noktama gelmişti. Bu ikimizi de şaşırtan bir şey oldu çünkü o ele alınan meselenin benimki gibi çözümlenebileceğine hiç inanmamıştı, ben de meselenin onunki kadar akademik ve katı bir biçimde ele alınabileceğine inanmamıştım. Dolayısıyla bu gösteriyor ki konu ve yaklaşım aynı olsa da yorumlar ve ortaya çıkan sonuçlar birbirinden çok farklı oluyor.

Aynı konunun bir başka boyutundan devam edecek olursak... 1994'te hazırladığınız bir işinizin başlığı "Kronografya", yani "zamanı yazmak". Merhum sanat tarihçisi ve eleştirmeni Nilgün Özayten, çalışmanızla aynı yıl kaleme aldığı bir yazıda bu başlığın sizin yaptığınız tüm işleri tanımladığını söylüyor. Siz bunu sahipleniyor musunuz, "zamanı yazma" gibi bir uğraşınız var mı?

Evet, zamanı yazma durumu aslında belli işlerimde var ve bundan da çok hoşlanıyorum. Bir vakanüvis gibi zamanın notunu tutmak gibi bir tavrım var. Ama dediğim gibi, bir vakanüvisle beni ayıran birtakım nitelikler yine var. Benim tuttuğum zaman kaydı belki herhangi bir şekilde günü gününe yazılmış bir vaka dökümüyle aynı şey değil, onun derinlemesine daha farklı yolları var. Ama aslında zamanın notunu tutmak gibi bir işim olduğunu düşünüyorum.

Zamanı kaydetmenin yanında birçok çalışmanızda baskın olan bir tema da temsil -ve temsille bir tür hesaplaşma, temsil biçimlerini sorgulama... Bu özellikle *Erken Bir Temsiliyetin Sunumu*'nda çok belirgin. Klasik temsil biçimleriyle nasıl bir derdiniz olduğunu düşünüyorsunuz?

Temsil biçimleriyle başından itibaren derdim var. Zaten 90'ları yaşayan bir sanatçı için bu çok doğal. O dönem temsiliyet meselesinin hep gündemde olduğu bir dönemdi. Sosyal değişimlerin ve karşıt hareketlerin ne denli şiddetli olduğu, nerelere doğru hareket ettiğini görmek, bir sosyalist sistemin çöküşü, duvarın yıkılışı, göç meselesi; o dönemdeki tüm bu yeni bakış açıları ve bütün bunların altında yatan *representation*, yani temsil meselesi geçtiğimiz yüzyılın son on yılında büyük bir yükseliş göstermişti. Bu sadece beni değil, o dönemde çalışan pek çok sanatçıyı çok ilgilendirdi. Temsil meselesiyle ilgili olan *Erken Bir Temsiliyetin Sunumu* aslında 1996'da çağrılı olduğum dahil edilme ve dışlanma *(inclusion and exclusion)* üzerine yapılan çok geniş kapsamlı bir sergi için hazırlanmış bir işti. Ben o iş için çok rahatsız olduğum bir konuda bir yüzleştirme yapmak istedim. Metin And'ın bir kitabında tesadüfen, bir esir pazarını gösteren küçücük bir resim gördüm. Bu, 16. yüzyılda İstanbul'a gelmiş bir Alman dışişleri mensubunun yanında getirdiği bir ressam tarafından yapılan bir suluboya resimdi. Bu resmin 19. yüzyıl oryantalist ressamlarınkilerle büyük bir benzerlik göstermesi, özellikle 19. yüzyılda Gérôme'un, diğer birçok oryantalist ressamın resmettiği esir pazarı temasının kullanılması benim ilgimi çekmişti. Bu resmi oradaki imkânlara göre büyüttüm. Onun altında o güne kadar bana sorulmuş olan -yine temsili bir değere sahip- bütün soruları bir araya getirdim.

Aslında bu çalışmanızda üç katman dikkat çekiyor. Birincisi

resmin boyutuyla oynamanız, bize resmi devasa bir boyutta gösteriyorsunuz. Bir gerçekliği insanın gözüne sokma gibi şiddetli bir etki yaratıyor.

Bunlar sanatta çok istenilerek ve bilinçli olarak yapılan şeylerdir. Boyutla oynadığınız zaman empresyonu daha fazla şiddetlendirebilirsiniz, isterseniz de küçültebilirsiniz. Bütün enstalasyonlarda böyle bir esneklik vardır. Yaptığınız bir işi çok büyük bir alanda gösterdiğinizde onun ilişkisi ve sözü değişik olabilir. Sanatçı hayatta olduğu sürece bir işin boyutunu, böylece algıyı değiştirebilir; onu çok değişik anlamlarda, değişik biçimlerde kullanabilir ve iletişimi daha farklı bir yere doğru yönlendirebilir. Bu güncel sanatın esnekliklerinden kaynaklanıyor. Ama maalesef sanatçı öldükten sonra iş oradaki hazır malzeme neyse o şekliyle yaşamaya devam eder ve müdahale edemezsiniz. Bu *Erken Bir Temsiliyetin Sunumu*'nun dördüncü veya beşinci gösterimi. Hepsinde değişik algılar oluşturdu. Birinde mekân bir bira fabrikasıydı, yedi metreye altı metre büyüklüğünde bir sokak posteri olarak, çok büyük boyutta gösterdik. Kassel'de Fridericianum Müzesi'nde bir geçit noktasıydı ve iki tarafta kapı vardı. Resmi bir blok üzerine yerleştirdik, iki tarafa yazıları yazdık. Dolayısıyla her iki taraftan giren de yazıları okumadan resme ulaşamıyordu.

İkinci katman, aslında 16. yüzyılda yapılan bir resmin temasının 19. yüzyıl oryantalist resmini çağrıştırması...

Bununla açık bir şekilde oynuyorum.

Üçüncü katman bu resme eklediğiniz güncel sorular boyutu...

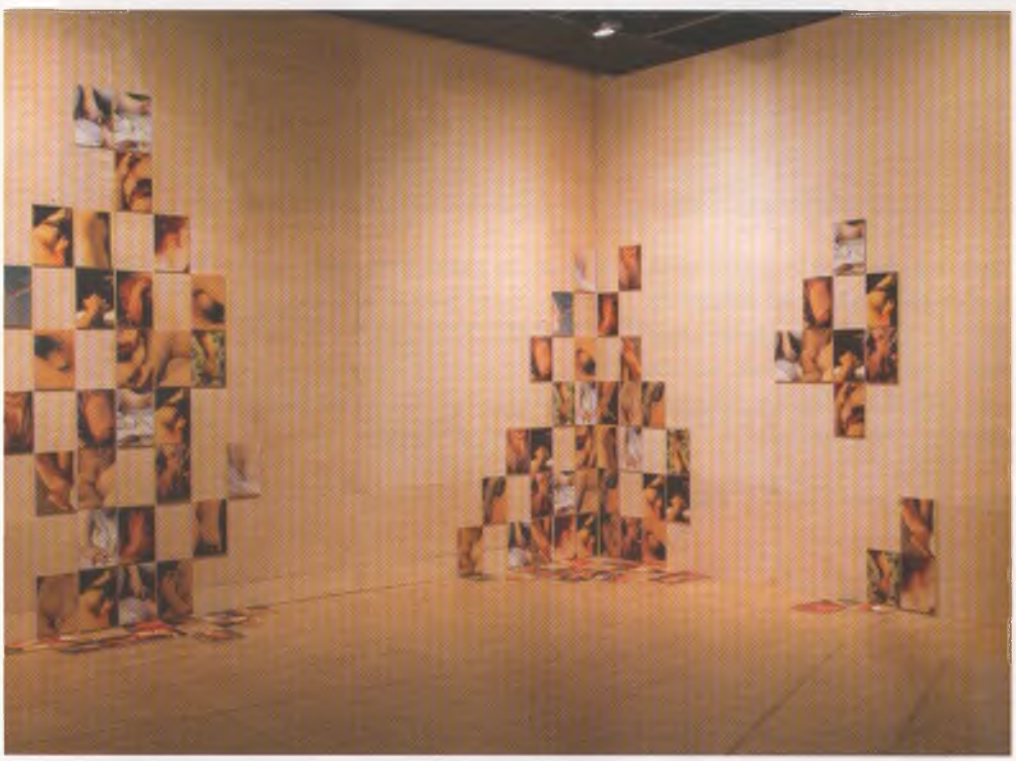
Bana neler soruluyordu: Şark'tan bir kadın olarak başörtüsü takıyor muyum, eğitim gördüm mü, kendimi erkeklere göre ne kadar aşağıda hissediyorum... Bütün bunlar üzerinde özel olarak çalıştım ve bu soruları resmin altına yazdım. O gün kimse bana gelip hiçbir şekilde tek bir soru sormadı, gülerek uzaklaştılar, ve ondan sonra hiç kimse bana bu soruları sormaya yanaşmadı. Dolayısıyla iyi bir iş yaptığımı sanıyorum. Şunu da eklemem gerekir ki bugün sorulan sorular artık bunlar değil. 1990'larda bu sorularla karşılaştığımız zaman bu bir sorundu ama bugün bu sorular bizim sorunumuz değil çünkü yeni iletişim olanaklarıyla her an her dakika her şeyden haberdar olabiliyoruz. Bugün artık benim hangi konumda, hangi eğitim düzeyinde, hangi durumda olduğumu yahut saçımın rengini Çin'deki adamın bilme imkânı var. *Erken Bir Temsiliyetin Sunumu* yapıldığı zaman bu imkân yoktu ve temsiliyet gerçekten uç noktarında, çok önemli bir yerdeydi. 1990'lar postkolonyal tartışmaların da yükseldiği bir tarihtir. Tüm bu bahsettiklerim o dönemde çok tartışılan, kırılmaya ve aşılmaya çalışılan şeylerdi. Ondan sonraki dönemlerde bunun kırıldığını da görüyoruz.

Konu postkolonyal tartışmalara gelmişken oryantalizmle, oryantalist resimleri parçaladığınız *Fragmanları Fragmanlamak*'la devam edelim isterseniz... Bu işiniz de 90'larda yapıldı, değil mi?

90'larda ben bu konuya bir blok halinde eğilmek istedim, çünkü dediğim gibi bunların fazlasıyla tartışıldığı bir dönemdi ve o dönemde birbirini izleyen birkaç işimde elimdeki bütün olanakları bu sözü ve bu cümleyi tamamlamak için bir araya getirdim. Ne zaman bir sergi isteği olsa bu konuyu tamamlayan birtakım işler yapıyordum ve bunlar bir araya getirildiğinde aslında ana sözü söyleyebilecek bir duruma geliyordu. Bunlar birkaç taneydi -*Fragmanları Fragmanlamak. Oryantal Fanteziler için Pekiştirme Serileri*- ve o projeler yanyana getirildiğinde tek bir sözü şiddetli bir şekilde söyleyebiliyordu. Bunların hepsi *Erken Bir Temsiliyetin Sunumu* ile birlikte bir bütün teşkil ediyordu.

Fragmanları Fragmanlamak'ta Oryantalist resimleri fragmanlara ayırarak göstermek istediğiniz neydi?

O çok basit bir çözümleme aslında: Edward Said'in " Doğu'ya bakış ancak fragmanlarladır" sözünün karşılığında ben de Batı'nın 19. yüzyıl oryantalist resmine bakıp onu fragmanladım. Ortaya sadece oryantalist bir bakış değil, *male gaze* dediğimiz, tam anlamıyla bir erkek bakışı çıktı. Benim için bu da enteresan bir sonuçtu.

***Fragmanları / Fragmanlamak*, 1999.**

Bu bakış üzerinden *Meydanın Belleği*'nde toplumsal olaylarla dolup taşan, kaynayan bir meydanla eşzamanlı olarak büyük ölçüde kadınlardan meydana gelen bir ev içi göstermenizi nasıl anlamlandırabiliriz?

O dönemde bütün erkekler hapisteydi! O kadınların yalnızlığı bir anlamda siyasi hareketin içinde öncülük görevini üstlenmiş olan erkeklerin yavaşça haneyi terk etmelerinden doğan bir kadınlık durumudur. O kadınların tümünün aslında bekledikleri, korudukları, iletişimi sürdürmekte oldukları kaybolmuş bir erkek vardır.

Erkeğin göründüğü sahnelerden biri kadının erkeğin yarasını sardığı sahne...

O sahnede kadın yarayı sardıktan sonra o adam gidecektir... O dönemde, kadınların yanında erkekler de çok kırılgandı -hapislere atılan, büyük işkenceler gören, büyük sıkıntılar çekenler... Bu sahnedeki, kadınlık halinden çok erkeklerin bu kırılganlık *(vulnerability)* ile yüz yüze olmasından kaynaklanan bir durumdur. Bütün bunlar, buradaki ev içleri hakikaten benim çok tanıdığım ev içleridir, tanıdığım bir dünyanın tekrarıdır. Ve orada da terk edilenler, geride kalanlar genelde kadınlar ve çocuklardır. O dönemdeki üç darbe, *Apartman Projesi*'yle anlattığım o dalgalanma, yani 6-7 Eylül Olayları; bunların hepsi benim gözlem alanımda oldu. Daha doğrusu çocukluğumdan başlayarak hepsini tek tek yaşadım ve darbelerini yedim.

Hapishanede geçirdiğiniz dönemle ilgili resimleriniz de ilk kez sergileniyor -bu resimlerin " hem bu yüzleşmeyi tekrarlamamak, hem de söz konusu durumu istismar etmemek adına" şu ana kadar sergilenmediği notuyla. Bu resimleri sergilemeye nasıl karar verdiniz?

O çok sancılı bir dönemdi. '71 darbesi hepimizin hayatlarını çok başlangıç noktasında ağır bir biçimde sarstı. Herkes yaşadıklarını birbiriyle karşılaştırdığında bizim yaşadığımız bir hiçti demiştir. Ama o yaşanmışlık sizin neredeyse hayatınıza mal olur ve unutamayacağınız bir biçim alır. O dönemde benim arkadaşlarım sekiz sene, on sene hapis yattılar. Onun içinde çıkıp da ben de hapis yattım, yahut ben de bu resimleri yaptım demek, ya da bunu mübalağa etmek çok doğru değil diye düşündüğümü sanıyorum. Ayrıca bu sadece hapis yatmakla bitmedi tabii, bunun çok daha farklı uzantıları var: Mesela bir ülkede pasaportsuz bırakılmak, bütün kapıların sana kapalı oluşu, maddeten ve manen bir nevi kuşatılmışlık, ondan sonra gelen darbeyle bütün bunların yeniden gündeme getirilip yeniden yargılanma noktasına çekilişi vs... Yine de yaşananlar karşısında oturup bunu speküle edebilecek bir konum yaratmak mümkün olmayacak bir şeydi. Dolayısıyla onları iyi ki yaptım diye düşünüyorum, çünkü onlar benim için yine vakanüvislik noktasında notlardır ve iyi ki şimdi açabiliyorum. Ve aslında şimdi de gayet iyi anlaşılabilir ve değerlendirilebilir olduklarını düşünüyorum.

Notlardır, diyorsunuz. Bu resimler gerçekten de o yaşanan sürecin bir nevi görsel notları gibi...

Çünkü çok taze. Şöyle bir durum vardı: Ben sivil hapishanede yattım. İçeride hiçbir şekilde ne bir çizgi çizebilmek, ne bir satır yazı yazabilmek mümkün değildi. Müthiş dinamik, her an patlayabilecek, müebbet yatan kadınlarla birliktesiniz. Daracık bir koğuşta altmış kadın, ona yakın da çocuk var yanınızda. Hapishane dediğin bu. Ve sen onun içinde yaşamak durumundasın. Bunlar dışarı çıktığımda yaptığım resimlerdi. Ve telaşım da anladığım kadarıyla unutmamak içindi.

"Unutmamak için..." Bu cümleden iki işinize gidebiliriz: *Kuryeler* ve *Muhacir*. *Kuryeler*'de, aslında sözlü tarih boyutu olan bir cümleden yola çıkıyorsunuz: "Sınırları geçerken, bizim için önemli olanları çocuk yeleklerinin içine dikerek gizliyorduk."

Vadedilmiş Bir Sergi'den.

O cümle aslında anneannemin bir cümlesi, ben o hikâyeyi ondan dinledim. Tabii o cümleyi bir sanatsal iş haline getirmek için ciddi bir şekilde inceltmek gerekli. O cümle öyle bir incelik kazandıktan sonra yine çok uçucu ve hafif bir şekilde bitirilmeden dikilmiş yeleklerle buluşunca aslında o kadar etkili oluyor, ben başka bir şey yapmadım yani.

Hapishane Resimleri, detay.

Hapishane Resimleri, 1972-1978.

Muhacir'de de yine anneannenizin hikâyesi mi var?

Muhacir benim bir Balkan sergisi için gerçekleştirdiğim bir iş. Önemli bir küratör olan Harald Szeemann 2003 senesinde Avusturya'da Essl Müzesi'nde *Blood & Honey* [Kan ve Bal] adında büyük bir sergi yaptı. *Muhacir*, bu sergiye davet edilmem üzerine yaptığım bir işti. Bu göç hikâyeleri aslında birbiriyle buluşuyor. Benim iki büyükannem Balkan göçmenidir: Biri Boşnak, diğeri ise Kırım'dan Bulgaristan'a göç edip Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen bir muhacir. Balkan meselesi denince o ikisinin hikâyesinin benim için doğru bir hikâye olacağı fikrine birden bire ikna oldum. O sırada aslında Yugoslavya'nın bölünmesinin ve Bosna'da yaşanan savaşın etkileri hâlâ hissediliyordu. Dolayısıyla dönüp böyle bir muhacir hikâyesi yapmak çok fazla içimden geldi. Bunu da büyükannelerime adadım. Onların hikâyelerini bol bol kullanıyorum, o zaman onlara adanmış bir şey olsun diye düşündüm.

Peki nasıl çalışıyorsunuz? Mesela *Kuryeler*'de başlangıçta aklınızda bahsi geçen cümle mi vardı ve onu bir yere mi oturtmaya çalışıyordunuz yoksa bir temadan mı yola çıkıyorsunuz?

Ya bir cümle öne çıkıyor, ya bir görüntü, ya bir malzeme, ya bir doku... Oradan açılıyor, ondan sonra devamı geliyor.

Tek bir cümle ve bir yelek... Arkasındaki tarihsel yükü düşündüğümüzde son derece inceltilmiş bir tablo, yalnızca güçlü ve yalın iki imge.

Tabii. Ama bunun altında ama biraz da söyleşinin başında bahsettiğimiz gibi, bir tarihçi gibi, bir sosyolog gibi bir çalışma var, altı hiçbir şekilde boş değil. Bir proje ortaya çıktığı zaman ben arkamda adamakıllı kalın bir çalışma dosyası bırakıyorum. Onun

içinden ise belki küçücük yeleklerle tek bir cümle kalıyor. Ama işe girdiğimde çalışma süreci başlangıç noktasından o güne çok ciddi bir araştırmayı da gerektiriyor. Onun arkasında çok ciddi bir çalışma var.

Bu tür bir tarihsel çalışmayı belki daha da dolaysız olarak ortaya koyan bir işiniz de *Apartman Projesi*. Bize bunun arkasındaki hikâyeyi anlatır mısınız?

Apartman Projesi aslında kendi kendine, yıllar içinde oluşan bir proje. Ben son yirmi beş yıldır Cihangir'de, bu projede bahsi geçen apartmanda yaşıyorum. İlk taşındığımda İstanbul'daki eski bir eve giren meraklı birinin yapacağı gibi o içine girdiğim apartmanın bilgisini edinme gereği duydum. Kolaylıkla edindim de, çünkü bana evi satan kadın bir avukattı ve evi gerçek sahiplerinden kendisi satın almıştı. Ben apartmanın yapılışından o güne evle ilgili üçüncü kişi olarak devreye giriyordum. Apartman 1931'de İstanbul'da Olimpos gazozlarını üreten fabrikanın sahibi Grigoris Vaslamatzis tarafından kendi ailesi için yapılmıştı. Her bir katı dede, onun kızı, diğer kızı vs. hepsinin oturabileceği katlar şeklinde düzenlenmiş, çok büyük bir özenle yapılmış bir Rum apartmanı. Fakat bu kişiler 1955'te 6-7 Eylül sırasında çok fazla yaralanıyorlar ve 57'de artık dayanamayacaklarını düşünerek kararlaştırıp, her şeyi arkalarında bırakıp, ellerindeki her şeyi yok pahasına satıp buradan gidiyorlar. Ben apartmana taşındıktan on yıl kadar geçtikten sonra, 2000 senesinde kapının önünde iki kişiyle karşılaştım. Bir karı kocaydı ve onların apartmana bakış biçimleri çok farklıydı. Ben hemen "burada bir şey var" diye düşündüm. "Nedir, kimsiniz" diye sorduğumda kadın "Benim kocam bu evde doğdu" dedi. Biz eve girdik, bir şarap açtık ve konuşmaya başladık... O günden itibaren ben Bazlamacı ailesiyle, yani evin gerçek sahipleriyle tanıştım ve dostluğumuz devam etti. Grigoris Atina'da çok iyi tanınmış bir psikiyatr, karısı ise bir eczacı. Onlar bana apartmanla ilgili kendi yaşamışlıklarının fotoğraflarını göndermeye başladılar. Ben de onlara apartmanla ilgili küçük bir taş kenarı, fotoğraflar gönderdim; aramızda böyle bir alışveriş, böyle güzel duygusal bir bağ oluştu. Sonuç olarak 2012'de Atina Çağdaş Sanatlar Müzesi bana bir teklifte bulunup o yıl koleksiyonları için satın alacakları işi benim yapmamı istedikleri zaman ben onlara epeydir kafamda geliştirmiş olduğum bu projeyi sundum. Kabul edilince bu projeyi yapması o kadar zor olmadı, çünkü elimde bütün malzeme hazırdı, ne yapmak istediğimi ne söylemek istediğimi çok çok iyi biliyordum ve çok kolaylıkla çıktı. Evin maketini hazırladık ve çok basit bir şekilde hikâyeyi yazdık.

Atina'da sergilendiğinde nasıl karşılandı?

Esas beni etkileyen bölümü bu sergileyiş noktasıydı. Çünkü Atina'da beklemediğim bir tepki ve yakınlıkla karşılandı. Sadece aile tarafından değil, oraya gelen ve bu projeden haberi olan herkes tarafından inanılmaz bir duygusallıkla izlendi. Basın son derece ilgilendi çünkü böyle bir hikâye onlar için de çok yeniydi. Hatta bir yorum beni çok etkiledi: "Bir Türk, maket bile olsa, bir Rum'a ait herhangi bir şeyi iade etmez." dediler ve ben buna çok üzüldüm aslında. Bir hayli gözyaşı döküldü ve ben bunun ne kadar duygusal bir mesele olduğunu orada gördüm. Bunu herhangi bir şekilde bir haberle ya da başka bir şekilde yaptığınızda belki bu kadar etki yaratmayacaktı ama bunu bir sanatsal projeyle yaptığınız zaman iletişimin çok şiddetli ve çok etkili olduğunu gördüm. Dolayısıyla

Kuryeler, 1991.

Mistik Nakliye, 1992.

bu benim son yıllarda yaşadığım en etkili sanatsal iletişimlerden biriydi.

Bilhassa *Apartman Projesi* ama aslında sizin birçok işiniz bana ulus-devletin açtığı yaralara yara bandı yapıştırmak gibi geliyor -çok bireysel, özneller; ama toplumsal/tarihsel süreçle çok kuvvetli bir ilişki kuruyorlar. Siz tarihle kurduğunuz bu ilişkiyi nasıl tanımlıyorsunuz: Hakkını vermek mi, hesaplaşmak mı, yüzleşmek mi?...

Aslında bunları baştan düşünmediğimi fark ediyorum. İşi götürüp oraya koyduğum zaman anlıyorum. Ben bu projeyi yaparken beni uğraştıran şey maket nasıl oldu, gerçeği yansıttı mı, duvardaki yazının büyüklüğü ne olacak.. gibi endişeler oluyor. Sonra götürüp oraya kurduğum zaman ben de şaşkına dönüyorum. O duygulu karşılaşmayla yüzyüze geldiğim zaman ben de şaşırıyorum, ben de etkileniyorum. Bunu mahsus yapmıyorum. Belki dolaştığım alan bunu ortaya çıkarıyor.

Bu zorunlu göç hikâyelerinden daha yakın tarihteki bir göç meselesine, köyden kente olan göçle ilginize gelelim. Göç sizin birçok boyutuyla derinlemesine uğraştığınız bir mesele...

Yine dönüp dolaşıp 90'lardaki şiddetli dönüşüme, yani paradigmaların yer değiştirdiği noktaya geliyoruz. Hızlı yer değiştirme, sanatçıların kendilerinin de bir yerden bir yere hareket ederek devamlı üretim halinde olmaları, yani bir çeşit göçebe sanatçı olgusunun ortaya çıkması; bunların hepsi 90'ların başıdır. Bana kalırsa bütün bunlar, artık kendini toparlayıp paketleyen bir yüzyılın son noktasında yaşanan hızın getirdiği bir sonuçtur.

***Mistik Nakliye*'de metalden tekerlekli küfeler, yani aslında küfeyle market arabası arası melez bir form kullanıyor, içine yorganları yerleştiriyorsunuz. Bir konu nesneler üzerinden nasıl anlatılır, nesnelerle tarih yazılır mı?**

Nesnenin simge olarak kullanılması aslında önemli ve sanatçıların çok yaptığı bir şey. *Mistik Nakliye* noktasında bu benim için kolay bir birleştirme oldu, çünkü o dönemin en önemli simgelerinden bir tanesi de sırtına yorganlarını atıp köyünden kopup şehre gelen ve her köşe başında gördüğümüz insan topluluklarıydı. Dolayısıyla, o hareketli sepetlerin içine yorganlar girdiğinde sonuç olarak kolaylıkla okunabilir bir simge oluşturdu. Ve *Mistik Nakliye* de aynen göçle eşdeğer bir hızla İstanbul'dan kalkarak son yirmi yıldır dünyada oradan oraya dolaşıp en sonunda İstanbul'a geldi. Daha başka yerlere de gidebilir tabii...

Son olarak, çocukluğunuzla ulus-devlet anlatısını iç içe geçiren bir işinizden bahsedelim: *Abide ve Çocuk*. Burada aslında bir nevi, Arendt'in bahsettiği *Kötülüğün Sıradanlığı* gibi ideolojinin sıradanlığını görüyoruz. Fotoğrafta devasa bir anıtı iter gibi duran bir çocuk -ve o sıradanlığın, gündelikliğin, çocuksuluğun yanında Cumhuriyet tarihinin yükü var. Siz kişisel belleğinizle ulusal anlatıyı nasıl ilişkilendirdiniz? Bütün bunlar sizin zihninizde nasıl örtüşüyor?

Evet, kendi geçmişimle uğraştığım zaman aynı zamanda biraz da toplumsal geçmişle uğraşmaktayım. Ve bunun içinde tabii, artık miyadını doldurmuş olan modernizmin konumu da çok önemli. *Abide ve Çocuk* meselesinin nasıl ortaya çıktığına

The Monument and the Child enstalasyonu 2010.

dair küçük bir hikâye anlatayım: Oradaki iki küçük çocukluk fotoğrafı, babamın çektiği yedi yaşımdan iki görüntü her daim benim elimin altındaydı. Viyana'da bir sergi açmak söz konusu olduğunda o iki görüntünün anlamı daha farklı yüklemelerle değişti. Sergiyi açacağım Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nin 17. yüzyıldan kalma binasında eğitim vermiş olan mimar Holzmeister 1930'larda Atatürk tarafından Ankara'ya davet edilmiş ve resmi binalar yapması için görevlendirilmiştir. Ankara'daki meclis binası dahil birçok binanın mimarıdır. Viyana'da yükselen faşizmin getirdiği sıkıntılardan dolayı Ankara'da daha rahat etmiştir. Öte yandan fotoğrafta görülen meydandaki Güvenpark anıtını gerçekleştiren heykeltıraş da kolosal, yoğun, kalın heykelleriyle o dönemin önemli heykeltıraşı Hanak'tır ve o da Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalık yapmıştır. Bunlar beni yeni sergiyi yapacağım mekâna bağlarken aynı zamanda da geçmişime bağlar. Üçüncüsü, aynı anıtın arka tarafını Josef Thorak yapmıştır -ki o da Hitler'in heykeltıraşıdır. Daha sonra Atatürk'ün iki yanında yer alan iki genç erkek figürünün benzerini 1937'de Paris'te yer alan Dünya Fuarında Alman Pavyonu'nda da kullanmıştır. Tarihsel bağlamı böyle kurguladıktan, bir araya getirdikten sonra o iş kaçınılmaz olarak ortaya çıkıp bütün neşesiyle veya kederiyle var oluyor. Sanıyorum bütün bu gözlemler yalnızca sonradan yapılan şeyler değil, gözlemci bir çocuk olarak o günlerden birikmiş birtakım yoğun duygular da vardır herhalde. Bunlar bir araya geldiği zaman bunları deşmek ve ortaya çıkarmak çok zor olmuyor. Şu anda ortaya koyduğum her şeyin geriye döndüğümde bir anlamda beni etkilemiş olan bir noktası var ki onları o kadar iyi hatırlıyorum. Hatırlamak da, çok şiddetle hatırlamak da başlı başına önemli bir şey diye düşünüyorum...

Vadedilmiş Bir Sergi'den fotoğraf, SALT Beyoğlu, 2013.

Fotoğraflar: Cem Bork Ekinil

"Sanat ve hüner tanrısı Enki'nin
yarattığı sanatlar arasında hiç bir
yazı sanatı kadar zor değildir."
(bir Sümer tabletinden)

... Belki de bu yüzden günümüzde
pek çok insan elle yazmayı
unuttu!

Oysa araştırmalar, el yazısı
kullanmanın, beynin daha çok
kullanılmasını sağladığını ve elle
yazılan yazının daha kolay hatırlandığını
ortaya koyuyor.

Scrikss
Yazmak Güzeldir...

Türkiye savaşı nasıl yaşadı?

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de nasıl yaşandığını tahlil eden Tekeli ve İlkin bu ilk ciltte konunun askerî yanını ele alıyorlar. Yalnızca Türkiye'nin savaş tehdidi karşısındaki diplomatik eylemleri, askerî hazırlıkları ve bütün ekonominin bu savaş ortamından nasıl etkilendiği incelemekle kalmıyor, genel olarak İkinci Dünya Savaşı'nın son derece kapsamlı bir tarihini de sunuyorlar.

KÜÇÜK ASYA FELAKETİ'NDEN SONRA

SEREZ'DE MÜLTECİ İSKÂNI

EVANGELİA BALTA — AYTEK SONER ALPAN

Hanna Arendt gibi pek çok sosyal bilimciye göre dünyanın bir yerinden kovulan insanların dünyanın herhangi başka bir yerinde kabul görmeyeceği hususunu günümüz siyasetinde en iyi anlatan grup mültecilerdir. Serez'de Küçük Asya Felaketi'nden sonra mülteci iskânını konu alan bu çalışma işte tam da söz konusu dramatik sürece odaklanmaktadır. Serez, tüm Yunan Makedonya'sı açısından bir mikrokozmos olarak değerlendirileceği için mültecilerin gelişiyle birlikte Serez'de meydana gelen demografik değişimin takibinin tüm bölgedeki gelişmeler hakkında fikir vereceği kanaatindeyiz.

1923 yılında Ηχώ της Μακεδονίας (Makedonya'nın Sesi) gazetesi Yunanistan'da yaşadıkları karşısında şaşkına dönmüş bir mültecinin[1] sıkıntısını anlattığı bir makale yayımladı:

"Fakat neden kimi kardeşlerimiz bize alaycı gözlerle bakıyor? Neden yerinden yurdundan olmuşların acısını onlar da kalplerinde hissetmiyor? Neden onların ıstırabına, felaketine bakıp gülüyorlar? Bu yalnız onların felaketi değil ki, memleketin felaketi."[2]

MÜLTECİ ŞOKUNDAN ÖNCE: ERKEN 20. YÜZYILDA YUNAN MAKEDONYASI

Küçük Asya Felaketi mültecileri ve onların Makedonya'da iskânı, 20. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkmış olan mülteci sorunu incelenmeden anlaşılamaz. Balkan Savaşları'nın hemen ardından Makedonya demografik açıdan büyük bir altüst oluş yaşadı.[3] Balkan Savaşları'ndan hemen önce Yunan Makedonyası'ndan ayrılan Müslümanların sayısı 10 bin, savaş sonrasında bölgeyi terk ederek Doğu Trakya ve Batı Anadolu'da iskân edi-

Mülteciler Mavrolofos'ta (1955).

len Müslümanların sayısı ise 100 bin olarak tahmin edilmektedir. Bunlardan pek çoğunun bölgeden kaçmaya 1912 yılında müttefik Balkan devletlerinin ordularının harekâtından önce başladığını biliyoruz.[4] Bölgenin gayrimüslim nüfusu da savaştan derinlemesine etkilendi. II. Balkan Savaşı neticesinde, (1) 15.000 Bulgar Makedonya'dan ayrıldı, (2) 10.000 Yunan Makedonya'nın çeşitli bölgelerinden Sırbistan ve Bulgaristan'a çekildi, (3) 70.000 Yunan, Bulgaristan'ın ilhak ettiği Batı Trakya'da ve (4) 46.764 Bulgar Doğu Trakya'da evlerini terk etmek zorunda bırakıldı.[5] Alexander Pallis'e göre, 1912 ile 1924 arasında Makedonya'da bölgenin toplumsal ve kültürel yapısını etkileyen on yedi göç dalgası gerçekleşti. Bu dönemde Balkanlar'da gerçekleşen söz konusu nüfus hareketlerinin Avrupa tarihinde bir benzeri yoktu ve ancak II. Dünya Savaşı'nın trajedileri ile ölçek olarak aşılabildiler.[6]

Bölgesel bir ticaret, tarım ve depolama merkezi olan Serez, çözülmekte olan Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan ve Yunanistan arasında bir kavşak noktası teşkil ediyor ve yukarıda Makedonya için aktarmış olduğumuz demografik örüntüyü sergiliyordu. Sürekli değişen yönetimler ve askeri operasyonlar nedeniyle her ne kadar demografik veriler net değilse de, şurası kesindir ki, bölge, özellikle de daha önce belirttiğimiz gibi Balkanlar'ın bir mikrokozmosunu sunan Serez, 20. yüzyıl başında bölgesel, dilsel ve geleneksel olarak yerel(leşmiş) bağlar ve tarihsel miras üzerinden farklılaşan pek çok altkültüre ev sahipliği yapıyordu. Patolojik rekabetçi milliyetçilikler çağında, Serez'in sergilediği bu çeşitlilik arkaik ve kabul edilemez hale geldi ve şehrin demografik kaleydoskopu bu süreçte hızla dönmeye başladı: 1913 yılında 135.284 olan şehir nüfusu 1913 yılında 112.135'e geriledi. Küçük Asya Felaketi'nden sonra yapılan ilk nüfus sayımı olan 1928 nüfus sayımında ise Serez'in nüfusu 181.457 olarak kaydedildi.[7]

Balkan Savaşları sona erdiğinde 13.000 Müslüman Serez vilayetini terk etmişti ve sonraki yıllarda Müslüman nüfusun sayısı azalmaya devam etti. Dönemin Türk basını, Müslümanların göçü esnasında yaşanan belirli olaylara, örneğin Zihni'deki caminin yanmasına ve Müslüman mezarlıklarına yapılan tecavüzlere vurgu yaparak bunun bir tehcir olduğunu ve Yunan yöneticilerin Müslümanların kitlesel sürgününün müsebbibi olduğunu iddia etmişti. 1915'e geldiğimizde 4.435 Müslüman daha Serez'den ayrılmıştı.[8] Mark Mazower, Serez'den Müslümanların ayrılışına dair yapılan canlı bir gözlemi aktarmaktadır:

"Geçen Salı günü Serez pazarında olup, olan biteni kendi gözlerinizle görmeniz gerekirdi. Müslüman köylerinden gelen köylülerin halini ... dükkanlarını boşaltıp, Serez'e gelip fiyatı düşünmeden mallarını ellerinden çıkarırkenki hallerini görüp ağ-

Agia Eleni'den bir mülteci evi.

Fotoğraf Eleni.

Nea (Yeni) Bafra'dan görüntüler.

1924 yılına ait Serez'deki iskân faaliyetlerini gösteren harita. Hazırlayan Mülteci İskân Komisyonu üyesi Alexander A. Pallis.

Yunan Ulusal Araştırma Vakfı'nın A. A. Pallis Arşivi.

lamamak imkansızdı. Hepsine neden göç etmeye hazırlandıklarını sordum ve bana gözyaşları içinde hıçkırarak dediler ki, 'Biz özgürce ve onurumuzla yaşamaya alıştık ama topraklarımıza nasıl el koyduklarını, evimize bile girdiklerini gördükçe yaşamın Müslümanlar için imkansız hale geldiğini hissediyoruz.' "[9]

Yunanistan'da 1920 yılındaki nüfus sayımına göre Serez vilayetinde Müslümanlar hâlâ nüfusun yaklaşık %14'ünü oluşturmaya devam ediyordu ve 1924 yılına gelindiğinde sadece Serez'den ayrılan Müslümanların sayısı 27.582'ye ulaşmıştı.

Gayrimüslim "azınlıklara" gelirsek, Balkan Savaşları'nın başlangıcında 1.300 Musevi Serez şehrinde yaşamaktaydı ve bu sayı şehrin Bulgarlar tarafından işgalinden hemen önce (Ekim 1912) 988'e gerilemişti. İşgal (6 Kasım 1912) ve şehrin yıkımı ile neticelenen yangın (13 Temmuz 1913) esnasında 140 Musevi hanesinden 115'i geri çekilen Bulgar kuvvetleri tarafından ateşe verildi. Bunun yanı sıra cemaate ait olan sinagog, okul gibi yapılar da bu yangında kül oldu.[10] Benzer şekilde, bölgenin yönetiminin Yunanistan ve Bulgaristan arasında sürekli el değiştirmesi bölgede birbirini takip eden karşılıklı "etnik ayrıştırma" (*ethnic unmixing*) pratiklerinin yaşanmasına neden oldu ve bu durum Serez'in 1918'de kesin şekilde Yunanistan'a bağlanmasına değin devam etti. 1912 ve 1920 arasında 5.952 Slavofon bölgeyi terk etti. İlgili yönetimlerin ardı ardına gelen Elensizleştirme ve Bulgarsızlaştırma girişimleri belli grupların topluca tardını, zorunlu iskân pratiklerini ve nüfus mübadelesini içeriyordu ve bu uygulamalar bölgenin yerli nüfusunun içinden bir mülteci nüfus çıkarmıştı. Buna bir de bölgeye dışarıdan akın eden mülteciler eklenecekti.[11]

I. Dünya Savaşı'nın sonuna değin nüfus mübadeleleri öngören 1914 tarihli Osmanlı-Yunanistan Anlaşması ve 1919 yılında imzalanan Neuilly Anlaşması Serez'in demografik yapısında ciddi değişiklikler yarattı ve bu süre zarfında vilayetin Yunan nüfusu dalgalı bir seyir izledi. Makedonya Genel İdari Bölgesi (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας) tarafından yapılan 1913 nüfus sayımına göre vilayetin nüfusu 107.758'di. Aynı sayı, 1916 tarihli Yunan Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris'teki Yunan Büyükelçiliği'ne gönderilen bir notta tekrar ediliyordu.[12] Vilayetin nüfusu kısa süre içerisinde 79.171'e düştü ve bunun 12.723'ü Elinofon değildi. Üstelik bu sayı içinde vilayete yeni gelmiş olan 26.260 Yunan mülteci de vardı. Bu noktada şu da belirtilmelidir ki 1920'de yapılan nüfus sayımı bölgenin etnik kompozisyonu hakkında bilgi vermemektedir. Her ne kadar Batı ve Merkez Makedonya için Umumi Makedonya Valisi tarafından 1923'te hazırlanmış bir etnografik rapor mevcutsa da, Doğu Makedonya için benzer istatistikler mevcut değildir, dolayısıyla 1920'de Serez'deki Yunan nüfusu konusunda net sayılar vermek mümkün değildir. Yüzyılın başında Yunan Makedonyası'nın demografik verilerine ilişkin belirsizlikler bölgeye ilişkin komşu ülkelerin birbiriyle çelişen iddialarından kaynaklanıyordu. Makedonya üzerindeki iddialarını temellendirebilmek için Yunanlar, Bulgarlar, Osmanlılar ve Slavlar istatistiksel verileri kullandılar ve bu durum, istatistiksel verilerin doğruluğu açısından kaotik bir atmosfer yarattı, zira Makedonya ihtilafın tam da merkezi pozisyonundaydı.[13]

SEREZ'DE KÜÇÜK ASYA MÜLTECİLERİ

Yunan ordusunun geri çekilmesi ve Küçük Asya Felaketi, tüm Yunanistan'a ve tabii ki Serez'e de Küçük Asya'dan muazzam bir mülteci akını başlattı. Mülteciler, Serez'e varmalarının ardından karmaşık ve parçalanmış bir yerli nüfus ile karşılaştılar. Serez'de Elinofon ve Slavofon Ortodoks Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Museviler yaşamaktaydı. Buna ek olarak, yıllar içerisinde Makedonya'da birikmiş olan kalabalık mülteci nüfus da kendi içinde geniş bir çeşitlilik sergiliyordu. Mülteciler, belli etnik ve dini

gelenekleri ortak biçimde sergilemelerine, kaderlerinin alınlarına mülteci damgası vurmasına ve benzer beklentiler içinde olmalarına karşın aralarında ciddi farklılıklar vardı. Din, mültecilerin Yunan milli ideolojisiyle bağ kurmalarını sağlayan ortak toplumsal zemindi. Ancak ne geçmişleri ne de mantaliteleri aynıydı. Yunanistan'a geldikleri zaman Pontusça ya da Kapadokyaca gibi farklı diyalektler ya da Türkçe gibi tümüyle farklı diller konuşuyorlardı. Yaşadıkları topraklardan "sökülme" biçimleri de farklıydı ki bu durum onların Yunanistan'daki kaderlerini de belirleyecekti. Örneğin, Küçük Asya'nın batı kıyılarından gelen mülteciler memleketlerini 1922'de Yunan cephesi çöktükten sonra, sürgün koşullarında terk etmişler ve yanlarına hiçbir şey alamamışlardı. Öte yandan, 1919 Neuilly Anlaşması'nın yarattığı göreli olarak iyi koşullar, mültecilerin Doğu Trakya'dan barışçıl biçimde ayrılmaları ve taşınabilir mallarından bir bölümünü yanlarına almaları şansını vermişti. Küçük Asya Felaketi'nden sonra Serez'e gelerek Dimitra'ya yerleşen mülteci bir aileye mensup Lazaros Asikoglou bu durumu şöyle anlatıyordu:

"Kağnılarla gelen bazı Pontuslular ve Trakyalıların hayvanları ve alet-edevatı vardı, toprak buldular ve ekip biçmeye başladılar |...| Bölgeye önce 1920'de evlerini terk eden Trakyalılar geldi ve bunlar 1922'de yeniden geldiler ancak 1919'da Kafkasyalılar çoktan bölgeye yerleşmiş durumdaydı. Ardından Trakyalılar ve biz Pontuslular, ardından da Anadolulular geldi."[14]

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1924) ve yeni mültecilerin gelişi ile birlikte mülteci nüfusun hem kendi içinde hem de yerlilerle arasındaki rekabet ve gerilim yoğunlaştı ve bu, iskân süreci belli bir istikrar düzeyine ulaşıncaya değin bölgede yüksek düzeyde hareketliliğe yol açtı. 1920'ler boyunca mülteci akışı ve savaşta yıkıma uğramış Yunanistan'ın bu sorunu nasıl çözeceği konusu siyaset ve ekonominin en temel meselesi haline gelmiş ve pek çok kez mecliste birinci gündem maddesini oluşturmuştu. İskân meselesine geri dönecek olursak, Makedonya, Yunan Devleti'nin mültecilere tahsis ettiği esas iskân sahasıydı; zira "Yeni Topraklar"ın[15] nüfusu ciddi derecede azdı ve/veya bu bölgedeki yerleşim yerleri savaşta ya tümden yok olmuş ya da büyük hasar görmüştü. Buna ek olarak eski sahiplerince terk edilmiş ekilebilir alanlar mevcuttu. Etnografik açıdan sınır bölgesinin nüfusu ya Yunan-olmayan ya da Yunanca konuşmayan bir toplamdan oluşuyordu ki, bu durum etnik ve dilsel türdeşlik arayışındaki Yunan ulus-devletinin mantığına ters idi. Aynı zamanda, komşu Bulgaristan'ın bölge üzerindeki iddialarını kuvvetlendireceği için devletin toprak bütünlüğü açısından potansiyel bir tehditti. Yunan Devleti için bunun iktisadi yükü oldukça ağır olsa da devlet-merkezli bir bakış açısı ile böyle bir iskân stratejisinin belli avantajları mevcuttu: Her şeyden önce, devlet bu iskân girişimi ile bölgenin etnik homojenliğini sağladığı gibi, toprak bütünlüğünü de garanti altına alacaktı. Devlet, Pontuslu ve Kafkasyalı mültecileri, Serez gibi bölgelerin Slavofon sakinlerini Helenize edecek temel güç ve kuzey sınırlarının muhafızı olarak gördü. İkinci olarak, gelen nüfusun Makedonya'da iskân edilmesi hem bölgedeki nüfusu artıracak hem de bölgenin yeniden imar edilmesini sağlayacaktı. Son olarak, iktisadi açıdan, iskân bölgede küçük üreticileri, kendi işinin sahibi küçük tacirleri ve sanayi için işgücünü ortaya çıkartacak, üretimi artıracak, bunun yanı sıra toprak reformu için bir mazeret yaratarak Yunanistan'ın bağımsızlıktan bu yana çözemediği tarımsal problemi çözmesi için fırsat yaratacaktı. Devlet, bu şekilde kırsal bölgelerdeki toplumsal kargaşa riskini ortadan kaldırmayı düşünüyordu.[16] Bu noktaya yeniden döneceğiz.

Cemiyet-i Akvam'a bağlı olarak çalışan özerk bir kurum olan Mülteci İskân Komisyonu idaresinde Makedonya iskân meselesinin merkezi haline geldi.[17] Kurulmuş olan on yedi yerel iskân bürosu, ilk önce 5.487.865 dönüm toprağı Makedonya'ya yerleştirilen mülteciler arasında dağıtacak ve yerleşim yerlerinin kurulmasını denetleyecekti.[18] Bölgenin mübadil Müslümanlar yerine pek çok mülteci göçmen aldığının bir göstergesi olarak bu yerel bürolardan ikisi Serez'de (Serez, Sintiki) kurulmuştu.

1928'e gelinceye değin Mülteci İskân Komisyonu Makedonya'da 1.385 mülteci yerleşimi inşa etmişti ve faaliyetlerini 1930'da lağvedilinceye kadar devam ettirdi.[19] Savaşlar ve bunun neticesinde gelişen koşullar nedeniyle büyük miktarda nüfus kaybeden Makedonya yeniden doğmaya başlamıştı. Terk edilmiş köyler yeniden insan doldu, yeni köyler inşa edildi ve topraklar yeniden ekilip biçilmeye başlandı. Serez, bu büyük resmin bir parçasıydı. Şehir, Balkan Savaşları ve Bulgar "mezalimi" süresince büyük zarar görmüştü. Mültecilerin vilayete ulaşmasından evvel, şehir merkezinin kendisi ve 175 köy tamamen, 62 köy ise kısmen harap olmuş ve nüfusun önemli bir bölümü politik çalkantılar nedeniyle vilayeti terk etmişti.[20] Buna rağmen, panik halindeki, savaş koşullarından yorgun düşmüş mülteciler Serez'e akın ediyordu. 1920 ile 1928 arasında vilayetin nüfusu %77,2 oranında arttı. Vilayete gelen nüfus, Tablo-A'da da görüldüğü üzere, esas olarak Küçük Asya, Trakya, Pontus, Bulgaristan ve Kafkasya'dandır.

29 Eylül 1924 tarihinde Μακεδονία (Makedonya) gazetesi Serez vilayetindeki mülteci sayısının 70 bine ulaştığını, bunların 22 bininin Serez'de, 25 bininin Sidirokastro'da, 5 bininin Nigrita'da ve 18 bininin Zihni'de bulunduğunu bildiriyordu. Mübadele'den sonra 63.844 mülteci yerli nüfusu 84.500 olan Serez vilayetinde iskân edilmişti. Küçük Asya Felaketi ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin ardından yapılan ilk nüfus sayımı olan 1928 Nüfus Sayımı'na göre bu seneye değin vilayete gelen mülteci sayısı tablo A'da de gösterildiği üzere 81.724'tü ve vilayetin toplam nüfusu 182.700 olarak kaydedilmişti.[21] Bu noktada mülteci iskânı söz konusu olduğunda Vakalopoulos ve Maravelakis'in Serez ve

köylerine yerleştirilen mülteciler, kökenleri, Serez'e geliş yolları vs. üzerine detaylı ancak dağınık bilgiler sunduğunu ayrıca belirtmemiz gerekiyor.[22] Basılmış bu kaynaklara ek olarak, Küçük Asya Çalışmaları Merkezi'nin sözlü tarih arşivinde 1950'lerde bölgede araştırmacıların saha çalışmaları neticesinde derlenmiş tanıklıklarda mülteci iskânı konusunda önemli bilgiler mevcuttur.

Serez'deki mülteciler arasındaki ölüm oranı da iskân meselesi etrafındaki problemlerin ne kadar ciddi olduğunu gösterir niteliktedir. Yolda ölenler ya da öldürülenler dışında ölüm ve mülteci sözcükleri birbirleri ile yakından alakalı olmaya 1920'ler boyunca devam etmekteydi. 70 bin mülteci Yunanistan'a varmalarının ilk ayında hayatını kaybetmişti. İskânın ilk yıllarında mülteciler arasındaki ölüm oranı %20'yi bulmuştu. Sulak ve büyük kısmı bataklık durumda olan Serez Ovası'nda 1920'ler boyunca en önemli ölüm sebebi sıtmaydı. Sıtma, zatürree ve grip tarafından takip ediliyordu ki bu da sıhhi açıdan mülteci yerleşimlerinin kötü vaziyette olduğunun bir diğer göstergesiydi.[23] Serez'deki tüm ölümlerin %37'si bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanıyordu. Sıtmadan ölüm oranının mülteciler arasında yerlilerden daha yüksek olduğu da belirtilmesi gereken başka bir durumdur. Bu durum, mülteci yerleşimlerinin Strymon (Karasu) Vadisi'nde ıslah edilmemiş arazilerde, altyapı çalışmaları tamamlanmadan kurulmasından kaynaklanıyordu.[24] 4-5 Aralık 1927 tarihinde toplanan Serez, Drama ve Kavala Birleşik Toplumsal ve İşbirliği Konferansı'nda (Παγκοινοτικό και Πανσυνεταιριστικό Συνέδριο Σερρών, Δράμας, Καβάλας) Strymon-Filippi'deki bölge nüfusunu sıtmadan koruyacak ve köylülere daha çok ekilebilecek arazi sağlayacak ıslah çalışmaları üzerine bir tartışma yürütüldü. Mülteci İskân Komisyonu tarafından dağıtılan kinin tabletleri insanları sıtmadan korumak için yeterli değildi ve Serez'de 1929'da sadece beş dispanser bulunuyordu.[25] Yüksek ölüm oranları ve bu oranın yüksekliğinde sıtmanın etkisi *Προσφυγική Φωνή*'de (Muhacir Sedası) yayımlanan ve birkaç mısrasını aktardığımız "Μακεδονία Κογλού Μουχατζήρ" (Makedonya Köylü Muhacir) isimli şiirde açık bir şekilde görülüyordu. Bu şiir, ölümcül hastalığın durdurulması için yürek burkan bir imdat, bir tıbbi yardım çağrısıydı:

Σουλφατογί πολδζά βερίν
Χασταλίκ γιουρίγιορ.
Ισραήλίν δουμανλαρί πουρίγιορ-
Σαπά σαγλάμ μουχαδζήρ
καχριμανλαρί σουνκιέρ κιπί
δζουρίγιορ
Αμάν εφενδιλέρ πιρ δζαρέ πούλουν
πιζλερέ
Εδζέλ σαρδί αγιακλαρί δζικτί χάτδα
διζλερέ

Sülfatoyu bolca verin
Hastalık yürüyor
İsrail'in dumanları bürüyor

Sapasağlam muhacir kahramanları
sünger gibi çürüyor
Aman efendiler bir çare bulun
bizlere
Ecel sardı ayakları, hatta çıktı
dizlere.

SEREZ'İN YENİDEN İNŞASI

a. Mültecilerin kentlerde iskânı

Serez'de mülteci iskânı Mülteci İskân Komisyonu ve devletin temel olarak Mülteci Koruma Sandığı (Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων) ve Refah Bakanlığı (Υπουργείο Πρόνοιας) ve Milli Banka (Εθνική Τράπεζα) kurumları aracılığıyla yürüttüğü işbirliği neticesinde gerçekleşti. Bu kurumlardan Milli Banka, mültecilere on beş senenin üzerinde vade ve %7 faiz ile verilen yabancı destekli kredinin idaresi ve dağıtımından sorumlu idi. Sonraki yıllarda bu merkezi çabalara sorunların çözümünü ve iskân sürecini hızlandırmayı amaçlayan mültecilerin, kooperatifler vasıtasıyla evler inşa etme ve tarım kooperatifleri kurma kolektif çabaları da eklenecekti. Elbette yerel yönetimler de iskân sürecinde oldukça etkindi.

Mültecilerin kentlerde iskân edilmesi probleminin kökleri Bakan Savaşı yıllarına, özellikle de Serez'in Bulgarlar tarafından tamamen tahrip edilmesine değin uzanmaktadır. 3.000 evsiz aileden sadece 300 tanesi takip eden on beş yılda barınacak bir ev bulabilecekti. Bu sorunu çözmek için yerel yöneticiler 1.600 kentsel yerleşim yapılmasına karar verdiler. Bu 1.600 yerleşimin 1.100'ü yangında evlerini kaybeden yerlilere tahsis edilecek,

Tablo-A: Küçük Asya Felaketi'nden önce ve sonra Serez vilayetindeki mülteciler ve kökenleri

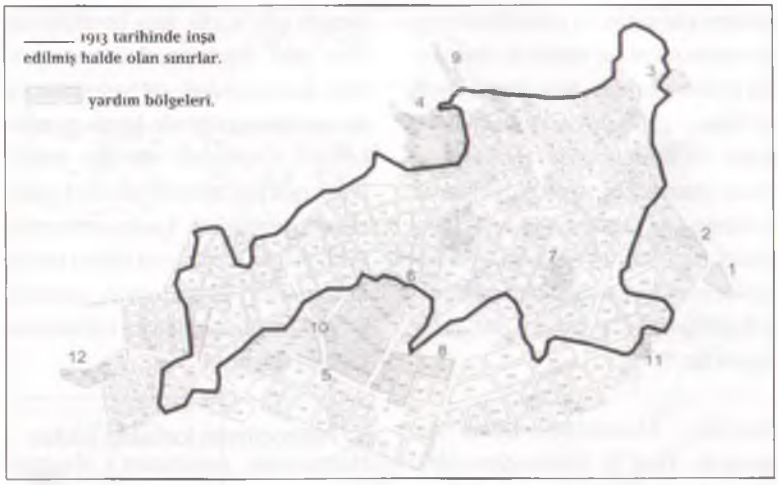
KÖKEN	KÜÇÜK ASYA FELAKETİ'NDEN ÖNCE	KÜÇÜK ASYA FELAKETİ'NDEN SONRA	TOPLAM
Küçük Asya	1.180	22.766	23.946
Trakya	2.861	27.029	29.890
Pontus	1.637	15.296	16.933
Bulgaristan	3.351	2.248	5.599
Kafkasya	2.577	1.208	3.785
İstanbul	68	655	723
Rusya	161	262	423
Sırbistan	324	38	362
Arnavutluk	43	12	55
Romanya	4	4	8
Toplam	12.206	69.518	81.724
Erkek	6.736	35.676	42.212
Kadın	5.470	34.042	39.512

Kaynak: Tzelepis, s. 147.

kalanlarsa mültecilere dağıtılacaktı.[26] Ancak Küçük Asya Felaketi ile şehri vuran yeni mülteci dalgası kendinden önce yapılan planları tam manasıyla boşa çıkardı. Serez vilayetinde evsiz yerli ve mültecilerin iskânı için farklı planlar yapıldı. İlk plan 21 Eylül 1920 tarihinde kabul edildi. 1920'deki ana-plana ek olarak yine Küçük Asya Felaketi öncesinde yapılmış yerel planlar (Serez-1913, Nigrita-1921, Sdraviki-1922, Doxombous-1922, Neo Meleniko-1922) mevcuttu.[27] Yerliler ve yeni gelen mültecilerin barınma için rekabeti kanlı olaylarla sonuçlandı. Barınma sorununun uzunca bir süre çözüme bağlanmadığı Serez'de bu durum patlamaya hazır bir ortam yaratmıştı. Öyle ki söz konusu atmosferden Serez Milletvekili Nikolaos Konstantopoulos'un hükümete dönük olarak kaleme aldığı mektupta da bahsediliyordu.[28]

Yeni plandan önce (1925) Serez'de, 1922 ve 1924 arasında 1.906 aile ya yeni inşa edilen iskân sahalarında ya da Müslüman emvâl-i metrukesinde iskân edildi ve 198 aile de kiralık oda ya da evlerde yaşıyordu.[29] 29 Eylül 1924 tarihli Μακεδονία (Makedonya) gazetesi Serez'de iskâna ilişkin şu sayıları veriyordu: 5.921 kişi iskân edilmişken 2.311 kişi çadırlarda, derme çatma teneke evlerde ya da Mübadele'ye tabi Müslümanların evlerinin koridorlarında kendi sıralarının gelmesini bekliyordu. Genellikle 12 kişi tek bir odayı paylaşıyordu. Devlet, barınma sorununa geçici bir çözüm olarak 65 kulübe inşa etmişti.

20 Mart 1926 tarihinde aynı gazete çok sayıda mültecinin çadırlar ya da camilerde yaşadığını bildiriyordu. Dahası, bundan birkaç ay evvel 3. Serez Vilayeti Tüm Mülteciler Konferansı şunu vurgulamıştı: Ocak 1926 itibariyle tüm Makedonya çapında kentli mültecilerin %25'i bile iskân edilmemişti.[30] Bunun yanı sıra Serez Tüm Mülteciler Birliği Başkanı Sokratis Anthrakopoulos, yeni yapılan binaların mültecilerin alışkanlıklarına ve yaşam tarzlarına uymadığı için "mültecilerin kesin bir şekilde apartmanları reddettiklerini" ilan etmekteydi.[31] İskân, kent konseyinin

Şekil-1:
Serez şehrinin onaylanmış planları (1920-1925).

1. Stylianos Gonatas Mahallesi (Pyrovoliko)
2. Süvari Kışlası Mahallesi
3. Agioi Anargyroi Mahallesi
4. Bayır Mahalle (Kallithea)
5. İpekböcekçiliği Mahallesi
6. Nea Ionia Mahallesi
7. Zincirli Cami Mahallesi
8. Nea Kiouplia Mahallesi
9. Aziz Pantaleon Mahallesi (Çömlek dere)
10. Pisidya Mahallesi
11. Süvari Mahallesi nizamiyesi karşısındaki mahalle
12. Storgi (Şefkat) Mahallesi.

de en temel konularından biri olmuş ve konseyin gündemine üç biçimde yansımıştı:[32]

(i) İskân kentin en acil ihtiyacıdır ve bu sorunun bir ay içinde Kent Konseyi tarafından çözülmemesi durumunda mülteciler kenti terk edeceklerini konseye bildirmişlerdir.

(ii) Kent Konseyi, kamu hizmetlerinin sağlanması için hükümetle ilişkiye geçme gereksinimi duymuştur.

(iii) Kentin genişlemesi durdurulmalıdır.

Mültecilerin iskân konusundaki kaygıları, yakıcı ihtiyaçları ve merkezi adımların yetersizliği 1920'lerin sonlarına doğru yerel inisiyatiflerin gelişmesine ve mültecilerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kooperatifler kurmalarına neden oldu. Bayır Mahalle'deki (bügünkü Kallithea) Halk Evi (Λαϊκή Στέγη), Herakleia (Ηράκλεια) ve Ev (Στέγη) gibi kooperatifler buna örnek olarak gösterilebilir. Küçük Asya'nın batı kıyılarından, Pontus, Trakya ve İstanbul'dan gelen görece daha varlıklı aileler bu kooperatifler vasıtasıyla ev sahibi oldular.[33] 1925 Kent Planı, kentin sınırlarını genişletti ve kenti modernize etti. Serez'deki mülteci yerleşimleri, tıpkı diğer Yunan kentlerinde olduğu gibi şehrin dışında, şehri çevreleyecek şekilde planlanmıştı (Bkz. Şekil-1). Bu yerleşimlerden 9'u 1925 planı dâhilinde, 3'ü (Agioi Anargyroi, Çömlekdere/Agios Panteleimonas ve Pyrovolika) bu plana ek olarak inşa edilmişti. Nea Kiouplia, Vithynia, Pisidia ve Nea İonia gibi yerleşim yerlerinin isimleri söz konusu yerleşimlerin sakinlerinin kökenlerini, daha doğru bir ifade ile yerleşimlerde iskân edilen mültecilerin ekserisinin kökenini gösteriyor ve mültecilere kendi kökenlerini anımsatıyordu. Müslümanların terk edilmiş emlakine mültecilerin iskân edilmesi ile oluşturulan tek yerleşim, ismini aynı isimli camiden alan Zincirli Cami Mahallesi idi. Agios Panteleimonas, Musevi mahallesinin bulunduğu araziye, mahallenin belediye tarafından cemaatten satın alınıp, Mülteci İskân Komisyonu'na devredilmesinden sonra inşa edilmişti.

Serez'in kent merkezindeki mülteci iskânı oldukça yavaş ilerliyordu. Zira, Serez esasen çevresindeki köylerin ihtiyaçlarını karşılayan bir ticari merkezdi ve kentteki iskân faaliyetleri kırsaldaki iskân faaliyetleri ile yakından ilişkiliydi.[34] Mülteci İskân Komisyonu, mültecilerin kırsal iskânına ne kadar odaklanırsa odaklansın, bu yavaş tempo Makedonya'nın diğer şehirlerinde de gözlemleniyordu. Mülteci İskân Komisyonu'nun kentsel kolonizasyon dairesi kırsaldaki iskân projelerini desteklemek üzere, "kır kökenli mültecilerin yerleştirileceği bölgelerde kentli nüfusun kuvvetlendirilmesi" maksadıyla kurulmuştu ve zaten Yunanistan ölçeğinde kentleşmenin gerçekleşmesi için tarımsal yapıda ciddi bir dönüşüme gereksinim vardı.[35]

Kent merkezlerinde mülteci iskânına dair problemler, mültecilerin, "Nea Zihnili kentli mülteciler" örneğinde

olduğu gibi seslerini yükseltmelerine ve iskân sürecine müdahil olmalarına neden olmuştu. Nea Zihnili kentli mülteciler, Serez milletvekillerine toplu bir dilekçe yollayarak Mülteci İskân Dairesi'nin işleri sürekli erteleldiğine ilişkin şikâyetlerini ve yeni iskân sahalarının inşasına yetkili kişilerin buna müdahil olması gerektiği yönündeki taleplerini dile getirmişlerdir.[36]

Cemiyet-i Akvam belgelerine dayanarak, Eliot G. Mears, Serez'deki kentsel iskâna ilişkin şunları not etmektedir: 1928'in Temmuz ayı sonuna kadar Serez'in kentli mültecilerinin iskânı için Mülteci İskân Komisyonu sadece 400 hane inşa etmişti. Açıktır ki bu sayı, gerçek ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktı.[37] Bu konu üzerine yapılan diğer çalışmalara göre, iskân işlemi tamamlandığında kentte 1.056 hane inşa edilmişti. Oysa Serez, tıpkı diğer mülteci şehirleri olan Kavala, Xanti ve Alexandroupolis gibi tam bir demografik patlama yaşıyordu. 1920-1928 arasında Serez kentsel nüfusu yıllık %9,3'lük bir oranda büyüyordu, aynı dönemde tüm vilayetin nüfusu ise %7,7 oranında artıyordu.[38] Resmi istatistiklere göre kent merkezine 14.950 mülteci gelmişti.

Kentli nüfusun alabildiği yardım en fazla başlarını sokabilecekleri bir evdi ve bu nüfusun iş sahibi yapılması vb. destek projeleri söz konusu değildi, ancak yaşamlarını sürdürecek herhangi bir mali kaynakları da yoktu. Çok sayıda mülteci terzi, ayakkabıcı, bakkal, manav, at arabacılığı gibi küçük ama kendilerinin olan işler kurdular. Bazıları -özellikle kadınlar- halı atölyelerinde ya da ipekböcekçiliğinde kendi memleketlileri tarafından istihdam edildi. Fakat pek çok mülteci yüksek kiralar nedeniyle dükkân kiralayamıyordu. Eylül 1924'te bu duruma dikkat çeken Μακεδονία (Makedonya) gazetesi bir toplumsal ayaklanma tehlikesine dikkat çekiyordu.

b. Mültecilerin kırsalda iskânı

Mültecilerin, Yunanistan'a ulaşması tarımsal yapıyı da derinden etkiledi. Mülteciler için oluşturulan toplam 1.954 kırsal yerleşimden 1.047'si Makedonya'daydı.[39] Kırsal alanda mülteci iskânı için devlet, çoğunlukla yabancı fonlara yaslanarak toplam 9.117.362 £ harcamıştır. Öte yandan, kentsel iskân faaliyetlerine bunun yalnızca yedide biri oranında kaynak aktarıldığını da belirtmemiz gerekir. Kırsal iskân programı, oldukça kararlı bir programdı ve aslında yalnızca mültecilerin barınmasının sağlanmasını değil, tarımsal ekonominin geleneksel yapısını dönüştürmeyi, güçlü ve kararlı bir iktisadi ve siyasi atmosfer de yaratmayı hedefliyordu. Devletin sınırlı olanakları nedeniyle, kırsal iskân programının uygulanmasında ve kırsal yerleşimlerin kurulması noktasında ciddi problemler mevcuttu. Projelerin ilerleme hızı en ciddi problemdi. Buna ek olarak projelerin uygulanmasını ciddi biçimde yavaşlatan ve acil olarak atılması gereken adımları engelleyen kadastrosu yapılmamış arazilerin varlığı gibi hukuki belirsizlikler ve pratik sorunlar da vardı.

Daha önce de belirtildiği gibi Makedonya'daki on yedi Mülteci İskân Komisyonu bürosundan ikisi Serez vilayetindeki iskân işlerinden sorumluydu. Bu bürolar, vilayette 186 mülteci yerleşimi inşa ettiler. Bunlardan 81'i Serez'de, 105'i Sintiki'deydi ve 29.339'u Serez'de ve 26.649'u Sintiki'de olmak üzere 55.988 mülteci bu yerleşimlerde iskân edildiler. 186 yerleşimden, 86'sı mültecilere has (αμιγείς) yerleşimlerdi. Bunların 29'u Serez'de, 57'si Sintiki'deydi. Geriye kalan 100 yerleşim ise mülteci ve yerlilerin birlikte yaşayacakları karışık yerleşimlerdi (μικτοί).[40] (Bkz. Tablo B ve Şekil 2)

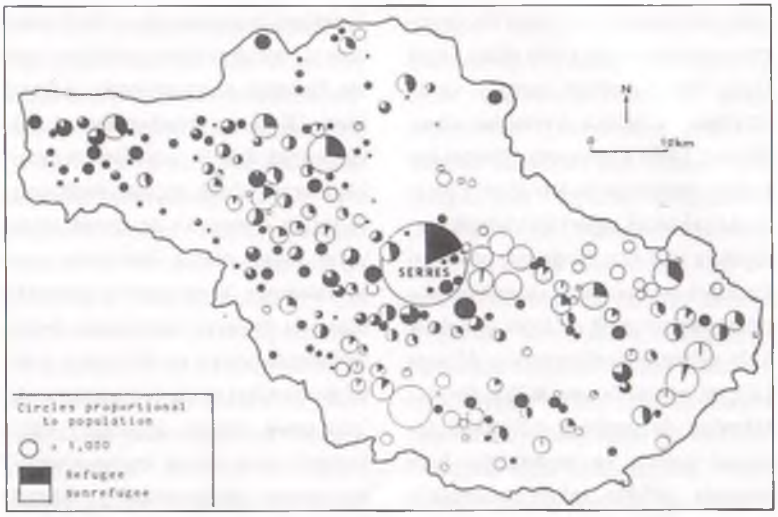
Yunanistan İstatistik Bürosu, İçişleri Bakanlığı gibi pek çok kurumca sağlanan verileri ve Serez'in değişik dönemlerde havadan çekilmiş fotoğraflarını inceleyen Theodoraki-Patsi'ye göre Serez'deki 136 kırsal yerleşimden yalnızca %25'inin tarihi 1923'ün gerisine uzanıyordu. Diğer yerleşimler ise II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce ya da sonra kurulmuştu. Yazara göre kuruluş kronolojisine göre oluşturulan bu kategorileri örnekleyen bazı yerleşim yerleri mevcuttu. Örneğin, Neo Souli, 1923'ten önce kurulmuş bir köydü ve Serez vilayeti tarafından banliyö olarak nitelenmişti. Öte yandan, Neo Skopo, mültecilerin iskânı sürecinde bu amaçla planlanarak iki dünya savaşı arasındaki dönemde yapılmış bir yerleşimdi. Nea Kerdyllya ise II. Dünya Savaşı sonrası kurulmuş bir yerleşimdi. Oinoussa ise, örneğin, gelişigüzel bir yerleşimdi.[41]

Tablo-B: Mülteci İskân Komisyonu tarafından Serez'de kurulan yerleşimler

	Mültecilere has yerleşimler			Karma yerleşimler			TOPLAM		
	Y	A	N	Y	A	N	Y	A	N
Serez	29	2.217	8.709	52	5.092	20.630	81	7.309	29.339
Sintiki	57	2.597	9.541	48	4.556	17.108	105	7.148	26.649
TOPLAM	86	4.809	18.250	100	9.648	37.738	186	14.457	55.988

(Y: Yerleşim, A: Aile, N: Nüfus)
Kaynak: Mülteci İskân Komisyonu - Makedonya Kolonizasyon Genel Müdürlüğü, Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας, Selanik, 1928.

1924'te Serez'de 61.768 kır kökenli mülteci vardı ve hemen hemen tamamı yıllar boyunca çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacaklardı.[42] Kırsal alanlara "yerleştirilen" mültecilerin pek çoğu aslında ya harap ya da çoktan işgal edilmiş yapılarla baş başa bırakılıyordu. Daha kötüsü bir kısmı, tarımsal üretimin pratik nedenlerle imkânsız olduğu dağ eteklerinde "iskân" ediliyorlardı. Devlet, iskân sahalarını daimi olarak terk etmeye niyetlenen mültecilere karşı kolluk kuvvetlerini sürmekten çekinmiyordu.[43] Devlet, kolluk kuvvetlerini mültecileri disipline etmek için de kullanıyordu. Bu nedenle, Serez'de on sekiz mülteci polisle çatışıp, tutuklanmıştı.[44] Yerliler ve mülteciler arasındaki çatışmalar ise bir nevi iskân sürecinin *leitmotiv*'i gibiydi. Çünkü yerliler savaş-sonrası ümitlerini mültecilere tahsis edilmesi gereken Müslüman emvâl-i metrukesine bağlamıştı, bu mülklere el koymak için sabırsızlanıyorlardı. Tüm bu sorunlar, sıklıkla mecliste de tartışılıyordu. Türkiye'deki Rum emvâl-i metrukesinin tazminatı problemi de meclis toplantılarının daimi gündemlerinden biriydi; mültecilerin malları hiçbir zaman tam olarak tazmin edilmemiş olsa bile (1930'a değin tüm emvâl-i metrukenin ancak %15'i tazmin edilmişti.).[45] Tazminat meselesi mülteciler arasında önce büyük bir umut, ardından da büyük bir hayal kırıklığı yarattı. 12 Şubat 1927 tarihinde Serez'deki tüm mülteci örgütleri Pantheon Tiyatrosu'nda toplanarak hükümeti protesto etmiş, son ödeme tarihi geçen tazminatlarının ödenmesini talep etmiş ve iskân ile ilgili diğer acil taleplerini dile getirmişlerdi.[46] 1928'in Şubat ayında, Serez'deki farklı mülteci örgütlerinin temsilcileri meclise giderek acil sorunlarını, özellikle de tazminatlarla ilgili endişelerini dile getirdiler. Tıpkı Makedonya'nın diğer parçalarında olduğu gibi Serez'deki mülteciler de dernekler, komiteler, cemiyetler kurmuşlardı acil sorunlarına dikkat çekmek için. Yunan Meclisi'nin zabıtlarında 1924-1928 arasında Serezli değişik mülteci örgütlerinin (Nea Kiouplia İpek Böcekçiliği Derneği, Topraksızlar Birliği vb.) taleplerinin pek

Şekil-2: Mülteci İskân Komisyonu'nun kataloğu baz alınarak hazırlanmış Serez vilayetindeki mülteci iskânı haritası.

Kaynak: Yeager, s. 111.

çok kez meclis gündemine alındığı görülmektedir.[47] Daha önce de belirtildiği gibi Serez'deki iskân programının başarısı aynı zamanda bir ulusal güvenlik başlığı olarak görülmekteydi. Bu nedenle 1928'de mecliste Serez'deki iskân işlerinin hızlanması için 10-15 milyon drahmilik bir ek ödeneğin tahsis edilmesi hususu ilgili bakanlıklara önerilmişti.

Makedonya'ya özellikle Küçük Asya Felaketi mültecilerinin gelişi "geniş araziler, hatta manastırların geniş mülkleri için bir *coup de grâce* anlamına gelmiş" ve iskân faaliyeti bu geniş arazileri tam manasıyla silip süpürmüştü.[48] Serez'de de vaziyet böyleydi. Serez'deki ve Chalkidiki'deki on sekiz manastır, örneğin, sahip oldukları arazilerden %50'sini mülteci iskânı için hükümete devretmişti.[49] Müslüman emvâl-i metrukesinden olan Ali Ağa Çiftliği (12.000 dönüm), Arnavut Abdi Ağa, Recep Ağa ve Bayram Ağa Çiftliği (6.000 dönüm) gibi geniş araziler tarımsal üretime, özellikle tütün ekimine, tahsis edilmişti.[50] Makedonya'daki mülteci iskânı esnasında yalnızca arazilerin yeniden dağıtımı değil, aynı zamanda kadastrosu da yapıldı. Serez ve Sidirokastro'da hükümetin görevlendirdiği ekipler tarafından 131 köyün kadastrosu ve 60 köyde toprak dağıtımı yapıldı. (Bkz. Tablo C) Kadastro faaliyetine yer isimlerinin değişimi eşlik etti. Dolayısıyla, mülteci iskânı, Makedonya'nın yalnızca demografik açıdan değil, Yunanca olmayan yer adları açısından da Helenizasyonu ile sonuçlandı. Mülteci İskân Komisyonu'nun hazırladığı 1928 tarihli katalog bölgedeki eski ve yeni yer isimlerini okuyucuya sunmaktadır.

Kırsal kökenli mültecilere toprak dağıtımı toprağın verimliliğine göre yapılıyordu. Serez'de, köyden köye ciddi değişimler gösterse de, ortalama arazi genişliği 28,2 dönümdü. Yeager'in hesaplamalarına göre mülteci yerleşimlerindeki topraklar yerlilerin topraklarından daha küçük ve daha parçalıydı.[51] Makedonya'da hâlihazırda mevcut olan ekilebilir araziler dışında, Serez Ovası'nda arazi ıslah çalışmaları da mevcuttu. İskân çalışmalarına eşlik eden alt-

Tablo-C: Makedonya'da 1931'e kadar kadastrosu yapılmış ve dağıtılmış araziler

Bölge	Kadastrosu yapılmış araziler		Dağıtılmış araziler	
	Köyler	Dönüm	Köyler	Dönüm
Serez	70	970.000	43	373.000
Siderokastro	61	734.000	17	162.000

Kaynak: Kontogiorgi, s. 148.

yapı çalışmaları da Serez'de üretimin artırılmasında etkili oldu. Serez Ovası'nda iki temel suyolu vardı: Strymon ve Belitsa drenaj kanalları. Mülteci İskân Komisyonu, drenaj kanalları etrafında bu kanalların inşasında çalışacak işçiler için büyük yerleşimler inşa etti. Bu drenaj projeleri ile Serez ve Kavala'da 1,5 milyon dönüm arazinin ıslah edilerek ekilebilir hale gelmesi planlanıyordu. Altyapı çalışmalarının önemi mülteciler tarafından da özellikle bölgedeki tarımsal üretim ve verimliliğin hızlı artışıyla birlikte takdir edilmişti.[52] Serez'de mülteciler arasındaki yüksek ölüm oranları esasen sıtmadan ileri geldiğinden, söz konusu projeler bu hastalıkla mücadele için de kritik önemdeydi.

Son olarak, 1920'lerde liberaller tarafından uygulanan arazilerin parçalanması ve dağıtılmasına dayalı tarımsal politika onlar için bir tercih değil, siyasal gelecekleri için bir zorunluluktu. Venizélos yanlıları ile Venizélos karşıtları arasındaki bölünmede yerli toprak sahipleri açık biçimde krallığı ve Halk Partisi'nin (Λαϊκό Κόμμα) mülteci karşıtı politikalarını destekliyorlardı. Mülteciler ve yerliler arasındaki karşıtlık yaygın, sürekli ve siyasi manipülasyona açık durumdaydı. Serez'in sınır köyü olan Angistri'de olduğu gibi. 1925'te bu karma köyde 160 yerli (Slav-Makedonyalı) ve 90 mülteci aile yerleşikti. 1932'de Halk Partisi'nin seçim vaatlerinden biri köydeki mültecilerin sürülmesi ve topraklarının yerlilere dağıtılmasıydı. Bunun ardından Halk Partisi'nin kısa ömürlü hükümeti süresince yerliler mültecilerin topraklarını işgal etmiş, hükümetin düşmesinin ardından ise Halk Partisi, mülteciler köyden atmaları için yerlileri kışkırtmıştı. Netice olarak Şubat 1933'te iki mülteci yerliler tarafından öldürülmüş ve cinayeti işleyenler, Serez valisinin İçişleri Bakanlığı'na konu ile ilgili yazmış olduğu gizli rapordaki iddiasına göre, polis tarafından saklanmıştı.[53]

Bu atmosferde mültecilerin Yunanistan'a varışı, bazı araştırmacılara göre 1920'lerde Balkanlar'daki örnekleri arasında en radikali olan liberal toprak reformu politikası için bir bahane oluşturuyordu. Liberal Parti (Κόμμα Φιλελευθέρων) hükümetinin büyük arazileri ortadan kaldırarak küçük toprak mülkiyetini teşvik etmesinin üç temel amacı vardı: Siyasi olarak, Venizélos yanlısı hükümet, Yunanistan'a gelmekte olan yüz binlerce mültecinin desteğini almak istiyor ve Venizélos, mültecilerden işçi sınıfı ile mukayeseyle "toplumsal denge açısından daha kıymetli olan küçük burjuva sınıfı" yaratmaya uğraşıyordu.[54] İktisadi açıdan, hükümetin planı "doğrudan kendi tarlalarından çıkarları olan ve üretimi artırmak için elinden geleni yapacak bağımsız küçük mülk sahibi köylü bir sınıf" yaratmaktı.[55] Ancak liberallerin bu planı suya düştü. 1934 seçimlerinde Serez ve Kavala'da mülteciler *en masse* Yunanistan Komünist Partisi'ni (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, bundan sonra KKE) destekleyeceklerdi. KKE, kent merkezlerinde ve çok fakir köylerdeki kimi çaresiz mültecilerin son sığınağı olmuştu. Bu duruma Προσφυγική Φωνή (Muhacir Sedası) gazetesinde Karamanlıca yayımlanan bir şiirde dikkat çekiliyor ve yetkililer daha erken bir tarihte şöyle uyarılıyordu:

Κουμουνίστ φιρκαλαρινά μενσοίπ ολανλάρ
Αραρλάρ σηζλερί εκμεκσήζ καλανλάρ
Εσάς ολαδζάκ πιρκούν σιογλενέν γιαλανλάρ
Έγερ φακιρλαερί αραγίπ σοράν ολμάσα
Komünist fırkalarına mensup olanlar
Ararlar sizleri ekmeksiz kalanlar
Esas olacak bir gün söylenen yalanlar
Eğer fakirleri arayıp soran olmasa

MÜLTECİ İSKÂNININ ETKİLERİ

a. Demografik Etkiler

Mülteci iskânı ile birlikte bölgenin demografik realitesi tamamen ve geri dönülmez biçimde değişti. I. Dünya Savaşı'ndan önce Makedonya büyük bir etnik çeşitlilik sergiliyordu. 1912'de bölge nüfusunun % 42,6'sı Yunan kökenli idi, bu oran 1926'da % 88,8 gibi baskın bir çoğunluğa ulaşacaktı. Serez'e ilişkin demografik veriler de aynı örüntüyü sergiliyordu. Serez kent merkezinde Yunan nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı 1912'den 1926'ya gelene değin tam iki katına çıkmış ve % 94'e ulaşmıştı. Tablo-D, 1912 ve 1926'daki Serez'in etnik kompozisyonunu göstermektedir. Serez vilayetinin diğer bölgelerinde ise Yunanların oranı %94 ile % 100 arasında seyrediyordu, yani tüm vilayette Yunanlar ezici çoğunluğu oluşturuyordu. Dolayısıyla, mülteci iskânının bölgenin demografik yapısını düzenlemek için 1910'lardan beri uygulanan demografik mühendislik politikalarının sonuncusu olduğu söylenebilir. Bu demografik mühendislik adımları (temel olarak nüfus mübadeleleri) neticesinde Yunan olmayan unsurlar bölgeden çıkarılmış, süreç takip edilen iskân politikası ile tanım gereği Yunan kabul edilen nüfusun buraya yerleştirilmesi ile perçinlenmiş ve geriye kalan Yunan olmayan unsurlar istatistiksel olarak "ihmal edilebilir" düzeye gelmişti. (Bkz. Tablo D)

Daha önce de belirttiğimiz gibi mülteci iskânının bariz amacının dışında iki amacı daha vardı: Makedonya nüfusunun türdeş hale getirilmesi ve bunun neticesinde toprak bütünlüğünün garantilenmesi. Durum böyle olmakla birlikte, Yunan Devleti'nin bu amaçlara sadece kâğıt üzerinde eriştiğini iddia etmek de mümkündür. Zira her ne kadar mülteciler Yunan da olsa, ciddi bir kültürel ve dilsel çeşitlilik sergiliyorlardı ki bu çeşitlilik özellikle mülteciler ile yerliler arasında toplumsal sınırların oluşmasına neden olacaktı. Söz konusu toplumsal sınırlar iktisadi rekabet ve iktisadi rekabetin bir yansıması olan politik çekişmeler nedeniyle kuvvetlenecekti. Bu noktada, Türkofon Pontuslu mülteciler bir örnek olarak görülebilir. 1928 nüfus sayımına göre Serez'de 13.000 Türkofon Ortodoks mülteci mevcuttu ve bu sayı diğer Makedonya vilayetleri arasında en büyük sayıydı.[56]

b. Sosyo-politik Etkiler

Makedonya'daki ve Serez'deki nüfusun kâğıt üzerindeki Helenizasyo-

nu yerel sorunları otomatik olarak çözmemişti. Mültecilerin bölgedeki varlığının ilk günlerinden itibaren, özellikle "yerel" elitlerin dominant olduğu karma iskân sahalarında, toplumsal patlama riski göze çarpıyordu. Mültecilerin kitlesel varlıkları ve sergiledikleri çeşitlilik savaş neticesinde perişan olmuş iktisadi yapı ile perçinlenmişti. Bu atmosferde yerli nüfus kendisini son derece tehdit altında hissediyordu. Bu nedenledir ki mültecilerin anılarında mültecilerle yerliler arasındaki çatışmalara ve karşılıklı nefrete rastlamak pek mümkün hale gelmektedir.

Serez'de yerliler ve mülteciler arasındaki "*epeisodia*" (hadiseler) adeta gündelik hayatın ayrılmaz bir parçasıydı. "İskân esnasında, Zihni'de yalnızca yerlilerle değil, yerel yetkililerle de çatışmalar eksik olmazdı."[57] Yerliler ve mülteciler arasındaki ilk ciddi "karşı karşıya geliş" Serez'e bağlı, mülteci nüfusun yerlilere oranının 1/6 olduğu Küpköy'de gerçekleşti.[58] Nea Bafra'ya yaklaşık 120 mülteci aile iskân edilmişti ve bu ailelere ekip biçmeleri için toplam 2.000 dönüm arazi verilmişti. Küpköy'ün yerlileri ise mültecilerin gelişinden önce de toprak kıtlığı nedeniyle şikâyetlerde bulunmuşlardı. Aslında olaydan önce de Küpköy sakinleri, Zihnililerin de yüreklendirmesiyle Serez ve Drama yetkililerine şikâyetlerde bulunmuşlardı, ama şikâyetleri sümen altı edilmişti. Altı kişilik bir komite oluşturarak Selanik'e giden yerliler başbakan, tarım ve içişleri bakanlarına hitaben bir memorandum kaleme alıp muhataplarına iletmişlerdi.[59] 5 Kasım 1924 tarihinde yerliler mültecilerin tarlalarına girmeye çalıştılar, ancak mülteciler onları durdurdu. Bunun üzerine yerliler köylerine gidip adam toplayıp silahlanarak geri döndüler. Çatışmanın sonunda on üç mülteci yaralandı. İki ya da üç tanesi ağır silahlarla yaralanmıştı. Yaralılar Drama'ya gönderildi. Mülteciler ise Rodolivos'a sığındılar. Yerliler, Nea Bafra'daki mülteci yerleşimine ilerlediler ve yedi mülteci evini, üç ahırı ve üç çadırı yerle bir ettiler. Drama'da mülteciler saldırıyı bir gösteri düzenleyerek ve Atina'ya toplu bir telgraf göndererek protesto ettiler. Atina'da mülteci kökenli vekiller toplantı yapıp, içişleri bakanına başvurarak Serez valisinin azlini talep ettiler.[60] Bu hadise, Makedonya'da genel bir huzursuzluğa yol açtı. Aynı günlerde benzer olaylar Pangaio (Kavala) ve Midilli'nin köylerinde de gerçekleşti.[61] Nea Bafra, on beş gün içinde yeniden ve bu kez üç mültecinin soğuktan ölmesi haberiyle manşet olacaktı ki, bu durum da iskân sorununun yakıcılığını açık biçimde gösteriyordu.[62] Dönemin en önemli mülteci gazetesi Η ροσφυγική Φωνή / Μουχαδζήρ Σεδασή (Muhacir Sedası) konu hakkında, özellikle Karamanlıca sayfalarında, çok sert eleştiriler yapıyordu. Olayı naklettikten sonra, *Muhacir Sedası* olay üzerine şöyle bir yorum yapmaktadır:

"Zavallı muhacirler Anatol'da Kemal'in kılıcından burada da yerlilerin silahından telef olup gidiyorlar. Evvelce de yazdığımız gibi bu fena manzara hükümetin ve memurların idaresizliğinden ileri geliyor. Asıl halledilecek meseleler bunlardır. Bizim mebuslar bakalım bunun üzerine ne yapacaklar? Eğer yine mansub ve rütbe yolunu takip edecekler ise artık mebusandan çekilsinler. Daha şerefli olur."[63]

Aynı gazetede başka bir makalede de şöyle denmekteydi:

"Şu temsile binaen madem ki muhacirlere ev, tarla vesaire verilmesi zımnında böyle yerliler ile muharebeler ve kurbanlar verilecek ise o halde bu adamlar Kemal'de durup da orada ölmeleri daha evla idi."[64]

Küpköy vakası meclisteki tartışmalarda da yer almıştı. Örneğin, 24 Ekim 1924 tarihli oturumda Serez milletvekili Dimosthenis Melfos, Küpköy vakasının tam olarak nasıl gerçekleştiği üzerine konuşurken şöyle demiştir: "Pangiaon sakinleri daha önce hem mültecilere hem de millete büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Sonuç olarak, mültecilere bu şekilde muamele edilmesi onların esas niyeti değildi." Melfos olayın tüm mesuliyetinin İskân Bürosu'nda olduğunu iddia etmiştir. Zira, İskân Bürosu, mültecileri ilk yerleştirildikleri Koungi'den alarak yerlilerin topraklarının olduğu Küpköy'deki bölgeye tüm itirazlarına rağmen yerleştirmiştir.[65] Küpköy vakası gündemde bir süre daha kaldı. 1925 yılında Kavala milletvekili Georgios Zervos, "Küpköy yakınlarında kamuoyunu bir süredir meşgul eden Nea Bafra yerleşiminin kurulması ile ilgili" tarım bakanına mültecilerin haklarının korunması için bir mektup göndermiştir. Zervos, mektubunda Küpköy sakinlerinin ufak çıkarlarının Pontus'ta "esir" olarak doğmuş ve Yunanistan'a gelmiş 120 ailenin iskânından daha mı önemli olduğunu sormaktadır. Zervos'a göre mülteciler, onların Yunanistan'daki özgür kardeşlerinin işledikleri politik günahı Yunanistan'a getirilerek ve Bulgaristan sınırında iskân edilerek ödemişlerdi ve daha fazla eziyete lüzum yoktu. Mektubunun sonunda Zervos, tarım bakanından istifa etmesini istemiştir.[66]

28 Eylül 1924'te mülteci gazetesi Παμπροσφυγική (Tüm-mülteci) Nigrita'da bir mültecinin yerliler

Tablo-D: Serez şehrinin etnik kompozisyonu 1912 ve 1926

Nüfus	1912	1926
Yunanlar	47%	94%
Müslümanlar	40%	-
Bulgarlar	9%	6%
Diğer	4%	-

Kaynak: Pentzopoulos, The Balkan Exchange, n.d.

tarafından öldürüldüğünü bildirmektedir ve bu olayın arkasında da yine iskân meselesi, özellikle de Müslüman emvâl-i metrukesi vardır. 1931'de Serez'e bağlı Dimitra'da doğan ikinci kuşak bir mülteci olan Lazaros Asikoglou yerliler ve mülteciler arasındaki gerilimin nesiller boyu sürdüğünü iddia etmiştir.

Serezli kentli mülteciler ve yerliler arasında kırsal bölgelerde yerleştirilen mültecilere dönük bir öfke vardı. Zira, kırsal bölgelerde iskân edilen mültecilerin iskân için ayrılan fonlardan ve kamu hizmetlerinden aslan payını aldıklarına dair bir şüphe vardı. Serez Belediye Başkanı, örneğin, Atina'ya bir mektup yollayarak şehirdeki 1.100 yerli ailenin kötü yaşam koşullarından dert yanmakta ve mültecilerin iskân planları üzerinden fonlardan adaletsizce yararlandığına dikkat çekmekteydi.[67] Bu resim, Yunanistan'ın Venizelos yanlısı ve karşıtı partiler arasındaki çoktan bölünmüş politik atmosferine denk düşüyordu. Mülteciler, 1930'a kadar neredeyse yekvücut olarak Venizelos'un siyasi programını destekledi. Mülteciler arasında Venizelos'a duyulan kişisel sempati de o kadar büyüktü ki Serez'de mülteciler oy vermeye topluca, bir yürüyüş yaparak gitmiş, bu esnada kortejin en önünde uzun bir sopanın ucuna tutturulmuş bir Venizelos resmi taşımışlardı.[68]

c. Ekonomik Etkiler

Serez Ovası'nın verimliliğini tarif etmek için bir deyiş vardır: *Serez Ovası, altın yuvası.* Fakat, I. Dünya Savaşı sonrası yıllardaki durumda bundan eser yoktur. 1922 yılında ovanın sadece %8'i ekilip biçilmektedir. Ancak, mültecilerin gelişi ile birlikte işlenen arazide ve tarımsal üretimde istikrarlı bir büyümenin yaşandığını gözlemliyoruz.[69] 1920'lerde yalnızca ekili arazi miktarı artmamış, aynı zamanda Serez'de hem merkezi girişimler hem de farklı geçmişlere sahip mülteciler tarafından yeni teknikler ve yeni ürün çeşitleri uygulamaya konulmuştur. (Bkz. Tablo E)

Serez için en önemli tarımsal ürün, buğdaydı. İskân sürecinde, yeni bir tohum türü(Canberra) denenmiş ve bu yeni tohum 20 kat daha fazla ürün vererek büyük bir başarı sağlamıştı.[70] Ancak, söz konusu denemeler aracılığıyla tarımsal gelirlerdeki maliyeti artırmadan sağlanan kısa dönemli hızlı artış, Serez'de pamuk gibi daha değerli ürünlerin ekimini olumsuz etkiledi. Diğer yandan, Serez'deki (ve bütün Makedonya genelinde) mülteciler tarafından üretilen en önemli endüstri bitkisi tütündü. Bu ürün, aynı zamanda mülteci etkisinin en kolay biçimde izinin sürülebilmesine olanak sağlayan tarımsal üründü. Tütün üretimi, 1910'larda ve 1920'lerin başında tütün üreticilerinin kitlesel ayrılışından etkilenmiştir. Ancak, tütün ekiminde deneyimli olan mültecilerin gelişi, bu endüstri bitkisi için bir devrim anlamına geldi. Tütün üretiminin aşırı üretim ve yüksek üretim maliyetleri sebebiyle darbe aldığı ve bu duruma eşlik eden uluslararası talepte düşüş yaşandığı döneme kadar, tütün Yunan ekonomisindeki kilit ticari mal olmuştur.[71] Mülteciler, kısa bir dönemde üçe katlanan tüm üretimin üçte ikisini üretiyordu, çünkü tütün üretimi emek-yoğun bir üretimdi ve mültecilerin küçük arazileri için elverişli idi. 1920'lerin ortalarında "tütün, ekili alanların onda birinden daha az bir alanda yetiştirilmesine rağmen toplam brüt mahsul üretiminin takriben beşte birini oluşturmaktaydı ve Yunan ihracat gelirlerinin yarısı tütünden elde edilmekteydi".[72] Yunanistan'daki en önemli tütün üretim merkezi olan Kavala yöresinde 137 mülteci yerleşiminden 100'ü tütün üretimi ile uğraşmaktaydı. Bundan dolayı Makedonya'da yeni gelen nüfusun hızlı bir şekilde tütün üretimi yapan Müslüman nüfusun yerini aldığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak, Ladas'ın da dediği gibi, yüksek emek arzına rağmen, tütün üretiminde istihdam edilmiş olan yeni işçilerin ücretleri yüksek kalmaya devam etti ve sendikaların gücü ve gittikçe emekçiler arasında yaygınlaşan komünist aktiviteler nedeniyle üretim maliyetleri yükseldi. Komünist Parti'nin gazetesi olan Ριζοσπάστης (Radikal), tütün işçilerinin faaliyetleri ve Καπνεργατική Ένωσις Σερρών (Serez Tütün Birliği) gibi örgütlenmelerinin Serez'deki aktiviteleri konusunda pek çok habere yer verdi.[73] Radikalleşmesinde KKE'nin kuvvetli tesiri olan tütün işçilerinin çok büyük kısmı Küçük Asya kökenli mültecilerdi. Adamantios Deimezis'in 1927'de belirttiği gibi mülteci yerle-

Tablo-E: Serez'de Ekili Arazi (Dönüm)

1906	424.630	100*	**1924**	369.140	86,9
1914	465.360	109,6	**1925**	469.706	110,6
1919	204.740	48,2	**1926**	523.098	123,2
1920	317.600	74,8	**1927**	613.498	144,5
1921	302.380	71,2	**1928**	635.257	149,6
1922	259.410	61,1	**1929**	727.234	171,3
1923	331.530	78,1	**1930**	680.679	160,3

Kaynak: Yeager, s. 183.
*1906'daki ekili araziyi 100 kabul edersek ilgili sütun değişimi daha net göstermektedir.

şimlerine "komünizm mikrobu" bulaşmıştı ve Yunanistan'daki sosyopolitik düzende mülteci yerleşimleri bu mikrobun esas kaynağıydı.[74] Daha 1924 yılında, Μακεδονία (Makedonya) gazetesi komünist faaliyetleri Serez'in en önemli sorunlarından biri olarak sayıyordu.[75] Bu tarihlerden başlayarak mülteci iskânının ardından esasen işçi sınıfı şehirleri haline gelen Serez ve Kavala gibi tütün üreten yerleşimlerde komünist faaliyetler göze çarpıyordu. İlerleyen yıllarda Doğu Makedonya'nın tütün üretim merkezleri, tütün işçilerinin oldukça kuvvetli grevlerine tanıklık edecekti.[76] Her ne kadar 1923'te Serez'de KKE'nin seçim gücü oldukça sınırlı (%3,65) olsa da, bu destek hızla yükselecek ve Kavala'da seçilen "Kızıl Belediye Başkanı" Dimitris Partsalides'ten birkaç gün sonra Mart 1934'te Serez'de de "Kızıl" Belediye Başkanı, Dionysus Menychtas, göreve gelecekti. Ancak birkaç hafta içinde Doğu Makedonya'nın kızıl başkanları görevden el çektirilecekti. 1936 seçimlerinde KKE, Serez'de %11,8 oy alacaktı.[77] Kuşkusuz, mültecilerin iki savaş arası dönemde Serez'deki siyasi katılım mekanizmaları, siyasi partiler ve öz-örgütlenmelerindeki faaliyetleri sonraki yıllara da ışık tutması açısından daha derinlemesine ve daha analitik biçimde incelenmeyi hak etmektedir.

Bu çalışmada Küçük Asya mültecilerinin Serez'deki iskânını incelemeyi ve bu konuda mevcut literatürün durumuna ilişkin bir değerlendirme yapmayı amaçladık. Söylememiz gerekir ki özel olarak bu konu üzerine çok az sayıda çalışma bulunmaktadır ve bir bölümü hâlâ basılmamış durumdadır. Bu noktada, gelecekteki çalışmalara kaynaklık edebilecek bazı çalışmalara dikkat çekmek istiyoruz. Mary Ruth Yeager'in 1979 yılında Kaliforniya Üniversitesi - Berkeley'e sunmuş olduğu doktora tezi, basılmamış olmasına rağmen, bu konu üzerine hâlâ en detaylı ve en iyi araştırılmış çalışma olmayı sürdürmektedir. Yeager, Serez'de mültecilerin gelmesinden sonra köy oluşumları üzerine yoğunlaşmakta ve Serez'deki değişimleri 1970'lere değin incelemektedir. Yeager bir coğrafyacı olsa da, titizlikle ele aldığı araştırma konusunu tarihsel ve antropolojik açılardan oldukça zengin bir içerikle sunmaktadır. Şehir planlamacılığı perspektifinden Lila Theodoridou-Sotiriou oldukça parlak çalışmalara imza atmış ve özellikle mültecilerin Serez'de iskânı ve Serez'in şehir yapısı konusunda örnek olabilecek nitelikte eserler vermiştir. Lazaros Asikoglou, bize Dimitra kasabasının iyi yazılmış bir yerel tarihini sunmaktadır. Asikoglou'nun çalışması, benzer çalışmaların sık sık düşmüş olduğu nostalji tuzağından ustalıkla uzak kalmıştır. Nostaljik ve gözü yaşlı biçimde Küçük Asya'da bırakılmış olan geçmiş yerine, mülteci kökenden gelme bir Dimitralı olarak Asikoglou kentin tarihinin canlı bir resmini ve arşivlerde rastlanması pek mümkün olmayan kimi "içerden bilgileri" okuyucusuna sunmaktadır.

Araştırma materyali söz konusu olduğunda, Küçük Asya Çalışmaları Merkezi'nin Sözlü Gelenek Arşivi'nin (Αρχείο Προφορικής Παράδοσης) önemi vurgulanmalıdır. Bu arşivde, materyaller mültecilerin kökenine göre kategorize edilmiş durumdadır. Bu nedenle, Serez'e yerleştirilen mültecilerin çoğunlukla geldikleri Küçük Asya ya da Pontus köy, kasaba ya da şehirlerine dönük (Bafra, Akdağmadeni, Bilecik vb.) bir araştırma Serez'deki iskân çalışması üzerine de bilgiler ortaya çıkarabilir.[78] Biz yaptığımız çalışma esnasında, Bafra dos-

"O Güzel Siroz"*

Ne memleketten hayır kaldı, ne de orada kalanlardan. Hiçbir şeyi affetmeyen zaman-ı bî-aman intikamını almış oldu ve daha da tükenmedi galiba!

Evladı, bütün varlığıyla bu suretle darmadağın, zar u giryan, nâlân ve perişan olan bu güzel memlekete gelince: Bedbaht Sirozlular istila, katliam, hicret, icbar-ı hicret ve nihayet mübadele yollarıyla bir kişi bile kalmamak üzere o emsalsiz vatanlarından ayrılır ayrılmaz, hatta daha tamamen ayrılmadan oraları müstevliler arasında bir ihtiras ve boğuşma kaynağı halini aldı. Daha biz orada iken Bulgarlar tarafından Rum mahalleleri ateşe verildi. Bütün bu mahalleler top ateşi altında yandı. Yerlerinde yeller esti, çarşılarda tek bir dükkân kalmadı. Hepsi kül oldu. Bütün servetler bir anda ellerinden çıktı. Daha sonraları vakit vakit harplere, işgallere alıp vermelere sahne oldu. Bu feci haller yıllarca sürdü. Zillet, meskenet, sefalet ve açlık aldı yürüdü. Vaktiyle kendilerine parlak istiklaller ve istikballer vaat eden yabancıların iğfalat ve tesvilatına kapılıp asırlarca içinde bulundukları nan ve nimetlerin kadir ve kıymetini bilerek bilmeyerek ve hepsini unutarak "Türk boyunduruğundan bizi kurtarınız." diye bağıran ve bütün devletlere binlerce telgraflar yağdıran Rum ve Bulgar vatandaşlar tam otuz sene sonra yine o büyük devletlere müracaatlara başladı. Telgraflar yağdırıldı. Fakat bambaşka şekilde. İşte bu defa çektikleri telgrafların, gazetelerde okuduğumuz, dinlediğimiz acıklı bir örneği: "Aç kaldık, ölümden kırılıyoruz, mahvoluyoruz, evlerimiz kapanıyor, ocaklarımız sönüyor, kökümüz kuruyor, sokaklarda açlıktan ölenlerden geçilemiyor, memlekette iniltiden durulmuyor, bize ya yemek yetiştirin ya tabut hem de pek çabuk."
İşte aziz Sirozlular, yüreği yanık hemşeriler ve okuyucular!
Altın yuvası diye tarihlere geçen Siroz'un köklerinde âlicenap Türk'ün ayrıldığı günden beri, o sizin bildiğiniz ve gördüğünüz parlak ve feyyaz güneş, eski şaşaasıyla bir gün bile kendisini onlara göstermedi. O güzel kokulu bahar çiçekleri oralarda hiç uçuşmadı. Sizin bıraktığınız bülbüller hiç ötmedi, yıllarca, asırlarca yaşadığınız ve yaşattığınız tatlı hayattan eser kalmadı. Güler yüz görülmedi. Tatlı bir söz işitilmedi. Ferahlı bir gün yaşanmadı. Ne memleketten hayır kaldı, ne de orada kalanlardan. Hiçbir şeyi affetmeyen zaman-ı bî-aman intikamını almış oldu ve daha da tükenmedi galiba!
Fatebiru yâ uli'l-ebsâr. Bu hadiselerden ibret alınız ay akıl ve fikir sahipleri.

Kaynak: Serezli, Mehmet Esat. 2012 [1948]. *Memleket Hatıraları*. A. Koçak, İ. Şirin and F. Yavuz. (ed.) Cilt. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 286.

yalarında ve Serez'e yerleştirilmiş mültecilerce kaleme alınan elyazmalarında Küpköylü yerliler ve Nea Bafralı mülteciler arasındaki çatışmaya ilişkin herhangi bir referansa denk gelmedik. Oysa bu gibi dramatik olaylar, 1960'larda bile unutulmaktan çok uzaktı. Bu yıllarda Küçük Asya Çalışmaları Merkezi'nden bilim insanları bu bölgede saha çalışmaları yaparak mülteci kökenlilerden materyal toplamıştı. Ancak mültecilerin bu materyallerdeki konuya ilişkin o sırada dahi devam eden sağır edici sessizlikleri sağcı hükümetler tarafından bu bölgede sürdürülen teröre işaret etmektedir. İskâna ilişkin soruların hiçbiri Küpköy olaylarına gönderme yapmamıştır, ancak unutmamak gerekir ki sessizlik, böylesi durumlarda, en anlamlı tanıklıktır.

Başka bir potansiyel kaynak ise dönemin büyük gazeteleri [Μακεδονία (Makedonya), Ελεύθερον Βήμα (Elefteron Vima =Özgür Forum), Καθημερινή (Kathimerini = Günlük), Ριζοσπάστης (Rizospastis =Radikal) vb.] ile yerel ya da bölgesel gazeteler olabilir. Örneğin Η Προόδος (Proodos =Terakki) her ne kadar 1929'da yayımlanmaya başlamışsa da Serez'de basılmış olması ve mülteci karşıtı söylemin beşiği olan Halk Partisi'nin yayını olması dolayısıyla oldukça önemlidir. Drama'da basılan Θάρρος (Tharros = Cesaret) başka bir kaynak olarak görülebilir. Benzer şekilde dönemin mülteci basını da [Προσφυγική Φωνή (Prosfygiki Foni= Muhacir Sedası), Παμπροσφυγική (Pamprosfygiki = Tüm-Mülteci), Προσφυγικός Κόσμος (Prosfygikos Kosmos= Mülteci Dünyası)] gelecekteki araştırmalar için bir diğer önemli kaynak teşkil edecektir. Yunan basınına ek olarak, dönemin Bulgaristan basını son derece önemlidir. Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne inmek amacıyla bölgeye ilişkin taşıdığı ulusal niyetleri belliyken, bölgede Pontus ve Kafkas kökenli Yunanların demografik ağırlığını artıran iskân faaliyetlerinin Bulgaristan tarafından yakından takip edildiğini varsaymak akla yakındır. Dolayısıyla Bulgaristan cenahının süreç üzerine gözlem, yorum ve siyasi hamlelerini incelemenin oldukça ilginç sonuçlar vereceğini düşünüyoruz.

Muhtemel araştırma başlıklarına gelirsek, bazı konuların özel olarak mercek altına alınması gerektiği kanaatindeyiz. Bunların başında mültecilerin kendi tarihinin yazılması gelmektedir. Örneğin, mültecilerin cemiyet, birlik ve derneklerinin faaliyetleri, liderlik yapıları, siyasal yönelimlerinin zaman içindeki gelişimleri incelenmesi oldukça

"Yine bizimkilerin başında"

Muhacir Sedası, *18 Ocak 1925 tarihli 54. sayısında Serez'deki bir muhacirden alınan bir mektup yayımlar. Mektup yerliler ile muhacirler arasındaki anlaşmazlık, bunda yerleşik kurumların oynadığı roller gibi pek çok başlığa ışık tutar.*

Serez'den alınan mektup

ροσφυγική Φωνή [Muhacir Sedası] Müdüriyetine

Din ve mezhebe farz olan vazifemizi ifa etmek üzere Fota günü[İsa'nın vaftiz günü] Despota müracaatla Serraise [Serez] yakın olan bir ırmağa bir muvakkat köprü yaparak stavrosu [haç] ırmağa atmasını rica eyledik. Despot Efendi Dimarhos'a [Belediye Başkanı] sevk eyledi. Dimarhosi sabahtan saat 4 kadar bekleyip gelmediğinden tekrar bir heyet ile despota gidilerek keyfiyeti anlatırdık ve verilen izin üzerine ufak tefek dal ağaçlarını keserek çalın etrafını bürüdük. Stavrosi sudan almak üzere 50 kadar muhacir çıplanuk suya girdiler. Despot ayağını köprüye atar atmaz çaya 120 metro mesafede bir kuru yere Stavrosi atarak rubalı bir şahıs eline aldı. Stavrosi almak üzere çıplanan muhacirler bundan muğber olarak rubalının alması için maksad ile kuru yere atılan Stavrosi rubalının elinden aldılar. Orada bulunan jandarmalar elindeki baston ile işaret vererek jandarma efradı kasaturalarını çıkararak çıplak muhacirler üzerine hücumla şiddetli darp eylediler, adeta bir müsademe zuhura gelmiş işbu müsademe neticesinde muhacirlerden birisinin kolu kırıldı, birisinin kasaturası ayağına sokarak bir taraftan girdi diğer taraftan çıktı. İkisinin kafası yaralandı ve dayak yiyenin haddi hesabı yoktur. Yaralılara doktor, mehlem (*merhem*) hiç bir şey yoktur. İt gibi gebersinler diyorlar. Bu hal kiafesi mutaassıplıktan ve muhacirleri kötü göz ile bakmaktan ileri geliyor mademki böyle Stavrosin suya atılacağı gün muharebe ilan edecekler idi, bize de haber verseler idi biz de muharebeye gider gibi hazırlanır gider idik. Hülasa Stavrosin suyu kanlara boyanarak aziz Stavros muhacırların kanına boyanmıştır. Saçılan nifak tohumları dallanmaya başladı. Muhacir kelimesini işittiler mi bir günlük yola kaçıyorlar, eklisiada oikonosmilari [kilisede ikonaları] öpmüyorlar ki muhacirler öptüğünden dolayı güya mikrop var imiş deyu işte rezalet bu raddeye vardı.

Allah aşkına olsun bu vakayı gazetanızla ilan ediniz.

Bir Muhacir

Σ. Π. Φ. [*Muhacir Sedası'nın notu*] Gün geçmiyor ki muhacırlarımıza hakaret edilmesin. Paliadeki [yukarıdaki] mektup gibi her taraftan idare hanemize şikâyetler verud etmektedir. Tarla taksiminde, para dağıtmasında, elbise verilmesinde, ve haneler tevziinde muhacırlara yapılan hakaret ve edilen itale-i lisan[dil uzatma], dövmeler ve saire rezaletlerin önünü almaya çalışırken Aziz günlerde Stavrosa kapılan hürmetten dolayı da dayak yiyorlar. Artık utanmak arlanmak kalmadı. Bu hal ne vakte kadar devam edecektir? Yoksa muhacirleri ekklisiaya [kiliseye] devam etmelerine de mi mani olunacak? Bunlar Hıristiyan değil midirler? Muhacirler Türk'ün boyunduruğu altında yaşarken ve işkence edilirken yine de dinlerini muhafaza etmişler. Eğer maksad dinsizliğe davet ise buna muvaffak olamazlar. Zira muhacirler dinlerine kavidirler. Müsebbiplerin tecziyesi için alakadaranın şiddetle dikkatlerini celp ederiz.

önemli olmakla birlikte halen anılan konularda literatürde büyük bir eksiklik mevcuttur. Bunun yanı sıra mültecilerin iki dünya savaşı arasındaki dönemde Serez'de sergiledikleri siyasi davranışın analizi de oldukça önemlidir. Serez'den Müslümanların tedrici göçü ile ilgili bütünlüklü akademik çalışmalar bulunmamaktadır. Bu noktada kısa süre önce *Memleket Hatıraları* başlığı ile yayımlanan Müftüzade Mahmut Esat'ın (Serezli) anıları gibi çalışmalar özellikle önem taşımaktadır. Zira, bu ve benzeri çalışmalar madalyonun diğer yüzüne ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Bunları söylemekle birlikte, mültecilerin yaşadıklarının ne sözcüklerle, ne tek bir çalışma ne de tek bir kişinin çabası ile tam olarak ifade edilebileceğini düşünüyoruz. Çünkü bunlar öyle deneyimlerdir ki yaşayanlar tarafından bile sözcüklerle ifade edilememektedir. Tıpkı, Asikoglou ile mülakat yaptığında 90 yaşında olan ve 1995 yılında Serez'de vefat eden Pontuslu mülteci Anastasia Athanasoulia'nun dediği gibi:

"Ah, çocuğum, o zamanlar bizim gördüklerimiz ve çektiklerimiz binlerce kitaba sığmaz."

EVANGELÍA BALTA
AYTEK SONER ALPAN*

DİPNOTLAR

* Bu çalışma 2013 yılında Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Yunan Ulusal Araştırma Vakfı, ΕΙΕ) Osmanlı Çalışmaları Programı'nda gerçekleştirildi. Çalışma süresince Aytek Soner Alpan'ın akademik çalışmaları Ίδρυμα Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού (IPEP, Atina) tarafından mali olarak desteklendi. Makalenin ilk versiyonu Serez'de 7-8 Haziran 2013 tarihinde düzenlenen "Imparatorluktan ulus-devlete: Serez ve çevre bölgesinin geç 19. yüzyıl ve 20. yüzyıldaki etnolojik, kültürel ve sosyal durumu" başlıklı konferansta sunulmuştur.

1 Makalenin Türkçe versiyonunda "mülteci" sözcüğünü kullanmamızın nedeni, Türkiye ve Yunanistan'da aynı dönem üzerine farklılaşan kelime dağarcığının neticesidir. Yunanistan'da 1920'lerde Anadolu'dan ve Trakya'dan ülkeye olan göçü anlatmak için mübadil ya da göçmen manasında muhacire karşılık gelen sözcükler kullanılmamaktadır. Bunun yerine yaygın olarak kullanılan sözcük ρόσφυγας'tır. Biz de makalenin Türkçe versiyonunda bu farkı vurgulayabilmek için mülteci sözcüğünü tercih ettik. Bunun metin boyunca tek istisnasını, Προσφυγική Φωνή gazetesinin isminin tercümesi oluşturmaktadır. Gazetenin adının tam çevirisi "mülteci sesi"dir ancak Προσφυγική Φωνή iki dilli bir gazetedir ve gazetenin bir bölümü Yunan karakterlerle Türkçe yani Karamanlıca yazılmıştır. Bu sayfalarda gazetenin adı *Muhacir Sedası* olarak geçmektedir. Bu nedenle biz de gazetenin kendi tercümesine sadık kaldık.

2 Ηχώ της Μακεδονίας [Makedonya'nın Sesi] (7 Ekim 1923)'den alıntılayan Nikos Marantzidis, Ι ιασασίν Μύλλετ: Ζήτω το έθνος [Yaşasın Millet], Heraklio, Girit Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 90.

3 Serez'in 19. yüzyıl ve erken 20. yuzyıldaki bir portresi için bakınız Haci Veli Aydın, "Το σαντζάκι των Σερρών κατά τις οθωμανικές απογρ ίδες (1882-1907) [Osmanlı Salnamelerine göre Serez Sancağı (1882-1907)], Σερραϊκά Σύμμεικτα 1 (2010), s. 113-134.

4 Alexander A. Pallis, "Racial Migrations in the Balkans during the Years 1912-1924", *The Geographical Journal* 66/4 (Ekim 1925), s. 317-318. Ayrıca bkz. Dimitrije Djordjević, "Migrations during the 1912–1913 Balkan Wars and World War One", *Migrations in Balkan History* (ed.) Ivan Ninic, Belgrade, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies 1989, içinde s. 115-129.

5 Stephan P. Ladas, *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, Macmillan, 1932, s. 15.

6 Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York, Oxford Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 175.

7 P. N. Tzelepis, "Η εξέλιξη του πληθυσμού του Ν. Σερρών (αστικού, ημιαστικού, αγροτικού) από το 1913 μέχρι το 1981" [1913 ten 1981'e Serez vilayetinde (kentli, banliyö, köylü) nüfusun değişimi], Σερραϊκά Χρονικά 10 (1989), s. 140.

8 Iakovos D. Michailidis, "Population Shifts in Contemporary Greek Macedonia", *History of Macedonia*, (ed.) I. Koliopoulos, Selanik, Museum of the Macedonian Struggle, 2007, içinde s. 366 ve Giannis Glavinas, Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923): Αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης. Σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες [Yunanistan'daki Müslüman Nüfus (1912-1923): Yunan yönetiminin görüş ve uygulamaları. Hıristiyan yerliler ve mülteciler arası ilişkiler], yayımlanmamış doktora tezi, Selanik Aristo Üniversitesi, 2008, s. 16, 17.

9 Mark Mazower, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Knopf Doubleday Publishing Group, 2007, s. 314.

10 Kerem Yitzchak, "Serres (Siroz)." Encyclopedia of Jews in the Islamic World. Executive Editor Norman A. Stillman. Brill Online. Reference. University of California San Diego. 25 April 2013 "http://www.paulyonline.brill.nl/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/serres-siroz-SIM_0019670". Bulgar işgali ve Serez'deki Musevi cemaati için ayrıca bakınız: Thanos Veremis, Th. and Fotini Konstantopoulou, "Ιστορική εισαγωγή" Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών [Yunan Musevileri: Tarihleri üzerine Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden Diplomatik ve Tarihsel Belgeler Seçkisi], Atina, Kastanioti, 2000, içinde s. 35. Serez'deki Musevi cemaatine ilişkin ayrıca bakınız: Nikos Nikolaou, "Η εβραϊκή παρουσία στας Σέρρας" [Serez'de Musevi varlığı], Χρονικά 82 (1985), s. 15-19.

11 Theodora Dragostinova, *Between Two Motherlands: Nationality and Emigration among the Greeks of Bulgaria, 1900-1949*, Cornell University Press, Kindle Edition, 2011, s. 81. Buna ek olarak Dragostinova 1916 yılında Serez'in Bulgaristan tarafından ele geçirildiğini ve kendisinden önceki Yunan yönetiminin Helenleştirme girişimlerini tersine çevirmek için Bulgar yönetiminin şehrin Yunan nüfusuna cebren asimile edilmesi gereken bir azınlık ve bölgenin Bulgarlaşmasının önündeki engel muamelesi yaptığını vurgulamaktadır (s. 98). I. Dünya Savaşı esnasında da şehrin Yunan nüfusu Bulgarlar tarafından amele taburlarına gönderilmişti. Bkz. Dimitra Tsesmetzi-Marangaki, "Νεότερη Ιστορία της πόλης" [Kentin Modern Tarihi], in: Σέρρες: Από το χτες στο σήμερα [Serez: Dünden Bugüne] (ed.) D. Samsaris, Serez Belediyesi, 2010, s. 37-38.

12 Bu sayılar Glavinas'in çalışmasından alınmıştır.

13 Iakovos D. Michailidis, "The Statistical Battle for the Population of Greek Macedonia", *History of Macedonia*, I. Koliopoulos (ed.). Selanik, Museum of the Macedonian Struggle, 2007, içinde s. 269-283.

14 Lazaros Asikoglou, Δήμητρα Σερρών. Η αποτύπωση της ιστορίας ενός νέου χωριού με παλιές ρίζες [Dimitra Serez: Kökleri mazide yeni bir köyün tarihini resmetmek], Dimitra 1999, s. 181-182.

15 Yunan tarihyazıminda 1912'den sonra Yunanistan'a katılan topraklar "yeni topraklar" olarak geçmektedir.

16 Dimitris Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact Upon Greece*, The Hague, Mouton, 1962, s. 153.

17 Mülteci Iskân Komisyonu'nun oluşumu ve faaliyetleri konusunda bkz. Kostas Katsanis, "Προσφυγικό ζήτημα" [Mülteci Meselesi], Το 1922 και οι πρόσφυγες - Μια νέα ματιά [1922 ve mülteciler - Yeni bir bakış], (ed.) Antonis Liakos, Atina, Nefeli, 2011, s. 140-144. Mülteci Iskân Komisyonu'nun faaliyetlerinin erken bir değerlendirmesi için bkz. John Hope Simpson, "The Work of the Greek Refugee Settlement Commission", *Journal of the Royal Institute of International Affairs* 8 /6 (1929), s. 583-604.

18 Mülteci Iskân Komisyonu'nun yerel büroları şunlardı: Axioupoli, Verroia, Giannitsa, Drama, Edessa, Eordaia, Selanik, Kavala, Kastoria, Kilkis, Kozani, Langadas, Pieria, Serez, Sintiki, Florina, Halkıdiki. Bkz. Mülteci Iskân Komisyonu - Makedonya Kolonizasyonu Genel Müdürlüğü, Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας [Yer İsimleri ile Makedonya'daki Mülteci Yerleşimleri Kataloğu], Selanik, 1928.

19 Alexander A. Pallis, "Προσφυγικόν ζήτημα" (Mülteci meselesi), Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Büyük Yunan Ansiklopedisi) v. 10 (ed.) P. Drandakis, Atina, Pyrsos, s. 409. Notaras tarafından verilen istatistikler oldukça aydınlatıcıdır: Yunanistan'da kurulan 2.085 kırsal mülteci yerleşiminden 1.088'i Makedonya'daydı. Michael I. Notaras, Η αγροτική αποκατάστασις των προσφύγων [Mültecilerin kırsalda iskânı], Atina, Chronika yayınevi, 1934, s. 12. Benzer bir oran nüfus istatistikleri için de geçerlidir. Yunanistan'a gelen tüm mültecilerin %52'si Makedonya'da iskân edilmişti. Bkz. Nikos Marantzidis, s. 85.

20 Aleka Karadimou-Gerolympou, "Προσφυγική εγκατάσταση και οι ανασχεδιασμός των Βορειοελλαδικών πολέων, 1912-1940" [Mülteci iskânı ve Kuzey Yunanistan'da şehirlerin yeniden planlanması], Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα Επιστημονικό Συνέδριο [Köklerinden koparılmak ve anavatan Yunanistan'daki diğer mülteci kentleri – Bilimsel Konferansı (11-12.04.1997), Atina, Moraitis Okulu, 1997, s. 95.

21 Isaak N Lavrentidis, "Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α΄. Νομός Σερρών" [Pontuslu Rumların Yunanistan'da İskânı 1: Serez Vilayeti], Αρχείον Πόντου 29 (1968), s. 352.

22 Aşağıdaki veriler M. Maravelakis & A. Vakalopoulos, Αι προσφυγικαί εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης [Selanik bölgesinde mülteci yerleşimleri], Selanik, 1955 çalışmasından derlenerek bir tablo haline getirilmiştir. (bkz. sonraki sayfadaki tablo)
Kimi yerel araştırmacılar da mültecilerin yerleşimleri ve kendileri ile aynı kökenden gelen mülteci aileler üzerine çalışmalar yapmıştır. Örneğin, Nikolaos Ververidis, Οικογένειες Κιζδερβενιωτών Μικράς Ασίας [Küçük Asya'daki Kızderbent Kökenli Aileler], Siderokastro, 2004.

23 League of Nations, Greek Refugee Settlement, Cenova, 1926, s. 93. Ayrıca bkz. Pentzopoulos, s. 98.

24 Ruth Marie Yeager, *Refugee Settlement and Village Change in the District of Serres, Greece 1912-1940*, Unpublished PhD, University of California, Berkeley, 1979, s. 131, 135.

25 Elizabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, New York, Oxford University Press 2006, s. 272.

26 Vasilis I. Tzanakaris, Εικονογραφημένη Ιστορία της πόλης των Σερρών [Serez Şehrinin Resimli Tarihi], c. 1, Serres, Giati, 1991, s. 337.

27 1920 planı için bkz. yrica bkz. als14. See also nevaiyor.düşünüyorum. Lila Theodoridou & Eleftherios Panagiotopoulos & Georgos Kariotis, «Αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου» [İlki savaş arası dönemde Serez'de kentli mülteci yerleşimleri], Σερραϊκά Ανάλεκτα 4 (2005), s. 214. Ayrıca bkz. Aleka Karadimou Gerolympou, s. 106-107.

28 Kostas Katsapis, "Το προσφυγικό ζήτημα" [Mülteci meselesi], Το 1922 και οι πρόσφυγες - Μια νέα ματιά [1922 ve mülteciler – Yeni bir bakış], (ed.) A. Liakos. Atina, Nefeli, 2011, s. 152-153.

29 Efstathios Pelagidis, "Η ανθρωπογεωγραφία του προσφυγικού ζητήματος (1913-1930)" [Mülteci meselesinin antro-coğrafyası (1913-1930)], πρόσφυγες στην Μακεδονία [Makedonya'da mülteciler] (eds) Ioannis Koliopoulos & Iakovos D. Mihailidis, Atina, Society for Macedonian Studies, 2007, s. 80.

30 Προσφυγική Φωνή, 31 January 1926, s. 1.

31 Lila Theodoridou-Sotiriou, "Προσφυγικά σπίτια στην πόλη των Σερρών" [Serez şehrinde mülteci evleri], Μικρασιατική Σπίθα 15 (2010), s. 85.

32 Theodoridou-Sotiriou, Panagiotopoulos ve Kariotis, s. 229.

33 "Halk Evi" konusunda bkz. Lila Theodoridou-Sotiriou & Eleftherios Panagiotopoulos & Georgos Kariotis, s. 88-90 ve mültecilerin kendi kendilerine geliştirdikleri barınma projeleri ve kurdukları kooperatifler için bkz. Lila Theodoridou-Sotiriou, "Αυτοστέγαση αστών προσφύγων στην πόλη των Σερρών" [Kentli mültecilerin Serez şehrinde kendi barınma projeleri], Μικρασιατική Σπίθα 16 (2011), s. 187-199.

34 Kentsel ve kırsal iskânın birbiri ile yakından alakalı olduğu Yunan Meclisi'nde de pek çok kereler dile getirilmiştir. Örneğin, 25 Haziran 1924'te Nikolaos Manousis bu konuyu vurgulayan bir konuşma yapmıştır. Bkz. Πρακτικά της Δ' Εθνικής Συνελεύσεως [4. Ulusal Birleşim Zabıtları], c. 2, 1924, s. 395.

35 Georgios Kritikos, "State policy and urban employment of refugees: The Greek case (1923-1930)", *European Review of History* 7 / 2 (2000), s. 194-195.

36 Katsapis, s. 150-151.

37 Eliot G. Mears, *Greece today: The Aftermath of the Refugee Impact*, Stanford, Stanford, University Press 1929, s. 301.

38 "The population of 'refugee' towns such as Kavala grew by 10.5 % annually in 1920-1928 followed by Xanthi (10.1%), Serres (9.3%) and Alexandroupolis (9.1%)", bkz. Lila Leontidou, *The Mediterranean city in transition: Social change and urban development*, Cambridge, New York, Cambridge University Press 1990, s. 72. Petros Kiochos, "Η εξέλιξη του ελληνικού πληθυσμού και η πρόβλεψη αυτού μέχρι το 2000" [Yunan nüfusunun gelişimi ve 2000 yılına kadar nüfus tahmini], Σπουδαί 32/1 (Ekim. 1982), s. 149.

39 Alexandra Yerolympos, "Inter-war Town Planning and the Refugees in Greece" Renee Hirschon (ed.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, New York, Berghahn Books, 2003, içinde s. 140.

40 Mülteci İskân Komisyonu – Makedonya Kolonizasyon Genel Müdürlüğü. Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας [Yeni isimleriyle Makedonya'daki mülteci yerleşimleri] Selanik, 1928.

41 Julia Theodoraki-Patsi, Αγροτικοί οικισμοί: Η περίπτωση του Νομού Σερρών [Kırsal Yerleşimler: Serez Vakası], yayımlanmamış doktora tezi, Ulusal Teknik Üniversitesi, Atina 1997, s. 26.

42 "Αι Σέρραι και τα ζητήματα της" [Serez ve meseleleri], Μακεδονία (29.09.1924).

43 Pelagidis, Nea Bafra'nın Pontuslu mültecilerinin 1928'de bile yerleşimlerini temelli terk etmeye çalıştıklarına işaret eder. bkz Pelagidis, "Η ανθρωπογεωγραφία", s. 85.

44 Georgios Kritikos, "The Agricultural Settlement of Refugees: A Source of Productive Work and Stability in Greece, 1923-1930", *Agricultural History* 79/3 (Yaz 2005), s. 330.

45 Stathis Pelagidis, "Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο Ελληνικό Κοινοβούλιο (1924-1928)" [Yunan Meclisi'nde Kuzey Yunanistan ve çevresindeki bölgede mülteci problemleri (1924-1928)], Μακεδονικά 26 (1988), s. 73.

46 "Συλλαλητήριον των προσφύγων Σερρών. Τα αιτήματα των" [Serez'de mültecilerin gösterisi - Talepleri], Μακεδονία (13.02.1927).

47 Pelagidis, "Προσφυγικά προβλήματα", s. 95-96.

48 Pentzopoulos, s. 152. Theodoraki-Patsi, s. 61.

49 Kontogiorgi, s.138.

50 Asikoglou, s. 195. Konu ile ilgili mülteci akınından önceki sayılar ve çiftliklerin istimlak durumu için bkz. Kritikos, s. 328, 329.

51 Yeager, s. 157-171.

52 Ladas, s. 665-667 and Kontogiorgi, s. 283. See also Asikoglou, s. 205.

53 George Mavrogordatos, *Stillborn Rebublic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, University of California Press,1983, s. 203. Valinin İçişleri Bakanlığı'na yazığı rapor için bkz. "Eleftherios K. Venizelos" Ulusal Araştırma Vakfı Dijital Arşivleri, "Έκθεση του Νομάρχη Σερρών προς το Υπουργείο Εσωτερικών σχετικά με ενέργειες του Λαϊκού Κόμματος εναντίον προσφύγων στην Κοινότητα Αγκίστρι" [Angistri köyünde Halk Partisi'nin mültecilere karşı eylemleri üzerine Serez valisinin içişleri bakanına raporu], 17 Şubat 1933. http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=25120

54 Mark Mazower, "The Refugees, the Economic Crisis and the Collapse of Venizelist Hegemony, 1929-1932", Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 9 (1992), s. 121.

55 Alexander A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture and After: A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Londra, Methuen & Co, 1937, s. 176. Öte yandan Servakis ve Pertountzi, örneğin, tarımsal arazilerin aşırı derecede parçalanmasının ortalama tahıl veriminde düşüşe neden olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Georgios Servakis & C. Pertountzi, "The Agricultural Policy of Greece" in: *Agricultural Systems of Middle Europe*. (ed.) Ora S. Morgan, New York, Macmillan, 1933, s. 196.

56 Marantzidis, s. 88, 93.

57 Asikoglou, s. 203.

58 Küpköy eski Başbakan Konstantinos Karamanlis'in memleketiydi, bkz. Isaak Laurentidis, s. 379.

59 "Το Κιούπκιοϊ και η Νέα Μπάφρα" [Küpköy ve Nea Bafra], Θάρρος (13.03.1923). Ayrıca bkz. Asikoglou, s. 204.

60 "Αι λεπτομέρειαι των αιματηρών συμπλοκών μεταξύ προσφύγων και εντοπίων" [Mülteciler ve yerlilerin kanlı karşı karşıya gelişlerinin detayları] Σκριπ (08.11.1924). "Η συμπλοκή των Σερρών" [Serez müsademesi], Προσφυγική Φωνή (09.11.1924) ve Karamanlıca sayfalardaki diğer makaleler: "Σέρρες δίχετινδε κανλή μουσαδεμελέρ" [Serres cihetinde kanlı müsademeler]; "Μουχαδζήρ κουρπανλαρή" [Muhacir Kurbanları], "Ορφανίδης Κιούπκιοϊδε" [Orfanidis Küpköy'de] Προσφυγική Φωνή (06 ve 09.11.1924). Her ne kadar ilk günlerde köyde mültecilerden hayatını kaybedenlerin varlığı bildirilse de ilerleyen günlerde bu haber doğrulanmamıştır. Gazeteler yalnızca yaralılardan bahsetmişlerdir. Asikoglou da ayrıca Parthena Karamanidou'nun çocuğunun çatışma esnasında öldüğünü yazmaktadır. Bkz. Asikoglou, s. 204.

61 "Το αίμα" [Kan], Μακεδονία (14.11.1924). Ayrıca bkz. "Μουχαδζήρ κουρπανλαρή" [Muhacir Kurbanları], Προσφυγική Φωνή (09.11.1924).

62 "Τα βάσανα των προσφύγων εις τας Σέρρας" [Serez'de mültecilerin çektikleri], Ριζοσπάστης (10.12.1924), s. 2.

63 "Σέρρες δίχετινδε κανλή μουσαδεμελέρ" [Serres cihetinde kanlı müsademeler], Προσφυγική Φωνή (09.11.1924).

64 "Μουχαδζήρ κουρπανλαρή" [Muhacir Kurbanları], Προσφυγική Φωνή (09.11.1924).

65 Alıntılayan Anna Konstantinidou, "Το προσφυγικό ζήτημα στο ελληνικό κοινοβούλιο (1922-1930)" [Yunan Meclisi'nde mülteci meselesi], Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία [Makedonya'da mülteciler], Ioannis Koliopoulos ve Iakovos Mihailidis (ed.) Atina, Makedonya Araştırmaları Derneği içinde s. 129-137.

66 Mektubun tam metni Drama'da basılan Θάρρος (= Cesaret) gazetesinde 13 Mart 1925'te yayımlanmıştır. Bunlara ek olarak, Maria Giota, Küpköy vakası üzerine çok ilginç bir çalışma yayımlamıştır. Maria Giota, "Προβλήματα στις σχέσεις γηγενών - προσφύγων. Η περίπτωση του Κιούπκιοϊ και ο αντίκτυπός της" [Yerli-Mülteci ilişkisindeki problemler: Küpköy vakası ve etkisi], Μικρασιατική Σπίθα 17 (2012), s. 139-150.

67 Katsapis, s. 152-153.

68 Marantzidis, s. 101. Mültecilerin Venizelos yanlılığı üzerine geniş bir literatür bulunmaktadır. Biz burada sadece bunlardan belli bazılarına referans vermekle yetiniyoruz: Ifigeneia Anastasiadou, "Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930" [Venizelos ve 1930 Türk-Yunan Dostluk Anlaşması], Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του [Venizelos ve dönemi üzerine araştırmalar], (ed.) Thanos Veremis ve Odysseas Dimitrakopoulos. Atina, Philippotis, 1980; Georgios T. Mavrogordatos, Stillborn Rebublic Ayrıca bkz. G. T Mavrogordatos & Christos Hatziosiff, Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός [Venizelosçuluk ve Kentsel Modernleşme], Atina, Girit Üniversitesi Yayınları, 1992.

69 Ruth Marie Yeager, *Refugee Settlement and Village Change in the District of Serres, Greece 1912-1940*. yayımlanmamış doktora tezi, University of California, Berkeley, 1979, s. 183.

70 Ladas, s. 660.

71 Mark Mazower, *Greece and the Inter war Economic Crisis*, Oxford, Oxford University Press, 1991, s. 87, 248. Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia*, s. 190.

72 Pentzopoulos, s. 156. Mazower, *Greece and the Inter-war Economic Crisis*. s. 87.

73 *Rizospastis*'in ayrıca şu sayılarına bakınız: 04.04.1924, 18.05.1924, 21.07.1924, 25.09.1924, 15.11.1924.

74 Adamantios Delmezis, *Situation Sociale crée en Grèce à la suite de l'Echange des Populations*, Paris, J. Budry, 1927.

75 "Αι Σέρραι και τα ζητήματά της" [Serez ve meseleleri], *Makedonia* (29.09.1924).

76 Evangelia Balta, "History of, and Historiography on, Greek Tobacco" in: Evangelia Balta, *Peuple et Production. Pour une interpretation des sources ottomans*, Istanbul, Les Editions Isis, 1999, s. 253.

77 "Η αντιφασιστική νίκη των Σερρών" [Serez'in antifaşist zaferi] *Rizospastis* 20.03.1934. KKE'nin seçim performansı için bkz. Angelos Elefantis, Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης [İmkansız devrimin sözü], Atina, Olkos, 1976, s. 336.

78 Ayrıca Eleni Glykatzi'nin Serez'e, Dimitritsi'ye vs. yapmış olduğu seyahatler oldukça etkileyicidir. Bu seyahatler esnasında Eleni Glykatsi, Küçük Asya Çalışmaları Merkezi namına mülteci yerleşimlerinde bilgi toplamıştır. Bkz Eleni Glykatzi, "Οδοιπορικό της αποστολής για συλλογή υλικού στη Μακεδονία (13-26 Αυγούστου 1953) [Makedonya'da malzeme toplamak için yapılan görev seyahati (13-26 Ağustos 1953)], Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 3 (1982), s. 197-208.

KÖKEN	İSKÂN BÖLGESİ	AİLE SAYISI
Aravissos	Serez	85
Ampelokipoi	Kamenikia	6
Haç (Pontus)	Serez	2
Tsimera (Pontus)	Kavaklı (Lefkonas)	5
Karaca (Pontus)	Serez	4
Kebir Susurluk (Bursa)	Serez	70
Kermen (Çatalca)	Serez Bölgesi	
Alepli (Malkara)	Serez Bölgesi	145
Büyük Gerdeli (Trakya)	Mounouhi (Mavrothalassa)	10
Subaşköy (Uzunköprü)	Kato Kamila	40
Epivates	Serres	126
Aigialoi (Silivri)	Tzoumagia (Herakleia)	3

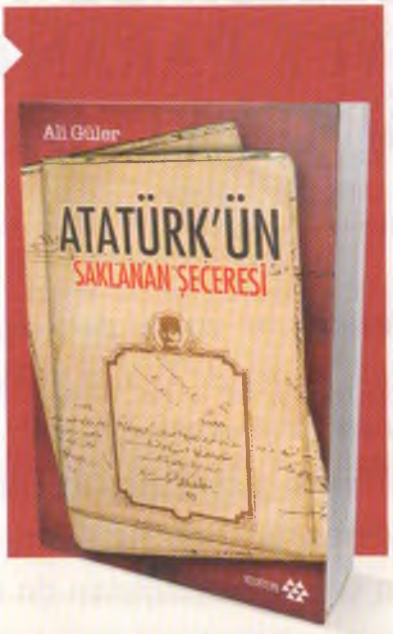
Yeditepe'den Yeniler...

YEDİTEPE

Sorularla Haçlı Seferleri

Cüneyt KANAT
Devrim BURÇAK

Atatürk'ün Saklanan Şeceresi

Ali GÜLER

Hilâlin Gölgesi

Rönesan'ta Türk İmajı 1453-1517

Robert SCHOEBEL

Nobeller, Nobel Ödülü ve Bakü Petrolleri

Vefa KURBAN

Türkiye'nin Beş Bin Yılı

Osman GÜMÜŞÇÜ
İlker YİĞİT • Sevil Top YİLMAZ

Sahte Mesih

Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler

Erhan AFYONCU

Online Sipariş İçin:

/yeditepekitap

www.yeditepeyayinevi.com

/kitapadresi

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

KÜRT MESELESİNDE 90 YILLIK CUMHURİYET PARANTEZİ YA DA BAŞLADIĞIMIZ YERE DÖNMEK

MEHMET Ö. ALKAN

Bugünlerde demokratikleşme paketi vesilesiyle Kürt meselesi yeniden konuşulurken özellikle anadilde eğitim hakkının özel okullar ile sınırlandırılması eleştirilere sebep oldu. Oysa anadilde eğitim hakkı başta olmak üzere benzer talepler barışçı bir şekilde, daha Cumhuriyet ilân edilmeden gündeme gelmişti. Gerçekten de 1923 yılı Kürt meselesinin geleceği açısından da önemli bir yıldır. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yeni devletin alacağı şekil ve tercih edeceği çözüm tarzı Kürt meselesi için de hayatî bir önem taşıyordu.

"KÜRTLER TÜRKLERDEN NE İSTİYORLAR?.."

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki dönemde Beyrut'tan Ankara'ya bir mektup yazılacak ve Türkiye'de Kürtlerin ne olacağına dair meşhur soru sorulacaktı? "Kürtler Türklerden Ne İstiyorlar?" Bu soruya verilen, daha doğrusu verilmeyen "cevap" 90 yıllık ve maalesef kaybedilmiş bir zaman ve "Cumhuriyet parantezi" anlamına gelecektir.[1]

Mektup, Kürt hareketinin önemli isimlerinden Dr. Mehmed Şükrü [Sekban] tarafından Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatine sunulmak üzere, arkadaşı Nafıa Vekili ve Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'e, Cumhuriyet'in ilânından çok kısa bir süre önce, 14 Eylül 1923 tarihinde Beyrut'tan gönderilmiştir.[2] Mehmed Şükrü, bu mektubuna cevap alamayınca, mektubu bir risale/kitapçık şeklinde "Kürtler Türklerden Ne İstiyorlar?" adıyla yayınlamıştır.[3] Kitapçık günümüzdekine çok benzer konular üzerinde durmaktadır:

- Yeni –Yani II.- TBMM'nin açılmasıyla Kürdistan'a dair açıklamaların boşuna beklendiği,
- Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi'nde Kürt örgütlerinin takip ettikleri hedefler,
- Türklerin Kürtlere karşı takip ettikleri siyasetin doğruluğunun araştırılması,
- Kürtlerin Türkleşmesinin mümkün olmadığı ve cebren yürütülecek imha ve asimilasyon politikasının sakıncaları,
- Kürtleri bir millet olarak tanımanın iyiliği ve yararı,
- Kürtleri Türk milli camiasına ithal etmenin gayri tabiiliği,
- Kürt milletinin siyasi haklarını tasdik etmenin dâhili ve harici yararları,
- Kürdistan'ın idare tarzı ne şekilde olmalıdır?
- Kürt Misak-ı Millisi: Kürt, lisanına hâkim ve emeğinin ürününü tasarruf edebilmeli,
- Milletlerin mukadderatlarını bizzat idare etmeleri evrensel bir ilkedir.
- Elde mevcut Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre Kürdistan'ın idaresi nasıl olmalıdır?
- Kürt–Türk ilişkilerinin gelecekte sağlam temellere dayanması gereği...

"O HALDE ANAVATANI ERMENİSTAN OLMAKTAN KURTARMAK İCAP EDİYORDU..."

Mektupta öncelikle dikkat çeken; Kürtlerin ve Kürt örgütlerinin Mondros Mütarekesi'nden başlayarak Türk Milli Hareketi'ne/Milli Mücadele'ye ve Kuva-yı Milliye'ye saygılı oldukları, Türk ordusunu güç durumda bırakmamak için herhangi bir isyan girişiminde bulunmadıkları, bunun da bir iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgusudur. Mehmed Şükrü Bey kendisi gibi birçok Kürt siyasetçiyi derinden etkileyen olaylardan birinin o sıralarda yayınlanan "Büyük Ermenistan Haritası" olduğunu belirtir. Mehmed Şükrü Bey, Mütareke Dönemi'nde

bir gün, Beyoğlu'nda gezerken bir kitapçıda "bir ucu Kafkasya'da bir ucu İskenderun'da Büyük Ermenistan haritasını" görmüş ve çok etkilenmiştir. Hele Sèvres Antlaşması'nın Kürtlere özerklik vermesi bir jest gibi görünmekle birlikte, Ermenistan gibi "Hıristiyan" devletin sınırları içinde tarif edilmemiş bir özerklik içinde yaşamanın Kürt siyasetçileri derinden düşündürdüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Ermenistan içinde özerklik seçeneği yerine, Türkiye ile birlikte hareket etmeyi daha önemli gördükleri ve mümkünse Türkiye içinde özerkliğe benzer bir idarî yapı tasarlamayı daha ehven buldukları anlaşılıyor. Zira Mehmed Şükrü Bey, büyük Ermenistan haritasını görünce, kendi ifadesiyle "O halde anavatanı Ermenistan olmaktan kurtarmak icap ediyordu." şeklinde bir tepki gösterdiğini belirtir.

Böylece Kürdistan Teali Cemiyeti, Anadolu'da şubeler açarak faaliyete başlar. Erzurum Kongresi'nden itibaren bu cemiyet, tam o sıralarda örgütlenmeye başlayan Anadolu Hareketi'ni rahatsız etmeden çalıştıklarını vurgular. Mehmed Şükrü Bey'e göre, Kürtler, memleketlerinin Ermenilere "peşkeş" çekildiğini görünce bir yandan Avrupalıların takdirini kazanmak, diğer yandan da "düşmanları" Ermeniler ile Şerif Paşa-Nubar Paşa İtilafnamesi imzalayarak "Kürtlerin bir sürüden ibaret olmayıp bir idare-i muntazama tesisine, binaberin icra-yı hükümete muktedir bir millet olduklarını" kanıtlayarak, bu İtilafname'nin, Sèvres Antlaşması'na Kürt milliyetçilerini de tatmin edecek bir şekilde dâhil edildiğinden söz eder.

KÜRT MESELESİNDE DÖRT TARZ-I SİYASET YA DA "TÜRKLERİN SİYASETİ NE OLABİLİR!"

Mehmed Şükrü Bey, ekte tam metnini okuyacağınız mektubuna yaptığı genel girişin ardından önce "Türklerin siyaseti ne olabilir?" sorusunu dile getirir. Bu sorunun aşağıda değineceğimiz muhtemel cevapları, bir anlamda 90 yıllık Cumhuriyet parantezi de demektir! Son seçenek hariç hepsi çok ağır bedeller pahasına denenecektir. Bu sorudan sonra ikinci mesele "Kürtler ne istemelidir?" sorusudur ki Türklerle Kürtlerin kimliklerini koruyarak nasıl birlikte yaşayabileceklerinin cevabıdır aranmakta olan...

Mehmed Şükrü Bey mektubuna, Türklerin Kürt siyasetinin ne olabileceği sorusuna cevaben 4 ihtimal üzerinde durur:

1)Kürtler bugünkü Türkiye sınırları içinde -Osmanlı Devleti idaresinde yapıldığı şekliyle- ***olduğu gibi bırakılabilirler***, Bu kimseye bir fayda sağlamaz.

2)Kürtler için ***Türkleştirmek*** politikası takip edilebilir, bu eğitim yoluyla ***asimilasyon*** demektir ve başarıya ulaşması mümkün değildir.

3)***Panturanizm*** gayesini takip ederek Kürtler için bir ***imha ve tehcir*** politikası izlenebilir. Ama bu bir felakete yol açar.

4)Son seçeneği ise "***Kürdü bir millet olarak tanımak ve hukuk-i siyasiyesine hürmet etmek***" şeklinde ifade eder.

Kürtlerin ayrılıkçılık yapmak ve Türkiye'den ayrılmak gibi bir amacının olmadığını vurgulayan Sekban, ***"Biz Türklerden ayrı yaşamak istemiyoruz"*** diyerek bunu açık olarak ifade eder.

Bu ihtimallerden hiç biri yakın tarihe yabancı değil. İlk 3 seçenek ağır bedeller pahasına denenecek ve son seçeneğin "resmen" gündeme gelmesi için 2013 yılını beklemek gerekecektir!...

KÜRTLERİN MİSAK-I MİLLİSİ: "LİSAN-I MİLLİMİZE HÂKİM VE MAHSUL-İ SAYIMIZA MUTASARRIF OLMAK"

Mehmed Şükrü Bey bu seçenekleri değerlendirdikten sonra "Kürtler ne istemelidir?" sorusuna cevap arayacaktır. Bu sorunun ilk cevabı *Kürtlerin Misak-ı Millisi* şeklindedir. Bugüne kadar hep Türklerin "Misak-ı Millisi"ni duymuştuk. Ama "Kürtlerin Misak-ı Millisi'ni hiç işitmemiştik. Bundan ilk kez Şükrü Sekban'ın söz ettiğini görüyoruz. Aslında Şükrü Sekban'ın "Kürtlerin Misak-ı Millisi" şeklinde ifade ettiği konu yalın bir siyasi talepten ibarettir. Kendi ifadesi ile:

"biz Kürtler de 'lisan-ı millimize hâkim ve mahsul-i sayımıza mutasarrıf olmak' istiyoruz. Bizim bugünkü ve yarınki ahd ve misak-ı millimiz de bu cümlede hülasa edilebilir."

Kısaca Mehmed Şükrü'ye göre Kürtlerin Misak-ı Millisi, anadilde eğitim ve üretilen artı değere sahip olmak şeklinde özetlenebilir.

KÜRDİSTAN TASAVVURU

Asıl ve zor soru, Kürtlerle Türklerin birlikte nasıl yaşayacakları sorusudur. Mehmed Şükrü, buna bir yönetim modelini önererek yanıt verir: Türkiye sınırları içinde Kürtlerin yaşaması bir "Kürdistan tasavvuru" ile mümkündür. Kürdistan tasavvuru için öngördüğü yönetim şeklini de o dönemin anayasasına (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na) atıfta bulunarak izah eder. Anayasanın 22. maddesine göre, "Müfettiş-i Umumilik mıntıkaları ihdas edilir", cümlesinden yola çıkarak, Kürtlerin yaşadığı coğrafya için "Genel Müfettişlik" önerir. Genel Müfettişlik kurumunu günümüz için "Genel valilik" olarak düşünmek gerekir ki Mehmed Şükrü'nün de gevşek bir federasyondan söz ettiği anlaşılıyor. Mehmed Şükrü, valinin TBMM üyeleri veya yüksek bürokratlar arasından TBMM tarafından seçilebileceği, görevden alınmasının belirli şartlara bağlanabileceğini belirtir. Bu konuda tek şartı genel müfettişin bir Kürt olmasıdır. Müfettişlik bölgesinin ordu, dış politika ve her türlü ortak işlerin TBMM'ye -Hükümete- ait olacağını da eklemeyi ihmal etmez.

Kısaca ayrı bir millet olan Kürtler, kendi Kürt kimliklerini muhafaza

ederek ve kendi anadillerini kullanarak, Türklerle birlikte yaşamak ve kendi emek ve üretimlerinden de istifade etmek istemektedirler. Amaç Kürt kimliğiyle ve farklılıklarla birlikte yaşamak önerisidir.

Tam da bu noktada hem Mehmed Şükrü'nün hem de dönem Kürt hareketinin Mustafa Kemal Paşa'ya bakışları önem taşır. Mektup boyunca Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun öncülük ettiği harekete olan saygı dile getirilmiştir.

Ancak mektubun/kitapçığın sonuna ilave edilen nottan mektubun hiç yankı bulmadığını anlıyoruz.

1923'TE "KÜRT" OLANLAR 1933'TE NASIL "TÜRK"E DÖNÜŞTÜ?

Bu kitapçığın yayınlanmasından tam 10 yıl sonra, Şükrü Sekban Fransa'da küçük bir kitapçık daha yayınlayacak ve şaşırtıcı bir şekilde, Kürtlerin aslında Turanî bir kavimden, yani Türklerle aynı soydan geldiğini ve kardeş olduklarını, üstelik Türk Tarih Tezi'ni benimsemiş olarak, aynı göç yollarıyla Türkiye'ye geldiklerini anlatacaktır. Daha Cumhuriyet kurulmadan önce, 1923 yılında Kürtlerin Türklerden her bakımdan ayrı ve asimile edilemez bir millet olduğunu yazan Şükrü Sekban, tam 10 yıl sonra, 1933 yılında Kürtlerin aslında Türk olduklarını kabul eder. 10 yıl önce anadilin vazgeçilemez ve temel bir hak olduğunu iddia ederken, 10 yıl sonra anadilde eğitimin gereksizliğini vurgular. 1923'te Kürtlerin yaşadığı bölgeye Kürt bir valinin seçilebileceğinden söz ederken, şimdi, 1933'te Cumhuriyet yönetimini kutsayacaktır. Kitapçık 1933 yılında Fransızca olarak *La Question Kurde Des problèmes des minorités* adıyla Paris'te yayınlanmıştır.[4]

Çeşitli tahminler ortaya atılmıştır. Kimisi Şükrü Sekban'ın Türkiye ile belirli bir maddi çıkar karşılığı anlaşan bir dönek olduğunu, kimisi Cumhuriyet'in 10. yılı sebebiyle çıkarılacak genel aftan yararlanmak arzusunda olduğunu, kimisi Çerkez eşinin İstanbul hasreti nedeniyle bu kitapçığı yazdığını belirtir. Tahmin edilebileceği üzere çok ağır eleştiriler yöneltilir. Şükrü Sekban, hemen değil, ancak 6 yıl sonra, 1939'da Türkiye'ye dönecek ve 1960'taki ölümüne kadar Türkiye'de sessiz sedasız yaşayacaktır.

Ancak Şükrü Sekban'ın bu eseri, ilginçtir, yayınlandığı zaman değil, yaklaşık 35 yıl sonra 1960 darbesinden sonra, 1971 darbesinden önce, Kürt hareketinin ciddi bir şekilde canlandığı sırada hatırlanacak ve Kürtlerin Türk olduğunu da kanıtlamaya çalışan bir dergi olan *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* tarafından çevrilerek basılacaktır. Daha sonra Kürtlerin Türklüğünü kanıtlamaya çalışan bir kurum olan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü de bu eseri tekrar tekrar basacaktır. Kitabın ilk çevirisi yayınlanırken, bir Kürd'ün, üstelik bir dönem Kürtleri ayrı bir millet olarak kabul ve takdim etmiş bir Kürt milliyetçisi olan Dr. Şükrü Sekban'ın bu kitabı yazarak sonradan "gerçeği" gördüğünün altı özenle çizilecektir.

1933'te yayınlanan risalenin ardından Kürtler için dönek ve satılmış, devletin ve Türk milliyetçilerinin ise bir maden bulmuş gibi sevindiği ve defalarca kitabını basarak andığı Şükrü Sekban'daki bu değişimin nedeni uzun süre anlaşılamadı. Bu değişimin nedeni yaklaşık 60 yıl sonra öğrenilecekti. Amacının daha fazla Kürd'ün ölmesinin ve öldürülmesinin önüne geçmek gibi insani bir hassasiyet olduğu anlaşılmaktadır. Anlaması çok kolay bir insani refleks ile bunu yapmıştır...

"...PATLICANDIR AMA SEN KABAK DİYEBİLİRSİN!"

1933'te yazdığı eseriyle, adeta Türklere, sizin "ırken" ve "millet" olarak kardeşiniz olan aynı soydan gelen Kürt kardeşlerinizi vurmayın, öldürmeyin, demenin bir yoludur bu. Kürtlerin ve Türklerin Turanî bir kavimden, aynı kökten geldiğini kabul etmeyi, kardeşin kardeşi vurmasını engellemenin bir yolu olarak düşünmüştür. Yıllar sonra, son derece güvenilir bir kaynak olan Musa Anter ile konuşurken, bu durumu oldukça yalın bir şekilde şöyle ifade etmiştir:

"1925'te Kürdistan sahipsiz kalmış; her türlü zulüm ve soykırıma tabi tutuluyordu. Ne Avrupa'dan ne de İslam âleminden en ufak himaye ve protesto geliyordu. Tüm inisiyatif Ankara'nın faşist hükümetine kalmıştı. Biz de dışarıdan bir şey yapamıyorduk. Aslına bakarsan, Türklerin isyan bildiği hareketler, Atatürk'le yapılan antlaşmaların yerine getirilmemesine bir reaksiyondu. Çünkü Kürtler, gaddar İttihat Terakki Partisi ve padişahlardan kurtulup, Cumhuriyet kurulduğunda çok insani davranışlar bekliyordu. Fakat baktılar ki, Cumhuriyet idaresi Kürtlere daha ağır baskılar getirdi. İşte ben Nuri Sait Paşa'yı İstanbul'dan tanıdığım için kendisinin Kral I. Faysal döneminde Irak'ta kurduğu kabinede sağlık bakanı oldum. Herhalde üzüntüden olacak ki, verem başlangıcı bir zaafiyet geldi. Almanya'ya tedaviye gittim. Alman gazeteleri her gün Türkiye'deki vahşi olayları yazıyorlardı. Bu üzüntüler içinde şöyle düşündüm: Yahu, Ankara'nın cahil ricali bütün dünya "Türk" diyorlar, bari ben de "Kürtler Türktür" diyeyim de, belki Kürtlerin üzerindeki bu zulüm hafifler. İşte bu sahte ve uyduruk kitabımı bu fikirle ve hastanede bana gelen kâğıt peçeteler üzerine yazdım. Hastaneden çıktıktan sonra, Paris Sorbon Üniversitesi'nin matbaasında da bastırdım. Ama arkadaşlarım çok üzüldüler. Dönüşte Şam'da Celadet Bedirxan'la birlikte yemek yiyorduk. Bize, tanımadığım bir Arap yemeği geldi. Celadet Bey'e 'Bu Nedir' diye sordum. Dedi ki "Doktor, patlıcandır ama sen kabak diyebilirsin! ..." Anladım ki Celadet Bey benim kitabımı kastediyor. Sonra daha basit tenkitler de ileri sürüldü. Güya ben İstanbullu Çerkez karımın etkisinde kalmışım. Karımın İstanbul hasreti yüzünden kitabı yazmışım ve gayem Atatürk'ün affına uğramakmış ... Halbuki yemin ediyorum böyle bir şey yoktu." (Musa Anter; *Hatıralarım* (İstanbul: Doz Yayınları, 1990) s. 74-75)

"KÜRTLER TÜRKLERDEN NE İSTİYO[R]LAR?"

Nafıa Vekili ve Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'e
Doktor Şükrü Mehmed Bey'in Bir Mektubu
Tab ve Naşiri
M[im].A[yın]

Mektubun Muhteviyatı
Yeni Meclisin küşadı münasebetiyle Kürdistan'a dair beyanata beyhude intizar.
Kürt cemiyetlerinin verdikleri muhtıralarda takip ettikleri hedef.
Türklerin Kürtlere karşı takip ettikleri siyasetin istiknâhı [doğruluğunun araştırılması].
Kürtlerin Türkleşmesi mümkün değildir —Cebren imha ve temsil [asimilasyon] politikası.
Kürtleri bir millet olarak tanımanın muhassenat ve fevaidi.
Kürtleri Türk camia-i milliyesine ithal etmek gayr-ı tabiidir.
Kürt milletinin hukuk-i siyasiyesini tasdik etmenin dâhili ve harici menafi.
Kürdistan'ın şekl-i idaresi ne olmalıdır?
Kürt Misak-ı Millisi: Kürt lisanına hâkim, mahsul-i sayına mutasarrıf olmalı.
Milletlerin mukadderatlarını bizzat idare etmeleri cihanşümul bir akidedir.
Elde mevcut Türkiye Cumhuriyeti kavaninine nazaran Kürdistan'ın idaresi nasıl olmalıdır?
Kürt—Türk münasebat-ı müstakbelesinin sağlam esasata istinat etmesi lüzumu.
(s. 2)

Beyrut, 14 Eylül sene 1923
Aziz ve muhterem hemşehrim Feyzi Bey,
Zülfü Bey biraderimize birkaç gün evvel yazdığım tebrik ve serzenişi havi mektubumda epey feveran etmiş ve bakiye-i infialimi de size saklamış idim. Anlaşılan, muhit ve mevsimin tesiratı altında intibah-ı gayr-ı tabiiye uğrayan asabım şimdi süküna ermiş olacak ki şu satırları soğukkanlılık ile yazmağa muktedir oluyorum.
Sevgili şehrimizin size bu kerre de hak vekâletini tevdi ve teslim etmek suretiyle göstermiş olduğu itimattan dolayı bütün müntehiblerinizi tebrik ve dehrin inkılabat-ı günagunu arasında deruhte buyurmuş olduğunuz mukaddes vazifenizde muvaffak olmanız temenniyat-ı halisanesini tekrar etmekle mübahi olduğumu arz ederim. Bu kerre hükümet-i icraiyedeki mevkiinizi muhafaza etmeniz dolayısıyla da fevk-al-hadd [oldukça] mahzuz [haz almış] ve müftehir olduğuma kani olmanızı rica eylerim.
Yalnız kalem-i mahsusada malik olması tabii olan Feyzi Bey biraderimiz, Beyrut'tan gönderdiğim üç mektuba cevap vermeğe (s. 3) tenezzül etmezse bunu nasıl tefsir edeceğimi bilemiyorum, hasbezzaman mektuplarım vasıl olmamış farz edilse bile resen iki satırla istifsar-ı hatır edilirdi.
Zülfü Bey biraderimize de yazmış idim, bu kadar ihmal edilişimden gücenmek istemiş idim, oldukça tecrübeli olduğumdan gücenmedim, gücenmek istedim. Bu defaki mektubu taahhütlü gönderiyorum ki su-i tefehhüme meydan vermeyelim.
Size göndereceğim bu mektupta biraz siyasiyattan bahsedeceğim, müsaade buyurmanızı rica ederim. Herhalde bir mebus, hususuyla bir nâzır, siyasetten hoşlanmam diyemez, bilhassa eski bir dostun, kendi hesabıma samimi bir arkadaşın, bu günün olmasa da yarının bir meselesine dair mülahazatı bir öğle yemeğinden sonra, hale göre bir koltuk yahut bir şezlongda içilen bir puronun dumanları arasında okunmağa değer. Eğer ki yazılarıma bu kadar bir şeref bahşedecek olursanız, bunu da öğrenirsem, emin olunuz, eskisinden fazla takdir ile sizi sevmekte devam edeceğim. Tasmim ettiğim bazı mülahazatı arz etmezden evvel, yeni Meclis'in küşadı münasebetiyle cihat-ı muhtelifeden vaki olması derkâr olan beyanat meyanında mevzubahis edeceğim (s. 4) mevadda dair bazı terşihata destres olmak istiyordum. Aradığım meselenin meskûtuna geçmesi, daha ziyade merakımı celp etmedi değil. Efkâr ve asabın uyuşturulduğu bu hengâmede efkâr-ı umumiyeden bir kısmı bu babda düşünülen şeyleri bihakkın öğrenmek isterdi. Pekâlâ biliyorum ki Anadolu'yu kadim payitahtından ayırarak orada bir idare-i müstemire ve müstakile tesis etmek gibi fevkaladelikleri ibda eden, bizim muhitlerde yaşayan her müdrik şahsın bir harika mahiyetinde telakki ettiği bu kudret ve katiyeti ibraz eyledikten sonra, en gayr-ı müsait zaman ve şeraitte planlarını bir isabet-i riyaziye ile tespit ve peyderpey tatbik ederek bütün cihanın —kısmen husumet-i zahire ve batınelerine rağmen- alkışları arasında Afyonkarahisarı melhame-i kübrasıyla beda' eden muzafferiyat-ı mütevaliye ve müşaşaa ile onu takip etmesi zaruri olan müzakerat-ı siyasiye hengamında hiç de memul olmayan dirayet ve fatânet-i siyasiyeleri ile herkesi kendilerini alkışlamağa mecbur eden Ankara Hükümeti, hakayık-i eşyaya şüphesiz cepheden bakmağa alışık zevattan müteşekkil bir heyet-i güzide tarafından sevk ve idare olunmaktadır. Demek

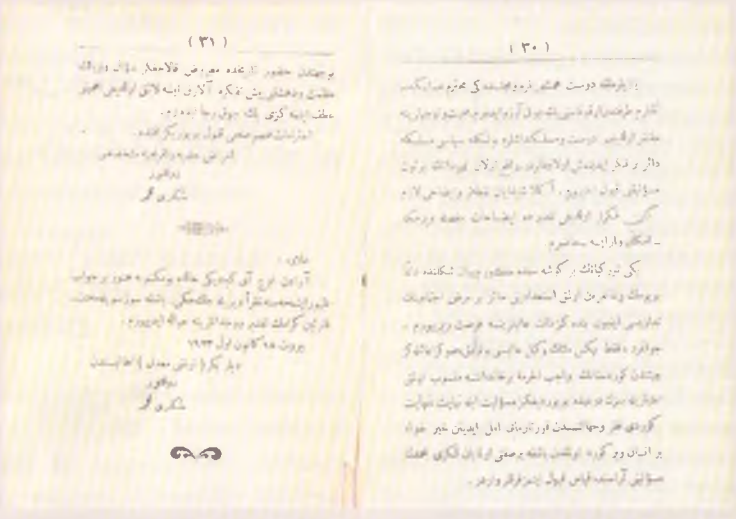

istiyorum ki Kürdistan meselesini de ihtiva eden ve cenin-i sakıt şeklinde doğarak bir dakikalık ömrü bile olmayan "Sevr Muahedenamesi" ahkâmından sırasıyla bahsederken bu Muahede ile (s. 5) Kürtlere tanınan hakların isabet veya butlanından bahsedilmemesi zat-ı meselenin ehemmiyetsizliğinden yahut tecâhülünden mütevellit olmasa gerek. Bilhassa ki bu son rub'-i asr kadar hadisat ve vekayi-i mütenevvia ile memlu bir devre-i tarihiyeyi yaşayan zevat-ı müşarünileyhin geçirilmiş olan mesaib ve hataya-i siyasiyeden lüzumu derecesinde ibret almışlardır. Hükumet ve Fırka-i İttihadiye'nin mühimsemek istemedikleri, hatta zahiren mevcudiyetlerini bile inkâr etmek istedikleri Arnavutluk ve Araplık meselelerinin Hükumet-i Osmaniye'ye ve alelıtlak bilcümle alakadarlarına neye mal oldukları meydanda iken her hususta kemal-i tecrübe ve tefekkürlerine kani olduğum rüfeka-yı muhteremelerinin, şerait-i haliyede ehemmiyeti mümasıllerinden hiçbir vakit dün olmayan Kürt meselesini de devletin şan ve şerefini ve Türk ve Kürt milletlerinin -en hurde [ince] noktasına kadar- etraflı bir surette menafini düşünerek hal ve tesviye etmemeleri için hiç bir sebep ve bahane göremiyorum. Bugün olmasa da yarın tetkik edilmesi zaruri olan bir mesele hakkında alakadar olduğum

"KÜRTLER TÜRKLERDEN NE İSTİYO[R]LAR?"

Nafıa Vekili ve Diyarbakır Mebusu Feyzi Beye Doktor Şükrü Mehmed Beyin bir Mektubu Tab ve Naşiri M[im].A[yın]

için velev ki mevrane ve kasırane [beceriksizce] de olsa, bir naçiz Kürt ve müdrik, samimi ve vefakâr bir Türk muhibbi olmak haysiyetiyle bazı mütalaat arz etmek istiyorum. İçinde faideden hali olmayacak bir nesne bulursanız bendeniz de vazife-i milliye ve vataniyemi bu sırada ifa etmiş olmak bahtiyarlığına nail olmuş olurum. Bugünkü (s. 6) kanaat-ı fikriyemi doğuran, onu tebellür ettirerek bir hayat-ı hâlideye isal eden vekayi-i

maziyeden alâ vech-il-icmâl biraz bahsetmek mecburiyetindeyim. Biraz, belki pek fazla sadayı mucip olacak olan bu mukaddimenin serdi maalesef zaruridir.

Mütareke-i Umumiyeden sonra siyasete istemeyerek sürüklendim. Mebde-i zât-ı âlinizin henüz İstanbul'a avdet etmiş olduğunuz günlerde Müdafaa-yı Milliye binasında, İlyas Sami Efendi'nin riyasetinde içtima eden Vilayet-i Sitte Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti celsesidir. Hatırlarsanız, o günü şakk-ı şefe etmemiş [ağız açmamış] ve celsenin nihayetinden evvel Faik Âli Bey'le beraber çıkmış idim, çünkü siyaset ile tevaggul etmek [devamlı uğraşmak] niyetinde değildim. Bir hafta evvel Kürdistan Cemiyeti'nden de davetname almış idim, fakat davetlerine icabet etmemiş idim. Sonra berikilerin ilhâh [üzerine düşme] ve ısrarları üzerine (Kürdistan Teali Cemiyeti) namını bilahare alan (Kürdistan Muhtariyet Cemiyeti)ne bir kere gittim. Aradan epey zaman geçti. Günün birinde (Yüksek Kaldırım)ın köhne kitapçılarında ve ötede beride, bir ucu Kafkasya'da, bir ucu İskenderun'da "Büyük Ermenistan" haritası hususi boyasıyla nazar-ı dikkatimi celp etti. O zamanın halet-i ruhiyesine nazaran olmuş bitmiş gibi telakki edilen bu musibet-i facia karşısında zamane hükümetlerinin müstereddit, mütevekkil oluşu bendenize (s. 7) vazife-i insaniyem olan tababet meyanında, yine insaniyete daha büyük mikyasta hizmete vesile olan vazife-i milliyemi ihtar etti. Bu itibar ile herhangi bir gaye-i siyasiye ile uğraşmanın müşkilatını iktihama [göğüs germe] ve Kürt teşkilatına girmeğe karar verdim. Bu teşebbüsümde haklı olduğumu da o zamanki hükümetin (Tevfik Paşa Hükümeti'nin) Kürdistan Teali Cemiyeti azasına Kürdistan'ı kendilerince kurtarmak mümkün olmadığını, şimdilik nakden yardım edilemezse de vesait-i saire ile muavenet mümkün olacağını söylediklerini işitmekle teyit ettim. Kabine azasından bir zat da Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti azasına aynı mealde beyanatta bulunmuş. O halde ana vatanı Ermenistan olmaktan kurtarmak icap ediyordu. Ortada maddi bir kuvve-i müdafaa henüz vücuda gelmemiş olduğundan vesait-i iknaiyeye ehemmiyet verildi. Muhtelif meal ve ifade ile verilen "muhtıralar"ın hedef ve gayesi mümkün olduğu kadar büyük bir Kürdistan hükümeti vücuda getirerek Ermenilerin istilasından tahaffuz idi [korumaktı]. Kürdistan'da da şubeler açmağa muvaffak olan Kürdistan Cemiyeti, Erzurum Kongresi esnasında ve onu müteakip zamanlarda Anadolu'da uyanmağa başlayan intibah ve hareketin mana ve şümulünü derhal anlamış ve bugüne kadar **ideal** ve hareketin intaç edebilmesi mütemenna [istenen] ve akbab-ı mesudeyi biran için nazardan kaçırmamıştır. Bunun bir delilini Haziranın ilk (s. 8) iki haftası zarfında (Kürdistan Teali Cemiyeti)'nin kendi şubelerine ve alelumum belediye reislerine hitaben neşr ve irsal etmiş olduğu umumda Harekât-ı Milliye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Kürtlerce takip edilmesini tavsiye ettiği hatt-ı harekette bulacaksınız. Makamat-ı aidesindeki dosyalar da bittabi mevcuttur. Kendim ve müdrik bilcümle refika-i mesaim Kürd ve Türk arasında herhangi bir suret ile kan dökülmesine mani olmağa ve Harekât-ı Milliye'yi her ne suretle olursa olsun vehne duçar etmekten [gevşekliğe uğratmaktan] tevakki etmeğe [sakınmaya] bezl-i mesai ettik [çaba harcadık]. Daha fazlasını yapmak bizden istenilmemelidir.

Bu vakayi henüz tarihe karışmamış olduğundan tafsilinden içtinap etmek mecburiyetindeyim.

Esasen bu kadar izahat bile fazla oldu. Şunu diyebilirim ki, Türkiye'nin şan ve şevketinin âlâsını, istiklâl-i tam ile zi-terakki ve zi-nüfuz [ilerlemesi ve etkili] olmasını halisane temenni edenlerdenim. Türkler "Sevr Muahedesi" ile esarete alındıkları vakit akvam-ı saire-i İslam için fevz ve necat [zafer ve kurtuluş] ne dereceye kadar mevcut olabilirdi? Belki yalnız bu kanaat-ı siyasiye, rehber-i emel ve harekâtımız olsa bizim hiçbir vakit Türk düşmanı ve mana-yı asli ve hakikisi ile hain-i millet ve vatan olmadığımızı ispata kifayet eder. Bu sözlerle bize hain-i vatan nazarıyla bakılacağından tevehhüm bile ettiğimize lütfen kani olmayınız.

Zülfü Bey'e yazdığım gibi "kaç nâsiye vardır çıkacak pak (s. 9) ü dirahşân" [kaç alın vardır pak ve parlak çıkacak] derlerse Şükrü Mehmed'in alnı gösterilebilir, demiştim. "Bizim şeyhin kerameti kendinden menkul" kabilinden olmamak için mazi-yi karibe bir nebze irca-ı nazar etmeme müsaade buyurunuz.

Kürt cemiyetleri, memleketlerinin komşuları bulunan Ermenilere peşkeş edildiği vakit ve ortada henüz şayan-ı itimat bir kuvve-i mukaveme bulunmadığı esnada vesait-i siyasiyeye müracaat ederek bir taraftan Avrupalıların teveccühlerini kazanmağa gayret etmişler, diğer taraftan rakipleri ile anlaşarak Kürtlerin bir sürüden ibaret olmayıp bir idare-i muntazama tesisine, binaberin icra-yı hükümete muktedir bir millet olduklarını Şerif Paşa - Nubar Paşa İtilafnamesi'yle Ermenilere tasdik ettirmişler ve hudut ihtilafını müttefikin muhtelit komisyonun tetkikat-ı mahalliyeye müstenit takdirine talik etmişlerdir. Bu İtilafnamenin Kürtlere ne kadar müsait olduğu malum-u âliyeniz olsa gerek. Mesai-yi mütevaliye neticesinde en müfrit Kürt milliyetperverlerini bile tatmin edecek mevaddın "Sevr Muahedenamesi"nin Kürdistan faslına ithaline muvaffak olmuşlardır. Mesaimizin istikamet ve hedefi hakkında bir hükm-i salim vermeniz için faaliyet-i siyasiyemizin nasıl bir

Eserin son sayfası. Mektubun sonuna sonradan yazılan notta aynen şöyle demektedir. "İlave: Aradan üç ay geçtiği halde bu mektuba henüz bir cevap zuhur etmemesine nazaran verilecek hükmü -başka söz söylemeden- karin-i kiramın [okuyucuların] takdir ve vicdanlarına havale ediyorum. Beyrut 18 Kanun-i Evvel [Aralık] 1923 Diyarbakır (Ergani Madeni) Ahalisinden Doktor Şükrü Mehmed.

zihniyet-i heva-yi nesimisi dâhilinde cereyan ettiğini bilmeniz lazımdır. Yalnız Kürtler, Türkler değil, hatta (s. 10) Avrupalılardan birçokları bile Avrupa amal-i siyasiyesinin tahakkuku için saldırılan Yunan ordusunun bu faciaya er geç galebe-i kâmile ile hitam vereceğine muhakkak bir kaziye nazarıyla bakıyorlardı. Afyonkarahisar zaferine kadar devam edegelen, kanaat dairesinde, yapılan işlerin haklı olduğu ve mazur görüleceği derkadır [açıktır anlamında derkârdır olacak!]. Mösyö Lloyd George bile aşk-ı istiklâl ile göğüsleri kabaran Anadolulular karşısında ne kadar derin bir hüsran ile aldandığını anlamıştır. Daha ileri gidiyorum, Harekât-ı Milliye'yi sevk ve idare eden zevat-ı âliyenin bazıları sırası düştükçe, "icap ederse Erzurum dağlarına çekilir ve yine Misak-ı Milli'nin tahakkukuna kadar müdafaadan fariğ olmayız" diyorlardı. Demek oluyor ki, müdafaanın behemehâl mümkün olacağından bahis yok. Maazallah, Yunan ordusu galip gelmiş olsaydı ve biz de Avrupa'nın nazar-ı teveccüh ve takdirini celp etmemiş bulunsaydık memleketimizin Ermenistan'a ilhakı işten bile değildi. İşte şu endişe ile çalışan bizler, hakikatte, Kuva-yı Milliye'nin ihraz-ı zafer etmesini [zafer kazanmasını] diliyorduk.

İspatı: Vakit oldu ki Kürdistan'da Türk hâkimiyetine nihayet vererek Kürt idaresi tesisi işten bile değildi. Fakat biz hiç bir vakit Türk ve Kürt arasında sefk-i dimâ' [kan dökücülük] ile neticelenecek bu dramı oynamayı tecviz etmedik [uygun bulmadık]. Esasen yekdiğerleriyle (s. 11) ilelebet dost geçinmeğe hususat-ı adide ile mecbur olan bu iki millet arasına yeniden tohum-u nifak [ayrılık tohumları] saçmak keyfiyetinin bütün vahametini idrak ediyor idik.

Saniyen, Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını, bu sırada ihzar etmek her iki millet için nâkabil tahmin-i netayic-i muzırrayı intaç ederdi [tatmin etmesi mümkün olmayan zararlı sonuçları ortaya çıkardı], çünkü bu tefrika ile Türklerin müdafaasını zaafa ve belki de felce uğratarak bir esaret-i daimeye sebep olmuş olacaktık. Bunu içimizde hiç bir müdrik şahıs kabul etmez ve bilakis takbih ederdi. Sonra mahut [adı geçen] Muahedenin imzası günü, 10 Ağustos 1920'de Kürt hukuk-i siyasiyenin resmen tanındığı günü ilan-ı şâd-mânı [sevinç ilanı] edeceğimize Türklerle beraber elim bir ye's [keder] içinde kaldık. Meserretimizin izharını her iki milletin amal-i milliyesinin tahakkuku gününe talik ettik. Elbette Türkler, Kürtlerle tarihte teşrik-i mesai ettikleri günden bugüne kadar onlarla beraber vatan-ı müşterekin müdafaası için döktükleri kanı, bıraktıkları eytam ve eramilin [yetim ve dulların] ıztırabat-ı giryanını [ızdırapla ağlayışını], şüphesiz, müsait bir günde nazar-ı dikkate alacaklardı, elbette büyük kardeşlerimiz bizlerin inkişaf-ı millimize yardım edeceklerdi, bundan ümitvar idik. Lüzumundan fazla tafsil ettiğim bu mesele tarihe ne vakit karışırsa ve bitaraf müverrihlerin hadde-i tetkikinden [dikkatli araştırılmasından] ne vakit geçer ise o vakit bilhassa bu babdaki (s. 12) hidemat-ı âcizanemin vüsat ve şümulü anlaşılır. O vakit Kürtlerden ziyade Türklerin bendenize ne derece medyun olacakları tayin eder, şimdilik fazlası muzırdır.

Kürt cemiyetleri, Kuva-yı Milliye'ye aleyhtar olan bütün Türk heyetlerine karşı lakayt kalmışlardır. Hiç bir vakit İtilaf - Hürriyet Fırkası'na nazar-ı iltifat ile bakmamışlardır. Hatta İzmir'in işgalini müteakip reislerini tekrar kabineye girmekten men etmişlerdir. Filvaki reisleri de daima hem efkâr olarak İtilaf ve Hürriyet Fırkası'ndan çıkmıştır, herkesten ziyade onlara aleyhtarlık etmiştir.

Şahsi kanaatim, Kuva-yı Milliye'nin ilk müsait fırsatta İngilizlerle itilaf edip azami ne koparabilirlerse onu kurtarmaları zemininde idi. Bu kanaatimi her mahfilde izhar ve ispata çalışırdım, İngilizlerle akvam-ı Asyaiye'nin anlaşmasında fevz [kurtuluş] ve felah olduğu kanaatinde idim. Bu münasebetle Gazi Paşa hakkındaki efkârımı beyan etmeme müsaade buyurunuz. Daha Anafarta Muharebe-i meşhuresinden itibaren silah arkadaşlarından Binbaşı Mustafa Celaleddin Bey vasıtasıyla kendilerini tanımıştım. Bilâ-inkıta bugüne kadar haklarında en samimi hürmet ve takdir hissiyle mütehassis bulundum. Kudret-i askeriyesi kadar kanaat ve fetanet-i siyasiyelerine itimat ettim. Şimdiye kadar da menfaat-ı (s. 13) şahsiyesini muhil yalnız bir hareketinden başka bilcümle icraatında isabet görüyorum. Kendileri için muzır olan bu hareketi de âlem-i İslam'da derin bir inkılap uyandıracak mahiyeti haizdir. Bütün bu zahmetleri ihtiyardaki maksadım, Türk ve Kürt münasebat-ı müstakbelesine dair maruzat-ı atiyemin derece-i sıdk u hulûsu hakkında bir fikir verebilmektir. Mektubumun baş tarafında diyordum ki Meclisin küşadı münasebetiyle vaki olan beyanatta Kürdistan'a müteallik bir şeyler öğrenirim diye bu satırları yazmak için bekledim. Bir şey öğrenemedik, o halde istiknâha [doğrusunu bulmağa] çalışalım: Kürtlerin siyaseti ne olabilir? Onu istihraca çalıştıktan sonra Kürtler ne istemelidir? Bunu tasrihe gayret edelim. Türkler, ya bugünkü Türkiye hududu dâhilindeki Kürtleri Osmanlı devleti idaresinde olduğu gibi alâ hâlihi [olduğu gibi] terk ederler, yahut Türkleştirmek politikasını takip ederler, yahut Panturanizm gayesini takip ederek imha ve tehcir politikasını ittihaz ederler. Bir dördüncüsü de Kürtleri bir millet olarak tanıyıp kendilerine müsait olmak esbabını ihzar ederler.

Kürtler, Osmanlı idaresinde olduğu gibi kalırlarsa ne kendilerine ne de başkalarına faydalı olmadıktan başka belki muzır olurlar, (s. 14) çünkü cahil, fakir ve bedevi kalacaklardır. Nimet-i maariften mahrum kalan millettaşlarımız, her şeye, iyiye de, fenaya da alet olabileceklerdir.

Türkleştirme meselesine gelince: Eğer Türklerin Kürtleri temsil [asimile] edebileceklerine -muhterem Ziya Gökalp Beyefendi dostumuz gibi- kani olmuş olsa idim kendimi pek bahtiyar addedecektim. Üç - dört yüz sene evvel kılıç kuvvetiyle temsil [asimile] edilemeyen Kürtleri, bundan sonra Türk'ün zayıf hars-ı medenisi hiç bir vakit maalesef temsil edemeyecektir. Eğer yabancı bir ırkı temsil etmek mümkün olsa idi, Almanlar, Alman Lehistan'ı dedikleri "Pozen" ve havalisindeki Lehlileri temsil etmeğe muvaffak olurlardı. Bütün (Leh) köylerinde, tabir-i diğerle bütün şarkı Almanya'daki mekteplerde yalnız Almanca tedrisat yapılırken, Lehçe konuşanlar her türlü işkence ve zulme maruz kalırken çocuklarının bir kelime Almanca öğrenmedikleri ve daima Leh kaldıkları herkesin malumudur. Almanya, o kudret-i ilmiyesi ve harsının yüksekliği ile, maarif bütçesine tahsis ettiği o "*kolosal*" meblağı ile Lehlileri temsil edemezse asabiyet-i milliyesi her türlü münakaşanın fevkinde olan Kürt köylüsünü, bahusus bu milliyet asrında nasıl Türkler temsil edebileceklerdir? Kürtleri tanımayan ve bugünkü cereyanlardan tegafül eden bazı kafalar bunun (s. 15) mümkün olacağına kani olarak kıymetli vakitlerinin heder olmasına meydan verecek olurlar ise vebali onların boynuna!..

Türkler ile hoş geçinmekten başka bir siyaset takip etmemeğe mahkum olan Kürtlerin Türkleşmesi ne kadar tatlı bir hülyadır!.. Bu mümkün olsa idi, şimdiye kadar bir tahtakurusu kanını bile akıtmaktan çekinen Şükrü Mehmed bu tarz siyasetin tahakkuku için en ***Fervent***, [ateşli] har ve samimi bir fedai olurdu! Heyhat bu bana pek müstehil [anlamsız-saçma] görünüyor. Unutmayalım ki Kürdistan şimdiye kadar kendi ayarında akvam ile muhat ve mahsur iken şimdi -velev ki bilvasıta olsun Avrupalılar ile temasta bulunuyor. Bu mücavereten ilmî, içtimai

ve bahusus siyasi tesirleri Türk rical-i muhteremesine hafi değildir. Kürtler rahat ve cahil oturmak isteseler bile haricin çok defa cazibedar ve iğfalkar tesirat ve tahrikâttan masun kalamazlar. Bu hadiselerde, Türk kardeşlerimizi ara sıra iz'acdan [rahatsız etmekten] hali kalamazlar.

Cebren temsil ve İmha Politikası: Belki mümkündür. Belki diyorum. Çünkü top tüfenk ve vesait-i cedide-i harbiyeye karşı Kürtlerin kendi kendilerini müdafaa edememeleri muhtemeldir. Her ne kadar Ermeni tehciri kadar kolay olmasa da nihayet her türlü fedakârlığı göze aldıranlar için mümkündür. Fakat (s. 16) bundan ne fayda olur? Kilometre murabba [kilometrekare] başına üç-dört kişi isabet eden bir ülkede bütün halkı kılıçtan geçirdikten sonra oraları kim imar edecek? Kim siyanet edecek? Memleketin serveti, herhalde tahte'l-arz [yeraltı] ve fevke'l-arz [yerüstü] mevcut servet-i camide ve nebatiyesi değildir. İnsanlarıdır, kolları ve dimağlarıdır. Üç milyon zinde, tüvana [güçlü], her türlü terakkiye kabiliyetli bir halkı imha etmekle ne kazanılır? Hiç. Oraya hariçten muhacir getirerek iskân ederiz. Muhaceret ile tezyit-i nüfus keyfiyetinin ne kadar güç olduğunu biz öğrenmedik ise kim bilir? Hangi servet ile, hangi bütçe ve hâhiş [arzu] ile muhacir getirtip yalçın kayalar üzerinde iskan ve ihate edeceğiz? Belki bazıları için bir ***ütopie*** [***ütopia***-ütopya olacak!] olan bu iskân-ı cebrinin müsmir olmayacağına kanaatim berkemaldir.

Ancak milliyetlerinden, imha ve tehcir suretiyle, vazgeçmelerini belki mümkün gösteren bu usul Kürtlerin felaket-i uzmasını ve Türkün hasar-ı azimini intaç eder. Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi cidden sahib-i insaf ve fatânet [çabuk kavrayış ve insaf sahibi] bir mürşid-i hârisleri [çalışkan yol göstericileri] olan Türkler kendileri için feda-yı nefs etmeğe her dem müheyyâ [hazır] Kürt kardeşlerine bu muamele-i nârevâyı [yakışmayan davranışı], hiç olmazsa milliyetperverlikleri hürmetine reva görmeyeceklerdir. Bazı kasr-ül-basar [uzağı göremeyen-miyop] Kürt ve Türk ricalinin (s. 17) gözleri önünde bir kâbus-i mahûf [korkunç kâbus] tarzında yükselen bu hailenin [trajedinin] ümit ederim ki muhayyel [hayal] olmaktan başka bir kıymeti yoktur.

Dördüncü şık Kürdü bir millet olarak tanımak ve hukuk-i siyasiyesine hürmet etmek. Bendeniz bittecrübe kaniyim ki -tecrübem "Yemen"deki hocalığımdandır- hiç bir millet ecnebi bir hars ile temdin edilemez [medenileştirilemez]. O halde milliyeti tanılan Kürt milleti mütemeddin ve müterakki [medeni ve ileri] olmak kabiliyetini iktisap ederse [kazanırsa] Kürdün bu inkişaf-ı mesudundan [mutlu gelişiminden] evvelemirde müstefit olacak [yararlanacak] olan yine Türk milletidir. Harsen, medeniyeten Kürtten daha müterakki [ilerlemiş] olan Türk, Kürdün menâbi-i servetinden [zenginlik kaynaklarından] istifade eder, Türke hücum edecek harici düşman karşısında, Türkün muntazam teşkilat-ı askeriye ve medeniyesine girmiş, öteden beriden toplanmış ve Türkün hesabına teçhiz edilmiş Kürt askeri yerine vazife-i askeriyelerini tamamıyla müdrik, zapturapt altına alınmış ve memleketleri hesabına teçhiz ve iaşe edilmiş, Türk gibi gaye ve mefkûre sahibi, izzet-i nefse malik, muntazam Kürt kıtaatı bulacaklardır.

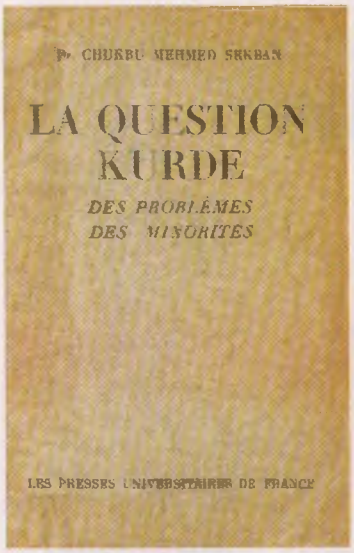
Türk'ün vahdet-i siyasiyesini ihlal etmeyecek olan Kürt milleti kendi an'anat-ı milliyesi arasında hatve-endaz olurken hiç bir veçhile, hiç bir surette Türk'ün menafini ihlale müstait bir istikamet almamasına, her iki milletin de itina etmesi müşterek mefkûre ve müşterek vazifelerden olacaktır. Türk, Kürdün hukuk-i (s. 18) siyasiyesini kabul ederken Kürdün kendisine muzır [zararlı] olabilecek şekilde inkişafına [gelişimine] mani olmakla da muvazzaftır. Kürt kendi hakkını ararken ve hakkı kendisine verilirken ona, veliyy-ül-irfanına [irfan sahibine] hürmet ve bütün hukuk ve menafine riayet etmesi de öğretilecektir.

Türkler, Kürtlerin haklarına riayet etmekle evvelemirde umur-i dâhiliyelerini her türlü teşvişten [karıştırmadan] sıyanet etmiş [korunmuş] olur. Bendeniz, bütün ilhamatımı tarihten almak istiyorum. Meşrutiyet devrimizde parlamentoda başlıca iki fırka vardı: İttihat ve Terakki—Hürriyet ve İtilaf. İttihat ve Terakki, Türk hâkimiyet-i milliyesini tesise istihdaf ve Türk nüfuz ve harsının tefevvukunu umde ittihaz eden bir fırka idi. O vakit ki Hürriyet ve İtilaf ise Türk idaresinin zaafını ihzara sarf-ı mesai eden anasır-ı Hıristiyaniyeye mensup mebuslarla fikr-i iftirak besleyen Arnavut, Arap mebuslarından müteşekkil idi. Arnavut ve Arap mebuslarının ekseriyeti anasır-ı Hıristiyaniye ile belki gayr-ı mu'teref [itiraf olunmamış] olarak, fakat ***tacile*** ve gayr-ı ihtiyari bir itilaf ile Türk hâkimiyet-i milliyesini yıkmağa çalışıyorlardı. Hâlbuki bunların meyanında tek bir Kürt mebusu bile yoktu. Lütfi Fikri Bey ise müstakil idi. Bu dakikaya gerek vakıf, gerek gayr-ı vakıf hiç bir Kürt mebusu iftirakçılar ile [ayrılıkçılarla] teşrik-i mesai etmemiş idi. Buna da hakikatte sebep yok gibi idi. Çünkü İttihatçılar (s. 19) o vakit Türkçülük siyasetini bu kadar alevlendirmemişlerdi. Zahiren Türk ve Kürt müsavi [eşit] idi. Hâkimiyet-i İslamiye derseniz Kürt de dâhil, Osmaniye derseniz, her ne kadar Türk hâkimiyeti maksut bile olsa [amaçlansa] izzet-i nefsi cerihedar etmiyor [yaralamıyor]: Çünkü bu "nam-ı mülûkâne" [devletin ismi] herkesin mecbubu ve mahbubu [bildiği ve sevdiği] idi.

Fakat bugün Türkçülük, bütün teferruatıyla vaziyete hâkim olunca (Kürt)ü Türk camiasına ithal etmek pek gayr-ı tabii ve Kürt'ten pek dün [aşağı] milletler sahib-i istiklâl [bağımsız] iken, Kürtlerin kemal-i hâhiş ile [tam bir istekle] Türk camiasına girmeleri gayr-ı mümkündür. Harb-i Umumi'ye iştirak eden galip ve mağlup devletler arasında yalnız Kürtler, İran, Türk ve Irak devletleri arasında munkasim [bölünmüş] olarak kalıyorlar ve kendi mukadderat-ı milliyelerine sahip olamıyorlar. Bu bir hakikat iken Kürt mebuslarının ittihaz edecekleri tarz-ı siyaset ve bütün hulus-i kalplerine rağmen Parlamento'da âtiyen alacakları vaziyet, galip fırka-i hükümeti sarsmağa say olan muhalif Türk fırkasına müzaheret yahut onunla teşrik-i mesai etmek olacaktır. Bu tarz-ı hareket, hiç bir vakit Kürtler için mergub [rağbet edilmiş] bile olmasa hırsı celp etmekten hali kalmayacaktır. Hâlbuki Kürde bir hakk-ı siyasi tanımakla bu mahzur bertaraf edildikten sonra Meclis-i Milli'de bulunacak Kürt mebusları, Türk idaresini daima takviye etmekle (s. 20) binaberin ihtirasat-ı şahsiyeye alet olmaktan ziyade hükümet fırkasına müzaheret ve muavenet göstermekle mükellef olacaklardır. Bunun dâhili bin bir faidesinden maada harici menafi hiç bir vakit istihfaf edilemez..

Lehistan gibi, üç devlet arasında munkasim bulunan Kürdistan'ın aksamından herhangi bir uzv-i siyasi ***organizma politik*** hale konulursa o kısımdaki Kürtleri vaziü'l-yed kendisine bihak bendetmiş ve hariçte kalan iki kısmı az zamanda ve hiçbir zahmet çekmeksizin kendisine ilhak etmiş olur. Bir uzv-i siyasi gibi inkişaf eden Kürdistan'ın bu kısmında vaki olacak tahavvülât-ı mesuda diğer kan kardeşlerinin gıptasını davet edecek ve kendiliklerinden müterakki kısma iltihak etmiş olmakla o memleketin siyasi ve iktisadi kudret ve refahını tezyit etmiş olacaklardır. Bir tehlike ve bir menfaat teşkil eden bu iki şıktan evvelkisi şüphesiz tercih olunmağa değer.

O halde hem Kürdün inkişaf-ı müstakbeline müsait olmak, hem de Türk'ün zararını mü'eddi [sebep] olmamak suretiyle Kürdistan'ın tasavvur

Dr. Şükrü Sekban'ın 1933'te Fransızca yayınladığı eserinin kapağı.

Dr. Şükrü Sekban'ın 1933'te Fransızca yayınladığı eserinin iç kapağı.

***La Question Kurde Des problèmes des minorités* adlı kitabın *Kürt Meselesi* adıyla yapılan eklerle çevirisinin 3 katına ulaşan bir başka baskısı.**

1933'te Fransızca yayınlanan *La Question Kurde Des problèmes des minorités* adlı eserin ilk Türkçe çevirisi.

edilen idaresi ne olabilir?
Bu şekl-i idare için muhtelif numuneler bulunabilir. Avusturya-Macaristan, Prusya-Bavyera-Saksonya... ilâh, bir hıdiviyet (s. 21) teşkili, bir Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı... tarzında türlü türlü şekl-i siyasiler bulmak mümkündür.
Türkler derlerse ki, biz istiklalimizi kanımızı dökerek kazandık, hiç bir sebeb-i mücbir [zorlayıcı sebep] yok iken, bahusus siz Kürtler kuvvetinize istinat etmez iken nasıl bu kadar metalibde [taleplerde] bulunuyorsunuz? Cevaben deriz ki istiklâl, esasen bir hakk-ı tabiidir, o verilmez ki alınsın. Mahaza biz Türklerden ayrı yaşamak istemiyoruz. Yalnız Türk camia milliyesine hasbelkader ve hasb-en-nesl girmek izzet-i nefs-i millimizi cerihadar ediyor. O anane dairesinde terakkimiz mümkün olmadığı için bir suret-i tesviye bulmak istiyoruz.
Türkler, ne derlerse desinler ve ne düşünürlerse düşünsünler biz Kürtler de "lisan-ı millimize hâkim ve mahsul-i sayımıza mutasarrıf olmak" istiyoruz. Bizim bugünkü ve yarınki ahd ve misak-ı millimiz de bu cümlede hülasa edilebilir. Bu mütevazı ve her munsif [insaf sahibi] Türk'ün de kabul edeceği düstur-i siyasiyi tatmin ve tahsil edecek şekl-i idare müteşekkiren makbulümüzdür. Biz Kürtler ne taç ve taht peşindeyiz, ne de milli ananemizden ayrılarak tecavüzkâr bir politika takip etmek fikrindeyiz. İlâ-yevm-ül-kıyâm [kıyamet gününe kadar] bu gayemizin tahakkukuna kadir kim ile olursa olsun uğraşacağız, bir ferd bile kalsak vazgeçmeyeceğiz. Hakk-ı hayatını isteyen milletler, zahiren ne kadar zebun ve natüvan (s. 22) görünürlerse görünsünler, iş başında her biri bir kaya parçası kesilir. İşte bunun gara [açık] bir misali Türkler. Topundan, tüfenginden mahrum, seneler değil, asırlarca kendilerine faik düşmanlarla uğraşan Türkler, Türk heyecanı, Türk milliyeti

bütün bir ..... kitle-i muhibbesini nasıl yere serdi?.. Hakk-ı hayatını, hakk-ı istiklalini ne kadar parlak surette teslim ettirdi?.. Türk için doğru olan, Türk için celil ve kutsi olan bu varlığı Kürt için istemek cinayet mi olur, yoksa hayal mi?.. Hiç bir millet, adaletten ayrılmak için kuvvet ve satvetine güvenmemelidir. Fırkalar, hükümetler, hatta memleketler kendilerini en çok kuvvetli zannettikleri vakit sukut etmişlerdir. İşte misal-i tarihi: İttihat ve Terakki, hiç ummadığı zamanda 31 Mart İhtilali'ni yaşamıştır. Venizelos, Lloyd George kendilerini ferman ferma zannettikleri vakit düşmüşlerdir. Koskoca Sultan Abdülhamid idare-i müstebidesi üç-dört Jön Türk'ün teşkil etmiş oldukları cemiyet vasıtasıyla, neşretmiş oldukları envar-ı hakikat ile bir günde yıkılmıştır. Artık milletlerin, kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri beynelmilel bir akide, bir düstur olmuştur. Hiç bir vakit, bunu menedemez. Fakat biz bunu, bugünü düşünerek istemiyoruz, biz Türklerden suret-i katiyede (s. 23) ayrılmayı hiç bir vakit düşünmüyoruz. Mukadderatımızı onlarınkine raptetmekten fariğ değiliz. Çünkü Türklerle Kürtlerin coğrafi, iktisadi, dini revabıt-ı müstamereleri [yerleşim bağları] bu iki milleti daima itilaf ve ittifak-ı tam halinde yaşamağa mecbur ediyor. Bizi kendi halimize terk etseler, bize boykot yapsalar biz onlardan daha çok mutazarrır oluruz. Bendeniz yazılarıma hissiyat katmak istemiyorum. Elimden geldiği kadar bu satırları yazarken heyecan duymamağa çalışıyorum. Ben hadisat-ı maziye ve müstakbeleyi tahlil ile ondan çıkardığım neticeleri arz etmek istiyorum. İşte hüsnüniyetimin, hulus-i kalbimin bir nişanesini şimdi arz edeceğim suret-i tesviyede bulacaksınız. Benim gibi ömrünü Türk mekteplerinde, Türk muhitinde, Türk harsı içinde geçirmiş bir adam nasıl bir Türk kadar Türk muhibbi olmaz? Fakat mensup olduğum milletin de bikesliğini, onun da acz ü fakrini, bilhassa cehlini gözümün önünden ayıramıyorum. Zât-ı âlinize, o bedbaht milletin âli mebusuna, necl-i necibine hitap ediyorum. Şu satırları lütfen dikkatle takip buyurunuz:
İşte herkesi memnun edecek ve tatbik ve icrasına (Türkiye Büyük Millet Meclisi) tarafından kabul edilen esasat ve kavanin dairesinde, hiç bir mani tasavvur olunmayacak suret-i tesviye: Misak-ı Milli'nin birinci maddesinden "..... bir takım revabıt-ı (s. 24) diniye ve harsiye ile yekdiğerine merbut ve aynı mefkure ile mütehassis anasırdan müteşekkil ve hatt-ı işgalin ötesinde ve berisinde sakin Osmanlı ve Müslüman ekseriyetini haiz ahali hukuk-i ırkiye ve şerait-i ictimaiyelerine mütekabilen hürmetkar olmak şartıyla hiç bir bahane ile fiilen ve hukuken tecezzi kabul etmezler." Fransızcasından tercüme ettim. Görülüyor ki evvel ve ahir, Misak-ı Milli'yi kabul ve tetkik edenler Osmanlı ve Müslüman ekseriyetinden bahsetmekle Türk'ten gayrı Müslüman ahalinin, yani gayr-ı Türk bir ırkın mevcudiyetini kabul ediyorlar. Bu ırk, Kürt ırkıdır. Hukuk-i ırkiye ve şerait-i

Kürt Sorunu adlı kitaba eklenen Türklerin Orta Asya'dan göç haritası.

ictimaiyeye hürmet-i mütekabilede bulunmak istemekle Kürt ırkının hukuk-u ırkiye ve şerait-i ictimaiyesini kabul etmiş oluyorlar. Acaba bir milletin kendi lisanını talim ve tedvin etmekten daha mukaddes ne hakkı olabilir? Gerek Osmanlı devletinde ve gerek yeni Türkiye Hükümeti dâhilinde bilcümle milletlerin mukaddesatına hürmet oluna giderken Kürt'ün lisanından aziz ne mukaddesatı olur? Lisan olmazsa adab-ı diniyesini eda edebilir mi? Misak-ı Milli gayr-ı Türk bir camianın vücudundan bizi haberdar ediyor. Bu camianın şerait-i ictimaiyesi ayrı. O halde Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi'nin 22. maddesine müracaat ile "aralarındaki münasebat-ı iktisadiye ve içtimaiye ve lisaniyeye nazaran vilayetleri birleştirerek Müfettiş-i Umumilik mıntıkaları ihdas" edilir." Mesele, basit. (s. 25) Ekseriyetle Kürtlerin sakin oldukları havaliyi 22. maddenin târifatı veçhile birleştirelim, Müfettiş-i Umumilik ihdas edelim. Bu Müfettiş-i Umumiliklere aynı kanunnamenin 23. Maddesini harfiyen tatbik edelim. Bugünkü İdare-i Vilayet Kanunnamesi mevaddı da maksadı temin eder. Yalnız bu Kanunnamede zikredilmeyen bir maddeyi yazmadan ilave edelim: Müfettiş-i Umumi Kürt olmalıdır. Bu Kürt, rical-i Devlet-i Osmaniye'den olabilir, mebusan-ı kiramdan olabilir. Müfettiş-i Umumi'nin intihabı Millet Meclisi tarafından icra edilir. Azli de bazı kuyuda [şarta] tabi olur, bu takdirde Kürtlerin inkişaf-ı medenisine [medeni gelişimine] hiç bir mani kalmayacağı gibi ordu ve siyaset-i hariciye ve alelumum mesail-i müşterekenin halli Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine ait olacağı için her türlü tohum-i iftirakın saçılmasına da müsait bulunmayacaktır. Esasen buna imkân ve lüzum da kalmayacaktır. Yalnız Müfettiş-i Umumilik statüsünde göremediğim bir hususun arzını faydalı addediyorum: Müfettiş-i Umumilik mıntıkası dâhilinde icra edilecek intihab-ı umumi ile müntahip mebuslar Müfettiş-i Umumilik makarr-ı idaresinde Vilayet Meclis-i Umumi-i Kebiri namıyla toplanarak kendi hudut ve salahiyetleri dâhilinde kavanin ve nizamatı tespit ve Müfettiş-i Umumiliğin bütçesini tanzim ve icraatının veçhesini tayin (s. 26) edeceklerdir. Bu meclisin selahiyeti bir **Landtag** mahiyetinde olacaktır. Türkiye ve Kürdistan'a taalluk eden mevad için Ankara'da içtima eden Büyük Millet Meclisi'ne Kürt mebusları kemakân devam edeceklerdir. Mevcut kavanin-i devletin metin ve ruhuna muvafık ve Misak-ı Milli münderecatına mutabık olan işbu maruzatımı kabul buyurulur ise bütün Kürt evlad-ı vatanı kemal-i hâhiş ve sadakatle vatanı ve milli amal-i müşterekenin husulüne bezl-i ihtimam ve vukuf-i nefs ederler. Kürt Misak-ı Millisi de tabir edilen ve edilmeğe laik olan metalib -ki Kürt lisanına hâkim ve mahsul-ü sayına mutasarrıf olmalıdır, cümlesiyle telhis olunabilir- bu suretle tahakkuk ederek iki kardeş millet arasındaki revabıt-ı kadime-i muhadenet [dostluk] bir ahidname ile takviyet bulmuş olur. Ümit ederim ki en müfrit Türk milliyetperverleri de bu kadar mütevazı, fakat samimi ve gayr-ı kabil-i tebdil-i metalib-i milliyemizi kemal-i takdir ve istihsânı [beğenilme] ile kabul buyuracak ve her iki memleketi harabezara çeviren uzun ve çetin harbin açtığı yaraları kanatmaksızın saracaklardır. Aynı zamanda ümit etmem ki Türk-Kürt meselesi yoktur teranelerini onlar da tekrar etsinler, Kürt, Türk birdir ve Kürt Türk demektir tecahül-i safiyanesinde bulunsunlar. Türk-Kürt meselesi daima mevcut olagelmiştir. İstanbul'da Mütareke'yi (s. 27) müteakip gelen bütün kabineler Kürt meselesini anladıkları veçhile halletmek istemişler, buna daima her iki milletin menafine uygun bir şekil aramışlardır. Fetanet ve dirayet-i siyasiyesiyle bütün seleflerine tefevvuk eden Ankara Hükümeti kabineleri kendi nokta-i nazarlarından haklı olarak, harp devam ettiği müddetçe bu meseleden bahsetmemişlerdir, çünkü müdafaa-i milliye zaafa uğrayabilirdi mütalaası vardır fakat şimdi bir mani kalmamıştır.

Feyzi Beyefendi kardeşim, size çok rica ederim, bu meseleyi ihmal buyurmayınız. Kürt mebuslarının en kıdemlisi, **Doyen**'i [duayen] olmanız, kabine aza-yı kiramından bulunmanız ve aramızdaki vedd ve muhâleset-i kadimeden [eski dostluk ve muameleden] dolayı bendenizi iyi tanımanız itibarıyla maruzat-ı acizanemin vesatet-i âliyenizle icap edenlere tebliğine müsâraat ediyorum [teşebbüs ediyorum]. Elçiye zeval yoktur. Türk ve Kürt milletlerinin menafi-i müşterekelerine hadim olduğunu zannettiğim mütalaatım mevkiinizi sarsmaz. Ankara mehafil-i siyasiyesinin Kürtler için ne düşündüğünü bilmiyorum. Esasen muntazam gazete de okumuyorum. Muhit ve zamanı tetkike imkân bulmadan damdan düşer gibi ortaya attığım bu meselenin nabemevsim [zamansız] olduğuna hükmedeceğinizi aklıma bile getirmem. Kürt meselesi ancak ve ancak Mustafa Kemal Paşa'nın zaman-ı riyasetlerinde halledilebilir. Müşarünileyhin evsaf ve kemalâtı (s. 28) hakkında kudret-i kalemiyemin müsaadesi nispetinde elfâz-ı cemile ve senaiye [güzel ve övücü sözler] sarf etmediğimin sebebi riyakârlığa hamledilmesi korkusudur. Paşa'nın zaman-ı iktidarlarında Kürtlerin de dirayet ve basiret-i siyasiyelerinden müstefit olmalarını temenni ediyorum. Allah muammer etsin, insan olmak haysiyetiyle fanidirler birçok asar ve delaliyle Paşa'nın Kürtleri sevdiklerine hükmediyorum. Müşarünileyhin yerinde Sakallı Paşa [Sakallı Nurettin Paşa olabilir!] gibileri bulunsaydı kim bilir şimdiye kadar ne kanlı facıaların şahidi olurduk.

Sonra, zat-ı âliniz bütün Türklerin itimadını kazanmışsınız. Bu kadar mühim meselenin müzakeresi ekseriya teşit-arayı [Teşettüt! dağılma] mucip olur.

Paşa Hazretleri gibi azim ve irade sahibi, kanaat-ı fikriyelerini rüfeka-yı siyasiyelerine telkin edebilir, ind-el-nas populaire bir zaim-i zi-şerefden maada kimse bu meseleyi hal ve hasm edip [kesip] atamaz. Paşa, en samimi milliyetperverlerin bir enmûzec-i bedii [güzel örneği] olmak itibarıyla aşk-ı milliyi herkesten ziyade takdir ve tahsin ederler. Vücuda getirdikleri eser-i muazzamın önünde milliyetin mana-yı mübarekini ve kutsiyetini müdrik her medeni insan gibi hürmetle, eğilirken Türk-Kürt münasebat-ı müstakbelesini sağlam ve gayr-ı kabil ender üss-i esasata müstenit olarak tesise inayet buyurmalarını ba-hulus-i kalb [samimiyetle] istida ederim. (s. 29) Yazılarımızın dost hemşehrilerim ve Meclis'teki muhterem meslektaşlarım tarafından okunmasını pek çok arzu ederim. Muhabbet ve teveccühlerine müftekır olduğum dost ve meslektaşlarım bununla siyasi mesleğime dair bir fikir edinmiş olacaklardır. Vaki olan temhidatın [anlatımlar] bütün mesuliyetini kabul ediyorum. Anlaşılmayan noktalar ve izahı lazım gelen fikirler olduğu takdirde izahat-ı mufassala vermeğe -imkân varirse- hazırım.

Yeni Türkiye'nin bir köşesinde kör çıban şeklinde daima büyümek ve kangren olmak istidadını haiz bir maraz-ı içtimaiyenin tedavisi için bendeniz zat-ı âlilerine fırsat veriyorum. Civanmert, fakat bikes milletin vekil-i âliyesi bulunmak, sonra aileniz cihetinden Kürdistan'ın vecibü'l-hürmet bir hanedanına mensup olmak itibarıyla sizin deruhte buyurduğunuz mesuliyet ile nihayet, nihayet Kürdü fakr ü cehaletten kurtarmayı emel edinen hayırhah bir insan ve bir Kürt olmaktan başka bir sıfatı olmayan Şükrü Mehmed'in mesuliyeti arasında kıyas kabul etmez farklar vardır. (s. 30) Bu cihetten huzur-u tarihte maruz kalacağınız sual ve vebalin azamet ve dehşetini pişi-i tefekküre alarak işe layık olduğu ehemmiyeti atfetmenizi pek çok rica ederim.

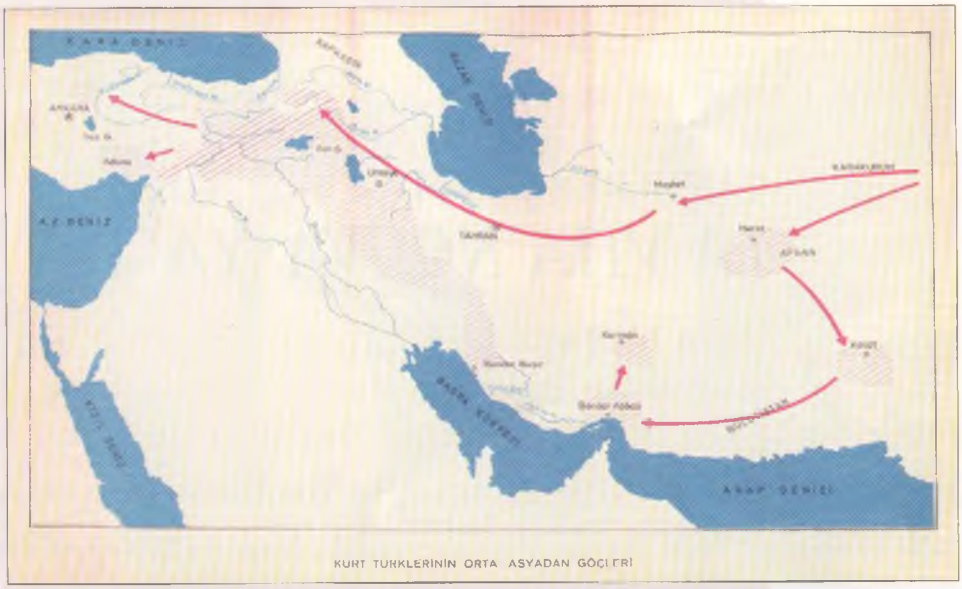
İhtiramat-ı mahsusamı kabul buyurunuz efendim.

Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Mütehassısı
Doktor
Şükrü Mehmed

İlave:

Aradan üç ay geçtiği halde bu mektuba henüz bir cevap zuhur etmemesine nazaran verilecek hükmü -başka söz söylemeden- karin-i kiramın takdir ve vicdanlarına havale ediyorum.

Beyrut 18 Kanun-i Evvel 1923
Diyarbakır (Ergani Madeni) Ahalisinden
Doktor
Şükrü Mehmed (s. 31)

***Kürt Sorunu* adlı kitaba eklenen Kürtlerin Orta Asya'dan göç haritası.**

* Şükrü Sekban bu maddeyi biraz değiştirerek vermiştir. 22. ve 23. maddelerin aslı aynen şöyledir:

"Umumi Müfettişlik":

MADDE 22-Vilâyetler, iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek, umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

MADDE 23 Umumi müfettişlik mıntıkalarının umumi surette asayişinin temini ve umum devair muamelatının teftişi, umumi müfettişlik mıntıkasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi umumi müfettişlere mevdudur. Umumi müfettişler Devletin umumi vezaifile mahalli idarelere ait vezaif ve mukarreratı daimi surette murakabe ederler.

DİPNOTLAR

1 Benim görebildiğim kadarıyla bu eser, ilk olarak Mehmet Bayrak'ın hazırladığı bir kitapta yer almıştır. [Bkz. Şükrü Mehmet Sekban'ın Kürt Sorununa İlişkin Bir "Muhtıra-Mektub"u (1923) "Kürdler Türklerden ne istiyorlar? Nafia Vekili Diyarbekir Mebusu Feyzi beye doktor Şükrü Mehmed Beyin Bir Mektubu," iç. Mehmet Bayrak (haz.) *Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, (Ankara: Özge Yayıncılık, 1994) s. 26-39 Ayrıca bkz. Martin Strohmeier; *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity Heroes and Patriots, Traitors and Foes* (Leiden-Boston: Brill, 2003) Ayrıca Ahmet Alış'ın şu ilginç makalesine muhakkak bakılmalı. http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?md=528&makale=K%C3%BCrtler [19.10.2013]

2 Benim arşivimde olan kitapçık Türkiye kitaplıklarında yer almıyor. Bu alanda referans olarak kabul edilen Seyfettin Özege'nin 5 Ciltlik Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu'nda da kaydı yoktur.

3 Burada tam metnini verdiğim kitapçık için *Birikim* dergisine bir değerlendirme yazısı yazdım. Bkz. Mehmet Ö. Alkan; "Cumhuriyet kurulurken Kürt meselesi: Asimilasyon-asayiş-medeniyet" *Birikim* No:293 (Eylül 2013) s. 104-113.

4 *Birikim*'in Kasım sayısında bu kitabı da değerlendiren bir yazı yazdım. *Birikim*, (Kasım 2013).

DANTE'DEN GÖKALP'E

LA VITA NOUVA YA DA *YENİ HAYAT*

ZAFER TOPRAK

Dante'nin La Vita Nouva*'sından tam 623 yıl sonra bu kez Türkiye'de "lirik" bir kitap yayımlanacaktı. Bu, Ziya Gökalp'in* La Vita Nouva *ile aynı adı taşıyan* Yeni Hayat *adlı eseriydi.**Yeni Hayat *Meşrutiyet düzeninin izleyeceği toplumsal dönüşümleri kapsayan genel bir çerçeveydi ve Selanik doğumluydu. Ziya Gökalp tarafından* Genç Kalemler *dergisinde ilk kez gündeme getirilmiş ve ardından* Yeni Felsefe *dergisinde neredeyse her sayıda Tahrir Heyeti tarafından geliştirilmişti.* Yeni Hayat *başlangıçta dil sorununu gündeme getirmişse de giderek geniş bir alana yayılmış, bir yaşam felsefesine dönüşmüştü.*

Dante Alighieri (1265-1321). Dante'nin *La Vita Nouva*'sı Floransa'da üstün bir kültürün doğuşunu hazırlayan Dolce Stil Nuovo okulunun manifestosu sayılıyordu.

Osmanlı Devleti, daha 15. yüzyılda, Rumeli fütuhatı ertesi bir Balkan ülkesi görünümü kazanmıştı. 19. yüzyılda Balkanlar'da gerçekleşen toprak kayıplarına değin Osmanlı ekonomik gücünü ve beşeri sermayesini büyük ölçüde Balkanlar'dan elde etmişti. Osmanlı Devleti'nin coğrafyası Marmara Denizi ve Boğazlarla ayrılan iki ana bölgeyi içeriyordu. Bunlar eski terimle Avrupa-i Osmanî ve Asya-i Osmanî idi. Mısır ve Mağrip dışarıda bırakılırsa Osmanlı Asya'sı beş bölümden oluşuyordu. Bunlar, Osmanlı coğrafyacılarına göre Anadolu Şube-i Cezîresi; Erzurum Yaylası ve Cezire-i Ulya; Irak ve Bâdiyet-üş-Şâm; Suriye ve Filistin ve son olarak Arabistan'dı. Bâdiyet-üş-Şâm, Fırat ve Dicle'nin birleşip denize döküldüğü noktadan itibaren batıya doğru uzanan çölün adıydı. Bu çölün güney sınırları Arap Yarımadası'nın içerisine doğru kavisli olarak uzanıyordu.

Suriye ve Filistin'in bir ölçüde kendine yeterli olduğu düşünülürse, Anadolu Şube-i Cezîresi yani bugünkü Orta ve Batı Anadolu ve Balkanlar tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin yükünü omuzlamış bölgelerdi. Osmanlı bütçelerinde bu bariz bir biçimde görülüyordu. Örnek vermek gerekirse Selanik'in 1909 yılı bütçesinde geliri 2.275.400 altın, gideri 1.254.000 altındı. Keza, Aydın vilayetinin geliri 3.523.500 altın, gideri 826.100 altındı. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı ülkelerin baskısı ve bu topraklarda asayişin sağlanması gereği gündeme gelen reform girişimleri sonucu Rumeli'nin gider hanesi kabarmaya başladı. 93 Harbi diye bilinen 1876 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak Balkan Harbi ile noktalanan süreç Osmanlı'nın Batı cenahını tümden çökertti. Bundan böyle Osmanlı Balkan ülkesi, dolayısıyla Avrupa ülkesi olmaktan çıkıp bir Asya ülkesi, Ortadoğu ülkesi kisvesine büründü. Balkanlar'ın servetinden yoksun kalmanın yanı sıra bu toprakların beşeri sermayesini yitirmesi Osmanlı için büyük bir kayıp olmuştu. Osmanlı'nın genel okuryazarlık düzeyini yukarı çeken coğrafya her zaman Balkanlar'dı. Dünün Yeniçeri Ocağı büyük ölçüde Balkanlar'dan devşirilmişti. Birçok Osmanlı aydını Balkan kökenliydi. İttihad ve Terakki hareketi Balkanlar'da filizlenmiş, güçlenmişti. Değişik etnik unsurların bileşimi olarak nitelenen Osmanlı kimliği, Araplar bir yana, büyük ölçüde Balkanlar'daki çeşniydi. İmparatorluklara özgü hoşgörü Balkanlar'da uzun yüzyıllar barışı da getirmiş, bu denli renkli bir coğrafya imparatorluk çatısı altında görece bir arada yaşamayı başarmıştı.

Balkan Harbi, aslında Avrupa-i Osmanî'nin çözülüşünün son noktasıydı. Bu savaşın kaynağı Ayastefanos Antlaşması'na kadar geri gidiyordu. Bu antlaşma ile Balkanlar'da on yıllarca sürecek bir kargaşanın tohumları atıldı. Ayastefanos Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları içine Makedonya da katıldı; Sırbistan bağımsızlığını kazandı. İşte bu yeni konuşlanma Balkan Harbi'ne giden yolu döşedi. Sırbistan ilk günden itibaren topraklarını genişletme sevdasına kapılmış, Berlin Antlaşması Bulgaristan için düş kırıklığına dönüşmüş, Yunanistan sürekli kuzeye doğru yayılma özlemiyle yanıp tutuşmuştu. Tüm bu emeller Osmanlı Avrupası'nın topraklarını ele geçirme siyaseti üzerine kurulmuştu.

Bu yerel etmenlere büyük devletlerin politikalarının da dahli durumun vahimleşmesine neden oldu. İttifak ve İtilaf devletleri zamanla Balkanlar'ı satranç tahtasına çevirdiler. Rusya'nın Balkan Slavlarına verdiği destek yayılımcılığı etkileyen önemli bir etmen oldu. İttifak devletleri de bu arada boş durmadılar. 20. yüzyılda Balkanlar'da dönüm noktası Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'a göz dikmesi ve fırsat kollayarak 1908 Devrimi'nin kargaşa ortamında Bosna-Hersek'i ilhakıydı. Rusya bu ilhak karşısında Slavları birleştirerek Avusturya-Macaristan'ın yayılımcılığına direnmeye, bu arada geride kalan Osmanlı topraklarını paylaştırmaya girişmişti. Başka bir deyişle bir Balkan toprağı olan Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi Cermenizm ile Slavizm arasındaki çatışmanın doruk noktasını oluşturdu. Çözümsüzlüklerin bir diğerini izlediği bu sürece Balkan Harbi ile son nokta konulmak istendi. Ancak bu girişim dünyayı yeni bir felakete sürükledi. Milyonlarca insanın telef olduğu Cihan Harbi ile dünya 20. yüzyılı karşıladı.

19. yüzyılın tüm umutlarını çökerten, *La Belle Époque* diye bilinen mutluluk evresini sonlandıran Cihan Harbi, Balkanlar'daki gelişmelerin fitilleştiği bir savaştı. 20. yy tarihine büyük ölçüde damgasını vuran Balkanlar oldu.

19. yüzyılı sona erdiren ve 20. yüzyılı başlatan Cihan Harbi Balkanlar'daki gelişmelerin sonucuydu. Bir başka deyişle "uzun 19. yüzyıl"ı sonlandıran ve "kısa 20. yüzyıl"ı başlatan Balkanlar'dı. Zira 19. yüzyılın tüm umutlarını çökerten Cihan Harbi, Balkanlar'daki gelişmelerin yol açtığı bir savaştı. 20. yüzyıl her ne kadar 1914'e tarihlenirse de 1914'e giden yol 1912'de çizilmişti. Balkan Harbi Cihan Harbi'nin "prelüd"ü sayılırdı. Balkan Harbi dünya tarihi için olduğu kadar Türkiye tarihi açısından da bir dönüm noktası, bir milattı. 1912-1922 arası on yıl bugünkü Türkiye topraklarında ulus-devlet inşasının ne denli engebeli bir yol olduğunu gösteriyordu.

Osmanlı için Balkan Harbi sonun başlangıcıydı. 1914-1918 arası kapışan ülkeler arasında en uzun Cihan Harbi, Osmanlı Devleti'nin ve onu izleyen Türkiye'nin savaşıydı. Savaşan taraflar ilk top sesleri duyulduğunda savaşın 1914 Noel'inde sona ereceği beklentisi içersindeydiler. Ancak beklentiler boşa çıkmıştı. Savaş dört yıl sürmüş, kısa sürede geniş bir alana yayılmıştı. Daha 1914 yılı bitmeden Osmanlı ülkesinde savaş Harb-i Umumî, yani genel savaş olarak nitelenmişti. Bir suikast sonucu Balkanlar'da ateşlenen barut fıçısı dört yıl içinde 20 milyon dolayında beşeri varlığın yok olmasına yol açtı. Dört yılın ardından sona eren Cihan Harbi ardından Versailles, Trianon,

La Vita Nouva **Ortaçağ'ın asillerine özgü aşk anlayışının bir göstergesi olan ve prosimetrum, yani kısmen nazım, kısmen nesir olarak derlenmiş bu eser Latince yerine standart İtalyancanın temellerini oluşturacak olan Toskana lehçesiyle yazılmıştı. Resimde Dante ve ölümsüz aşkı Beatrice.**

Saint-Germain, Neuilly ve Sèvres ile sözde bir barış gerçekleştirilmişti. Bu barış antlaşmalarının hiçbiri kalıcı olmadı. Antlaşmalar irredantizmi körüklemenin dışında bir işlev görmedi. Osmanlı Türkleri için de bu geçerliydi. Onlar için Cihan Harbi bir anlamda Balkan Harbi'yle başlamış ve Milli Mücadele ile sona ermişti. Her ne kadar Sèvres diğer barış antlaşmaları gibi Türkiye'ye dayatılmışsa da, Ankara'da filizlenen Milli Mücadele buna başkaldırmış ve Türkiye Lozan Antlaşması'yla, bir anlamda Cihan Harbi'ni geride bırakmıştı. Kısacası Türkiye'nin Cihan Harbi on yıl sürmüştü. Farklı bir söylemle Milli Mücadele 1912'de başlamıştı. Balkan Harbi, Cihan Harbi ve Milli Mücadele sonucu yeni bir kimlik oluşmuştu. Ulus anlayışı Balkan Harbi ile birlikte

19. yüzyılın tüm umutlarını çökerten, La Belle Époque diye bilinen mutluluk evresini sonlandıran Cihan Harbi, Balkanlar'daki gelişmelerin fitilliediği bir savaştı.

tetiklenmişti. Balkanlar'ın yitirilişi Osmanlı kimliğinin bir yana bırakılmasına, yeni bir ulusal kimlik olarak Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkarılmasına neden olmuştu. Ulusal kimlik Balkan Harbi ile birlikte gündeme gelmişti. Osmanlı'nın 1912'ye kadar uzlaşan "unsur"ları, 1912 sonrası çatışan "ulusal kimlik"lere dönüştü; ortak coğrafyayı gerektiren imparatorluktan ulus-devlete geçiş bir tür "ulusal türdeşliği" gerektirmişti.

Öte yandan Balkan Harbi'nde savaş olgusu aristokratik yapısını yitirmiş "demokrat" bir yapıya dönüşmüştü. Bundan böyle cephede savaşan ordular yoktu. Cephe ve cephe gerisi bir bütündü. Toplumların hemen hemen bütün katmanları savaştan etkilenir olmuş, savaş bünyesinde ideolojik öğeleri de barındırmıştı. Savaşlar bundan böyle diplomasi ötesinde siyasal-toplumsal öze sahipti. Bu nedenle kitlelerin seferber edilmesi kaçınılmazdı. "Öteki" kavramı vurgulanmış, propaganda öğesi ön plana çıkmıştı. Savaşlar bundan böyle "centilmen"ler arası bir düello niteliğini yitirmiş, her türlü kıyıma ortam sağlayan, hunharlıklarla dolu intikam senaryolarını içermeye başlamıştı. Milliyetçiliklerin bilen-

diği, ayrımcılıkların özendirildiği, ulus-devletlerin milliyetçi zümrelere dönüştükleri bir evreydi bu. Osmanlı Devleti'ni çökerten, değişik "unsur"ları Osmanlı kimliğinden koparan, Türk'ün, Ermeni'nin, Rum'un içe dönük çözüm aradığı bir dönemi başlatmıştı. Yüzyıllarca etnik kimliklerini koruyarak bir arada yaşamış unsurlar din esası üzerine cepheleşmiş, her türlü zulmü çözüm olarak görmüşlerdi.

Din kavgaları çağdaş milliyetçilikleri körüklemiş, Osmanlı milleti yerini dar milliyetçiliklere, etno-milliyetçiliklere bırakmıştı. Balkan Harbi yenilgisi sırasında Rumlar tehcir edilmeye başlanmış, onları Ermeniler izlemişti. Arnavutlar Balkan Harbi'yle, Araplar Cihan Harbi'yle kopmuşlardı. Buna karşın Balkanlar'da yitirilen topraklardan "türdeş" kanısıyla Müslüman unsur Anadolu'yu mesken edinmişti. Türk kimliği işte bu savaşlarla kristalleşmiş, toplumsallaşmıştı. "Balkan mezalimi", "Yunan mezalimi", "Ermeni mezalimi" ve benzeri sıfatlarla ulus kimliği bilenmiş, yeni bir ulus-devlet inşa sürecine girilmişti. Çocuk dergilerinden kadın dergilerine, günlük gazetelerden bilimsel yayınlara, bu söylem tüm toplum katmanlarının yayın organlarınca benimsenmişti. Okul ders kitapları artık "intikam"dan söz eder olmuştu. Bu bir anlamda içe kapanmaydı. Sınırların önem kazandığı, dış dünya ile iç dünyanın ayrıştığı bir evreydi.

Balkan Harbi Osmanlı'nın Avrupalı kimliğinin tükenişi anlamına geliyordu. Bundan böyle tüm dikkatler Anadolu'ya dönüyor ve değişik söylemlerde Anadoluculuk hareketleri Türk milliyetçiliğinin omurgasını oluşturuyordu. Rıza Tevfik'in *Talebe Defteri*'nde yayımladığı "Anadolu" şiiri bunun bariz örneklerinden

Balkan Harbi Osmanlı'nın Avrupalı kimliğinin tükenişi anlamına geliyordu. Bundan böyle tüm dikkatler Anadolu'ya dönüyor, Anadoluculuk hareketleri Türk milliyetçiliğinin omurgasını oluşturuyordu. Rıza Tevfik'in "Anadolu" şiiri bunun bariz örneklerinden biriydi.

Anadolu

Anadolu!.. Sultan Osman'ın yurdu
Tuğrul Bey'in konağıdır* o iller!
Milletimiz orada doğdu, büyüdü,
Bize ana kucağıdır o iller!..

Osmanlılar unutmasın soyunu!..
Anadol'dan aşdık hudud boyunu;
Orada oldu zorlu ateş oyunu,
Ataların ocağıdır o iller...

Bu devlete orada temel atıldı;
O meydanda canlar alıb satıldı;
Yaylasında, zaglı silah silah çatıldı
Kahramanlar otağıdır o iller!..

Hep gaziler, oradan gelib geçdiler;
O çaylardan abdest alub, içdiler.
Memleketler fetih eyleyib göçtüler.
Erenlerin durağıdır o iller!..

Bir zamanlar krallardan taç aldık!..
Akan sudan, uçan kuşdan bac aldık!..
Nice yavuz düşmandan öç aldık!
Bu kuvvetin kaynağıdır o iller!..

Her bir viran köşesinde bir er var!..
Türbelerde nice nice server var!..
Bilmem nerde böyle mutlu bir yer var?!..
O velud Kâbe toprağıdır o iller!..

Ormanlarında türlü kuşlar ötüşür;
Çayırında güryüz koçlar atışır;
Tarlasında altın başak yetişir;
Gölgesinde gam dağıdır o iller!..

Oradadır asıl Türkün oymağı;**
Cevahirdir bütün dağı toprağı;
Gümüş akar, çeçek kokar ırmağı,
Defineler yatağıdır o iller!..

Sillesidir, Türkü, serde sevdası
Memleketdir gece gündüz rüyası
Askerlerin odur gelin odası,
Gönüllerin bucağıdır o iller!..

"Rıza"!. Canım o illere kurbandır!..
Sinesinde yatan anan, atandır!
Anadolu asıl eski vatandır!..
Anamızın kucağıdır o iller!..

[Peyam – Nüsha-i edebiyye 21]
Rıza Tevfik

* Konak • menzil; göçüp oraya konulan yer.
** Kabile ve soy sop demektir.

Rıza Tevfik,
"Anadolu", Talebe Defteri, nümero 21, 27 Şubat 1329, s. 340.

biriydi. Anadolu, Sultan Osman'ın yurduydu; Tuğrul Bey'in göçüp geldiği yurttu. "Milletimiz" orada doğup büyümüştü. Anadolu illeri Osmanlı Türklerinin ana kucağıydı. Osmanlı Devleti'nin temelleri orada atılmıştı.

Keza Arap milliyetçiliği ve Cihan Harbi yenilgisiyle Asya-i Osmanî'nin diğer yöreleri Osmanlı'dan koptu. Bundan böyle geriye Anadolu Şube-i Cezîresi ile Erzurum Yaylası ve Cezire-i Ulya kaldı. Bu arada dünün Büyük Suriye'sinin kuzey vilayetleri de yeni inşa edilmekte olan Anadolu'ya eklemlendi. Toroslar ve Erzurum Yaylası ile sınırları çizilen Anadolu genişlemiş oldu. Doğal sınırların yerini siyasi sınırlar aldı. Anadolu sözcüğü yepyeni bir anlam kazandı. Bir süre sonra Doğu Anadolu, Güney Anadolu, Güneydoğu Anadolu gibi terimler yeni bir siyasi coğrafya kurgusunu doğurdu.

SELANİK VE "İCTİMAÎ İNKILÂB"

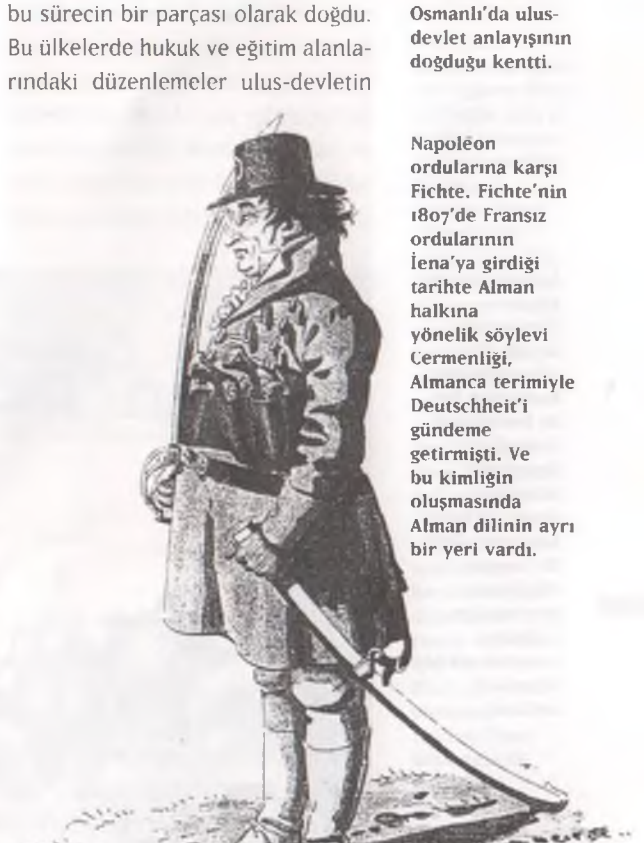
Balkanlar'da hüsranla sonuçlanan siyasi gelişmeler bu topraklarda yaşayan Müslümanların yeni arayışlara girmelerini kaçınılmaz kıldı. Bu arayışlar İttihad ve Terakki Cemiyeti'ndeki gibi siyasi olabildiği gibi düşünce, zihniyet dünyasında da yaşandı. Osmanlı topraklarında fikir hareketleri açısından İstanbul'a rakip kent Selanik'ti. Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalan ve bugün Yunanistan'ın ikinci büyük kenti olan Selanik, gerek Türkiye, gerekse Yunanistan tarihçiliğinde uzun süre ötekileştirilmiş bir kent olarak algılandı. Yunan tarihçiliği Selanik'i Osmanlı boyunduruğu altında kalmış bir Yunan kenti olarak gördü. Bu nedenle 16. yüzyıldan 1912'ye kadarki dönem Yunan tarihçiliğinde bir kara delik oluşturdu. 1912 sonrası kent hızla "Yunanlaştırılarak" etnik yapısı köklü dönüşüme uğradı. Mübadele nedeniyle kentin Müslüman nüfusu Türkiye'ye göçtü. II. Dünya Savaşı'nda kentin Yahudi nüfusu Nazilere teslim edildi. Türkiye'de tarihçilik ise 1912'de yitirilen kentin geçmişine eğilme gereği duymadı. Selanik çoğu kez öykülerde, romanlarda anı olarak kaldı.[1] Oysa Selanik, Osmanlı'nın Batı'ya açıldığı bir evrede Avrupa başkentleriyle bağ kuran en önemli halkaydı. Kentin çoğulcu etnik yapısı daha 19. yüzyılda ona "küresel" bir kimlik kazandırmıştı. Selanik, Batı'nın ta kendisiydi. Kısa bir tren yolculuğuyla Viyana'ya varmak mümkündü. Ege üzerinden Akdeniz'e açılımıyla aynı zamanda Balkanlar'ın önemli bir liman kentiydi.

Selanik'in Osmanlı entelektüel yaşamında ayrı bir yeri oldu.[2] İttihad ve Terakki'nin Selanik'i üs edinmesi bir rastlantı değildi. Selanik Hukuk Mektebi'nin ders kitaplarına bir göz atmak, bu kentin payitaht İstanbul'dan ne denli farklı bir birikimi olduğunu gösteriyordu. Selanik Osmanlı'nın "liberal" kentiydi. Her türlü çağdaş düşünce akımı Beyazkule Gazinosu'nda, Mısırlı Kıraathanesi'nde, Olimpos Palas'ta tartışıldı. Her şeyden önce Selanik Osmanlı'da ulus-devlet anlayışının doğduğu kentti.

Osmanlı Devleti altı yüz yıllık bir imparatorluktu; çok dinli, çok dilli, çok etnik unsurlu bir yapıya sahipti. 1908'e kadar üniter bir yapı özlemi ikinci planda kalıyordu. Her ne kadar Tanzimat sonrası hukuk reformu ya da 1844 tarihli Tashih-i Ayar'la gündeme gelen para reformu veya Maarif-i Umumiyye Nezareti'yle birlikte eğitimde ortak bir payda arayışı üniter bir devlete yöneliş gibi gözükse de, özellikle şeriatın güçlü olduğu ve bu arada kapitülasyonların sürgit devam ettiği bir ortamda, ulus-devlet için gerekli olan altyapı bir türlü gerçekleşmiyordu. Oysa 1648 Westphalia Barışı'nın düzenlemeleri Avrupa'da ulus-devlete doğru yolu açmıştı. İleriki yıllarda birçok mutlak monarşi, anayasal monarşi ve Hollanda'da olduğu gibi cumhuriyet bu sürecin bir parçası olarak doğdu. Bu ülkelerde hukuk ve eğitim alanlarındaki düzenlemeler ulus-devletin

Selanik Osmanlı'nın "liberal" kentiydi. Her türlü çağdaş düşünce akımı Beyazkule Gazinosu'nda, Mısırlı Kıraathanesi'nde, Olimpos Palas'ta tartışıldı. Her şeyden önce Selanik Osmanlı'da ulus-devlet anlayışının doğduğu kentti.

Napoléon ordularına karşı Fichte. Fichte'nin 1807'de Fransız ordularının İena'ya girdiği tarihte Alman halkına yönelik söylevi Cermenliği, Almanca terimiyle Deutschheit'i gündeme getirmişti. Ve bu kimliğin oluşmasında Alman dilinin ayrı bir yeri vardı.

oluşumuna hizmet etti; üniter yapılar büyük ölçüde gerçekleştirildi. Ama kimi imparatorlukların yapısı buna müsait değildi. Benzer üniter süreçler Avusturya-Macaristan ya da Osmanlı İmparatorluğu için söz konusu olamazdı. Nitekim Osmanlı'nın son döneminde görüldüğü gibi, devletin kurumsal yapısı dört ayak üzerinde duruyordu. Hukuk düzeninde şer'i hukuk, nizami (seküler) hukuk, cemaat hukuku ve ecnebi hukuk aynı anda yürürlükte olabiliyordu.

Tanzimat sonrası ticaret hukuku, ceza hukuku, idare hukuku Batı'dan alınmış, nizami hukuka geçiş sağlamıştı. Ama aile hukuku başta olmak üzere medeni hukukun birçok alanı şer'i hukukun denetimi altındaydı. Cemaatler, sulh hukuk alanındaki birçok düzenlemeyi kendi hukuk normlarıyla yürütüyorlardı. Evlilik, boşanma, drahoma vs. gibi hususlar cemaat bünyesinde çözüm buluyordu. Ve nihayet yabancıların Osmanlı topraklarında kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda kapitülasyonlar devreye giriyor, bir tür "exterritoriality" yani Osmanlı egemenliği dışı bir uygulamaya gidiliyordu. Keza eğitimde de benzer bir yapı oluşmuştu. Medrese, sıbyan mektebi gibi dini eğitimin hâkim olduğu okullar haricinde, Tanzimat sonrası ibtidaî, rüşdiye, idadî,

Genç Kalemler **dergisi Ömer Seyfeddin ve Ali Canib'in ortak tasavvurlarıydı. Ancak parasal destek İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden geldi. Ziya Gökalp'in aracılığı sonucu cemiyet dergi için ayda on lira tahsis etmişti.**

sultani gibi seküler sayılabilecek okullar açılmıştı. Cemaatlerin kendi eğitim kurumları vardı. Keza yabancı ülkeler Osmanlı topraklarında çok sayıda okul açmışlardı. Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin denetimi seküler diye nitelediğimiz okullarla sınırlıydı. Bu durum en azından II. Meşrutiyet'e kadar böyleydi. Ulus-devlet bir imparatorluk çatısı altında da varlığını sürdürebilirdi. Nitekim bunun somut örneği Fransa'ydı. Devrim ertesi Fransa, cumhuriyet olsun, imparatorluk olsun ülkede hızlı bir biçimde üniter yapıya yönelmişti.

Osmanlı topraklarında ulus-devletin inşası için, diğer uluslaşmalarda olduğu gibi iki temel ilkenin gerçekleşmesi gerekiyordu. Bunlar egemenlik ve toprak bütünlüğüydü. Bunların her ikisi de Osmanlı'da 19. yüzyılda delik deşik edilmişti. Serbest ticaret emperyalizmi, ardından finansal emperyalizm Osmanlı'nın egemenliğini büyük ölçüde sorgulatır olmuştu. Keza, Osmanlı topraklarındaki ulusal nitelikteki ayaklanmalar toprak bütünlüğü konusunda da somut bir yapının oluşamamasına yol açıyordu.

Uluslar çağı ulusal egemenlik ilkesinin icadıyla başlamıştı. Ulus tek bir bütündü. Kimliği bu üniter yapıyla bağlantılıydı. Devlet işte bu ulusun biçimlediği egemenlikten geçiyordu. Ancak, ulus, halk olmadan bir anlam taşımıyordu. Ulusun iradesi halk tarafından ve onun temsilcileriyle ifadesini bulacaktı. Kısaca ulus, halkın iki dudağı arasından çıkan sözlerle şekilleniyordu. Avrupa, işte böylece ulus-devletlerin toplandığı bir kıta olmuştu. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çözülüşü ertesi egemenlikle toprak bütünlüğü uyum içersinde ulus-devletleri yaratmıştı. Bu süreç Rönesans'tan beri gözlemleniyordu. Ama toprak bütünlüklerinin ayrışması ulus-devletlerin tutuştukları savaşların ürünüydü. Egemenlik, savaşı da beraberinde getirmişti. Egemenliği savaşlar üretmişti. Egemen devletlerin kendi

Selanik Osmanlı düşünce dünyasında birçok ilke sahne olmuştu. Bunlardan biri de feminizmdi. Osmanlı feminizmi Selanik'te doğdu ve kadın haklarıyla ilgili ilk kongre Müslüman, gayrimüslim kadınları içerecek şekilde Selanik'te toplandı.

aralarında barış sağlama düşüncesi siyasal modernitenin bir sonraki evresinde, Fransız Devrimi'nin yol açtığı bir olguydu.

Fichte'nin 1807'de Napoléon ordularının İena'ya girdiği tarihte Alman halkına yönelik *Söylev*'i Cermenliği, Almanca terimiyle *Deutschheit*'i gündeme getirmişti. Ve bu kimliğin oluşmasında Alman dilinin ayrı bir yeri vardı. Fichte'ye göre, Neo-Latin dilinin yan ürün ve "ölü dil" olarak gördüğü Fransızcaya karşılık Almanca özgün ve kökten bir dildi. Bu özgünlük sayesinde toplumun hemen

Asırda Zekâ ve *İnci* gibi dergilerle, *İkdam*, *Tanin* ve *İşham* gazetelerinde ve bunların eklerinde yayımladığı yazılarıyla da pekiştirmişti. Ömer Seyfeddin'e göre, giderek uyanan Türk gençliği "yeni lisan" adı altında gerçek Türkçeyi, konuşulan güzel ve ahenkli dili ortaya çıkarmak, "gayri milli" Enderun edebiyatının yadigârı olan o eski terkipli ve muğlak edebiyat dilini bırakmak istiyordu. "Yeni Lisan" adlı ünlü yazısında şöyle diyordu: "Yavaş yavaş milli edebiyat uyanmaya başladı, yani konuştuğumuz saf, sade ve güzel Türkçe ile şiirler, edebi parçalar okumak saa-

"Son günlerde Ziya Gökalp Bey'in **Yeni Hayat** *unvanlı bir kitabı çıktı. Bu kitap asla bir şiir mecmuası değildir! Bu kitap milletimizi vicdanında yaşayan canlı mefkûrenin formülleridir.* **Yeni Hayat** *liberal bir nasyonalizmin, şe'nî bir mefkûrenin [gerçek bir idealin] vecizeleridir. Din, ilim, vatan, millet, ahlâk, vazife, lisan, medeniyet ve ilh. telâkkileri mürtecilerin telâkkisinden pek uzaktır."*

Ömer Seyfeddin, Ağustos 1918

her katmanına ulaşan gerçek bir halk kültürü ortaya çıkıyordu. Fransızca ise Almanlar için yapay bir dildi; elit bir dildi; olsa olsa elit kültür yaratabilirdi. Her zaman toplum katmanlarına mesafeliydi; onlardan kopuktu.[3] İşte Fichte'ninkine benzer görüşler 1908 ertesi Selanik'te yeşerdi. *Genç Kalemler* çevresinde toplanan gençler dili sadeleştirerek halka yönelmeyi hedefliyorlardı. Ali Canib, Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp bu tür bir misyonu benimsemiş, "yeni hayat" gereği "yeni lisan"ı gündeme getirmişlerdi. Bu bir ölçüde "halka doğru" gidişi simgeliyordu.

Yeni Lisan hareketinde öncü işlevi gören Ömer Seyfeddin eski ve Türkçe olmayan dili kullananlara Enderuncu diyordu. *Genç Kalemler*'de yazılarında dilin yalınlaşmasının ilkelerini ortaya koymuş, bunun yöntemlerini göstermişti.

Ziya Gökalp'e göre, *Yeni Lisan* dallanarak Türkçülük, halka doğruculuk, millî kültür hareketlerinin doğmasına neden olmuştu. İşte bütün bu fikrî cereyanın başlangıç noktası Ömer Seyfeddin'di. *Mektep Çocuklarına Türklük Mefkûresi* ve *Yarınki Türk Devleti* adlı eserleri bunun somut sonuçlarıydı.

ÖMER SEYFEDDİN VE YENİ LİSAN

Yeni Lisan hareketinde öncü işlevi gören Ömer Seyfeddin eski ve Türkçe olmayan dili kullananlara Enderuncu diyordu. *Genç Kalemler*'de yazılarında dilin yalınlaşmasının ilkelerini ortaya koymuş, bunun yöntemlerini göstermişti. Ömer Seyfeddin "halka doğru" giden bu anlayışı daha sonraları *Türk Yurdu*, *Milli Talim ve Terbiye Mecmuası*, *Türk Sözü*, *Yirminci*

detine nail olduk. 'Her millet kendi lisanında yaşar.' Lisan vatan kadar mukaddestir. Fiili vatanımız olan Türkiye'de nasıl yabancı düşmanlar bulunmasını istemezsek lisanımızda da Türkçeleşmemiş ecnebî kelimeleri, ecnebî kaideleri istemeyiz."[4]

Ömer Seyfeddin *Türk Sözü*'nde yer alan "Halk ne der?" başlıklı yazısında "Türklerden kim okumuşsa milletinden, halkından ayrılmıştır" diyordu.

O güne kadar şairler, edipler Türk adı altında bir millet olduğunu, Türkçe diye adlandırılan ve konuşulan canlı bir dil bulunduğunu akıllarına bile getirmemişlerdi. Arapça, Acemce, baştan aşağı klişe terkiplerin birbirine raptından oluşan Enderun edebiyatının devamı olan Babıâli dili, Tanzimat dili hâkim olmuştu. Tarihte bir milletin bu kadar kendisinden geçmesine pek az rastlanırdı. Ancak, birbiri ardı sıra gelen felaketler hal-

kın imdadına yetişmişti. Türkler de "biz varız" demeye başlamışlardı. Bir milletin varlığı ancak dili ve edebiyatıyla, âdetleri ve ananeleriyle belli olurdu. Bütün hayat ve hakikat halkın ruhundaydı. Halk uyurken bile kendinden olmayan, kendi uyuşmuş ruhuna uygun gelmeyen şairleri kabul etmemiş, onlardan yüz çevirmişti.

Ömer Seyfeddin, "halka doğru" giden şairlere örnek olarak Şimal Türklerinden Abdullah Tukâyef'i gösteriyordu. Tukâyef halka yabancı kalmamıştı; onun şiirlerini okullarda gençler ellerinden düşürmemişti. Oysa Osmanlı'nın eski ve yeni Enderun geleneğinden gelen edebiyatçılarını, Arapça ve Acemce bilenler bile okuyamıyordu. Ömer Seyfeddin yazısını gençlere yönelik şu çağrıyla bitiriyordu: "Ey gençler! Biz onlar gibi çorak kalmayalım. Kendi düşündüklerimizi halkın, yani milletin lisanıyla yazalım ve İstanbul Türkçesini bütün Türklerin edebî lisanı yapalım. O vakit biz onlar gibi sağken unutulmayacağız. Öldükten sonra iyi ruhumuz kabrimizin üzerinde torunlarımızın ihtiramla gezindiğini görecek ve Türklük yaşadıkça nâmımız hamiyyet ve şefkatle anıldığını işitecek..."[5]

Yine *Türk Sözü*'nde halkla gençlik arasında bağ kuruluyor ve "halka doğru" anlayışının dil açılımı şu satırlarla ifade ediliyordu: "İşte biz Türk dilini bu edebiyat zalimlerinin ellerinden kurtararak halka, kendi diliyle faydasına yarayacak şeyler yazacak, memleketimizde 'okuma muhabbeti'ni uyandırmaya çalışacağız. *Türk Sözü*, uyanan âlim ve milletine âşık, yüksek Türk gençliğiyle, hâlâ uyuyan ve bir ışık bekleyen Türk halkı arasında bir kapıdır. Gençlik o kapıdan girmekle alçalmayacak, bilakis halkı, yani kendi varlığını, kendi milletini yükseltecek, kendine benzetecektir."[6]

Balkanlar'da hüsranla sonuçlanan siyasi gelişmeler bu topraklarda yaşayan Müslümanların yeni arayışlara girmelerini kaçınılmaz kıldı. Bu arayışlar İttihad ve Terakki Cemiyeti'ndeki gibi siyasi olabildiği gibi düşünce, zihniyet dünyasında da yaşandı. Osmanlı topraklarında fikir hareketleri açısından İstanbul'a rakip kent Selanik'ti. Selanik Osmanlı'nın "liberal" kentiydi.

Ömer Seyfeddin *Türk Sözü*'nde yer alan "Halk ne der?" başlıklı yazısında "Türklerden kim okumuşsa milletinden, halkından ayrılmıştır" diyordu. O güne kadar şairler, edipler Türk adı altında bir millet olduğunu, Türkçe diye adlandırılan ve konuşulan canlı bir dil bulunduğunu akıllarına bile getirmemişlerdi.

Yüzyıllarca süren Enderun edebiyatının hiçbir terkibini Türkçeye sokmamıştı. Arapça ve Acemce sözcükleri bile kendi "selika"sına, kendi üslubuna, kendi şivesine, kendi "tecvîd"ine uydurarak söylemişti. Kısaca, halk, Enderun edebiyatını, Enderun dilini kabul etmemişti.

Osmanlı'da okuryazarlığın düşük olmasının bir nedeni de dil sorunuydu. Kitap okunmaması halkın kitap dilini kendi dilinden addetmemesi yüzündendi. Yoksa halk asla nankör değildi. Âlicenaptı, âliydi, mukaddesti.

DANTE'DEN GÖKALP'E *YENİ HAYAT*

Dante Alighieri 1295 yılında İtalyan edebiyatının ünlü eseri *La Vita Nouva*'yı, Türkçesiyle *Yeni Hayat*'ı kaleme alacaktı. Ortaçağ'ın asillerine özgü aşk anlayışının bir göstergesi olan ve prosimetrum, yani kısmen nazım, kısmen nesir olarak derlenmiş bu eser Latince yerine standart İtalyancanın temellerini oluşturacak olan Toskana lehçesiyle yazılmıştı. *Yeni Hayat* birçok açıdan "yeni"ydi. Yeniydi, çünkü yeni bir gereci "metara Nouva"yı, yeni bir dünya görüşünü, yeni bir bakış ve kavrayışı, bilgiye yeni bir varışı deniyor, öneriyordu. *Yeni Hayat* 13. yüzyılın yarısından başlayarak Floransa'da üstün bir kültürün doğuşunu hazırlayan Dolce Stil Nuovo okulunun manifestosu sayılıyordu. Dante'nin şiiri, Shelley'in dediği gibi "eski dünya ile çağcıl dünyayı birleştiren zaman ırmağı üzerine atılmış bir köprü"ydü. *Yeni Hayat*'ta söylem lirik-düzyazı karışımı bir yapı içinde gelişiyordu. Düzyazı parçacıkları otobiyografiyi pekiştiren bilgilerle donatılmış, ona tarihsel bir boyut getirmişti. İtalyan edebiyat tarihinde yadsınamaz bir önemi haiz Dante'nin *Yeni Hayat*'ı halkın dilini ve edebiyatını özümlemiş ve öncü bir biçimde Ortaçağ dünyasına yeni bir bilinç getirmişti. Dante çağının "yeni" yazarıydı. İtalyancayı gerçek bir edebi dil düzeyine ulaştırıyordu. Dilin bu denli hızlı evriminde Dolce Stil Nuovo poetikasının rolü büyüktü.[7]

Dante'nin *La Vita Nouva*'sından tam 623 yıl sonra bu kez Türkiye'de yeni arayışını simgeleyen "lirik" bir kitap yayımlanacaktı. Bu, Ziya Gökalp'in *La Vita Nouva* ile aynı adı taşıyan *Yeni Hayat* adlı eseriydi.[8] "Yeni hayat" Meşrutiyet düzeninin izleyeceği toplumsal dönüşümleri kapsayan genel bir çerçeveydi ve Selanik doğumluydu. Ziya Gökalp tarafından

Genç Kalemler dergisinde ilk kez gündeme getirilmiş ve ardından *Yeni Felsefe* dergisinde neredeyse her sayıda Tahrir Heyeti tarafından geliştirilmişti. *Yeni Hayat* başlangıçta dil sorununu gündeme getirmişse de giderek geniş bir alana yayılmış, bir yaşam felsefesine dönüşmüştü.

Yeni Hayat'ın bir tür manifestosunu oluşturan metin *Genç Kalemler* dergisinin 26 Temmuz 1327/ 8 Ağustos 1911 tarihli sayısında "Yeni hayat ve yeni kıymetler" başlığıyla yayımlanacaktı. Bir hafta sonra yayın hayatına girecek olan *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın Tahrir Heyeti tarafından kaleme alınan "Mesleğimiz ve yeni hayat" başlıklı yazısı, Gökalp'in yazısından alıntılarla, "yeni hayat" felsefesinin ne anlama geldiğini tekrarlayacaktı. Ve ardından yukarıda belirtildiği gibi *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın hemen her sayısında "Yeni Hayat" başlığıyla geliştirilecekti.

Ziya Gökalp *Genç Kalemler*'de yazısını Demirtaş müstear adıyla yayımlamıştı. Gündemde "ictimaî inkılâb" ya da sosyal devrim vardı. 1908 ile gerçekleştirilen siyasal devrimi toplumsal devrim izlemeliydi. "Siyasî inkılâb" bir iktidar sorunuydu; Meşrutiyet'in ilanıyla bu gerçekleşmişti. Fakat "ictimaî inkılâb"ı gerçekleştirmek çok daha zorlu bir süreçti. "Mekanik" bir fiille değil, "organik" bir evrimle gerçekleşebilecek ve bu nedenle de güç bir süreci gerektirecekti.

"Siyasî inkılâb" için Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi Meşrutiyet'in ruhunu oluşturan "kuvvet-fikir"lerin doğuşu yeterliydi. Bu tarihlerde Gökalp Alfred Fouillée'nin etkisi altındaydı. Hatta *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda Gökalp Alfred Fouillée'den bir çeviri yapmıştı.[9] Diğer bir deyişle Gökalp henüz Durkheim sosyolojisine aşina değildi. Toplumsal yaşamı içebakışçı (*introspektif*) görüşlerle açıklama çabası içindeydi. Alfred Fouillée'nin toplumsal olguları fikir, heyecan, sevgi ve duygu gibi psişik öğelerle anlatma girişimi Gökalp'i de cezbetmiş ve "yeni hayat" felsefesi bu tür içebakışçı psikolojik terimlerle yorumlanmıştı. Alfred Fouillée, toplumsal olayları ancak bilinçte görüyordu; bilinç aracılığıyla anlatmak istiyordu. Kolektif tasarım ancak bir zümreyi oluşturan bireylerin bilincinde yaşardı. Din ihtiyacının, dilin ve benzeri birikimin yeri hep birey bilinciydi. Bu nedenle toplumsal kurumlar bireysel bilinçler olmadıkça var olamazdı. İşte, Gökalp'in başvurduğu "kuvvet-fikir" Alfred Fouillée'nin "idée-force" dediği tinsel güçtü. Ama Meşrutiyet'in ilanında olduğu gibi "kuvvet-fikir"lerin doğuşuyla iş bitmiyordu. Onu izleyecek toplumsal devrimin gerçekleşmesi için "kuvvet-fikirler"in gelişmesi ve yükselmesi gerekiyordu. Bu tür fikirlerin kabulü ya da reddi zihnin iradesine bağlıydı. Hisler, yüzyıllarca süren toplumsal alışkanlıkların sonucuydu ve kolayca dönüşüme uğramıyordu. O nedenle "ictimaî inkılâb" bundan böyle "siyasî inkılâb"ı yapanların büyük çaba göstereceksi güç ve uzun bir yolu ifade ediyordu.

Gökalp'e göre, Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlarla gayrimüslimler bu bağlamda farklı konumdaydı. Osmanlı'da gayrimüslimler eskiden beri siyasal hayattan uzak kalmışlardı ve yalnız iktisadi bir hayat yaşamışlardı. Devlet, her dini unsuru kendi cemaati bünyesinde serbest bıraktığı için bu özgürlük ortamı onların iktisadi sahalarda girişimde bulunmalarına olanak sağlamış ve bu doğrultuda, bugün "sivil toplum" da diyebileceğimiz "ictimaî taazzuv"a, toplumsal örgütlenmelerine olanak sağlamıştı. Bu nedenle gayrimüslimler, "siyasî inkılâb" ertesi iktisadi ve toplumsal hayat bağlamında çok daha müsait bir konumda bulunuyorlardı. Oysa Müslüman unsurun siyasetle bu denli iç içe olması onları iktisadi ve toplumsal hayattan uzak tutmuştu. İşte, özellikle Müslüman unsurun hedefi "ictimaî inkılâb" diye nitelenen bu dönüşümü gerçekleştirmek olmalıydı.

Öz bir biçimde ifade edildiğinde "ictimaî inkılâb" eski hayat tarzını beğenmeyerek yeni bir hayata kapı açmaktı. Hayat geniş bir alana sahipti. İktisat, aile, estetik, felsefe, ahlak, hukuk, siyaset hayatın ta kendisiydi. Bu nedenle "yeni hayat" demek, "yeni iktisat", "yeni aile", "yeni sanat", "yeni felsefe", "yeni ahlak", "yeni hukuk", "yeni siyaset" demekti. "Yeni hayat"ta eskilerinin yerine yenilerini koymak gerekiyordu. Hayatı oluşturan unsurların göstergesi ise onun el üstünde tuttuğu değerlerdi. Eski hayatı beğenmemek, onun değerlerinden vazgeçmek anlamına geliyordu. Bunu yapmak için de "yeni hayat"ın gerçek değerlerini aramak ve onları hükümran kılmak gerekirdi. "Yeni hayat" yolcuları işte bu gerçek değerleri arayacak ve onları hayatın gerçeklerine dönüştüreceklerdi. Bu görev de gençlere düşüyordu.

Peki, bu peşinden koşulacak değerler biliniyor muydu? Gökalp, böyle bir soruya kesin cevap vermenin olanaksız olduğunu söylüyordu. "Kıymet takdir olunduğu dakikada takdir olunur"du. Takdir olunduğu dakikada revaç bulur o andan itibaren insan hayatında hüküm sürmeye başlardı. Gerçek değerlerin şimdiden malum olması onların yaşanmakta olan hayatta hâkim konumda olması demekti. Böyle bir şey farz edildiği takdirde "yeni hayat"a ve yeni değerlere de gerek kalmazdı. Eski hayatın değerleri en doğru olanlar olarak bilinir ve "ictimai inkılâb"a gerek kalmazdı. Yeni hayat henüz yaşanmamıştı, tasavvur bile edilmemişti. Psikolojinin verileri bize insanlığı yükselten yegâne unsurun ideal, Gökalp'in deyimiyle "mefkûre" olduğunu ortaya koymuştu. İdealler müphem ve meçhul birtakım amaçlardı ki insanları ancak müphemiyetlerindeki cazibeyle, bilinmezliklerindeki sihirle sürüklemişti; ileriye doğru götürmüştü. Kimi kez bu amaçlar beklenmedik sonuçlar vermişti. Tıpkı simyayı arayanların kimyayı bulmaları, ya da nücumla, yıldızlarla uğraşanların astronomiyi keşfetmeleri gibi... Keza, sosyalizm, feminizm gibi müphem amaçlar, toplumsal adaleti, toplumsal özgürlüğü hedeflemişti. Birer ütopya, birer "irem" tasavvur etmişler, ancak son kertede kuramcıların hayallerinde inşa ettikleri vehm olunmuş cennetten uzaklaşmışlardı.

İşte "yeni hayat" bu tür "mevhume"lerin, hayal ürünlerinin peşinden koşmayacak, "hayalî irem" ya da ütopyalar kurmayacaktı. Bu nedenle "yeni hayat"tan yana olanlar bir program ihdas ederek amaç belirlemeyeceklerdi. "Yeni hayat" bir hareketti, hem de müphem ve inişli çıkışlı bir hareketti. Hareketin bizi hangi hedefe ulaştıracağını, ne gibi sonuçlar doğuracağını şimdiden bilmek, kestirmek olanaksızdı. "Yeni hayat"ın amacı bilinemezdi; programı yoktu. Fakat "metod"u, "usul"ü, yöntemi vardı. "Metot", program gibi mağrur değildi; yükseklerden uçmuyordu. Bilimlerin metodu olur, programları olamazdı. İşte bu noktada sosyoloji devreye giriyordu. Bu noktada Durkheim'ın "metot" anlayışı ön plana çıkıyordu. Gerçeklere ancak "metot" uygulanarak ulaşmak mümkündü.

"Yeni hayat"ın bir "metod"u, "usul"ü, yöntemi vardı. Bilimlerin metodu olur, programları olamazdı. İşte bu noktada sosyoloji devreye giriyor, Durkheim'ın "metot" anlayışı ön plana çıkıyordu. Gerçeklere ancak "metot" uygulanarak ulaşmak mümkündü.

"Yeni hayat"çılar önce "metot" doğrultusunda işbölümüne gidecek, hayatın her safhasına ait değerleri ortaya koyacak monografiler ortaya koyacaklardı. "Yeni hayat"a ait kesin olmayan, hatta geçici ve gelişime açık olan değer taslakları "on paralık" kitaplarla kitlelere ulaştırılacak, böylece eski değerlerin yerini alabilecek yeni değerler halkın takdirine sunulacaktı. "Yeni hayat"a ait incelemeler en yeni uygulamalara ve felsefi düşüncelere dayanacak, olanaklar ölçüsünde kişisel "ictihad"lardan kaçınılacaktı. İşte "yeni hayat" kitaplarını yazacak olanlar aydın gençlerdi. Gençlerden uzmanlık alanlarına giren konuları birer kitapçık halinde yazmaları beklenecekti.

"Yeni hayat" milliyet anlayışını da gündeme getiriyordu. İnsaniyeti milliyet anlayışında arıyordu. Her gelişimin ilim sayesinde ve vatan için olduğunu düstur edinmişti. Yeni hayatçıların birinci görevi, edebiyat, ilim ve felsefe aracılığıyla Osmanlılığın güçlenmesini sağlamaktı. Yeni hayat "dehrî" yani maddeye önem veren bir yaşayış değil, "millî" bir yaşayıştı. "Yeni hayat"ın ilk evresinde henüz Türklük mefhumu yeterince gelişmemişti. Olsa olsa Müslüman unsur "millî" kavramı çatısı altında değerlendiriliyordu. Ama kısa bir süre sonra Osmanlılığın yerini Türklük alacaktı. Fransız sosyolojisinin kanatları altında İstanbul'dan farklı bir Türkçü anlayış Selanik'te doğacaktı.

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları "ictimaî inkılâb" konusunda, iktisadi girişimleri, toplumsal örgütleriyle Müslüman unsurdan daha deneyimliydiler. Daha doğrusu onlar yeni bir hayat için uzun uzadıya kafa patlatma gereği duymamışlardı. Avrupa'daki hayat onlar için "hazır elbise" niteliğindeydi. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, derhal Avrupalıların bütün medeni âdetlerini, toplumsal mizaçlarını kabullenmişlerdi. Böylece kolayca eski hayatı terk etmiş, Avrupa hayat normlarını benimsemişlerdi. Müslümanlar ise hayat tarzlarının özelliklerinden dolayı bu hazır kaideleri, basmakalıp yaşam tarzını taklit edemezlerdi. Müslümanlar için "hazır elbise" değil, ısmarlama kabilinden, ölçülerine uygun yaşam tarzı ve kaideleri gerekliydi.

Müslümanlar aynı bir ümmetti; kendi "karîha"larından, fikir dağarcıklarından yeni bir uygarlık inşa etme gereği duyuyorlardı. İşte bu amaçla "yeni hayat" gündeme gelmişti. "Yeni hayat" inşa edilecek bir hayat tarzıydı. Yeni değerler, Osmanlılığın ruhundan doğacak iktisadi, ailevi, estetik, felsefi, ahlaki, hukuki, siyasi değerleri içerecekti. Tüm bu yenilikler Osmanlılık çatısı altında yeni bir uygarlık anlamına geliyordu. Bu "millî irfan"lar, bilgiler sayesinde Osmanlılık, millî bir uygarlık, "millî medeniyet" ihdas etmiş olacak ve Avrupa uygarlığı ona gıptayla bakacaktı. Yeni bilimlerin ve yeni felsefenin verileri sayesinde kurulacak olan "yeni hayat", bu nedenle "asrî" yani çağdaş olacaktı. Bu açıdan Müslümanlar gayrimüslimlere oranla bir üstünlük kazanacaklardı. Zira gayrimüslim unsur, Avrupa hayatının "mukallit"i, taklitçisiydi. Müslümanlar ise, yeni bir uygarlık kurarken gerçek değerleri arayacak, bulacak, bunları el üstünde tutacaklardı. "Yeni hayat" böylece Müslümanları sönük, başkalarını parlak gösteren gerçek dışı söylentilerin foyasını ortaya koyacak; Avrupa uygarlığının çürük, hasta, kokuşmuş esaslar üzerine kurulu olduğunu gösterecekti.

"Yeni hayat" anlayışına göre Batı medeniyeti çökmekteydi; yok olmaya mahkûmdu. Gerçek uygarlık ancak "yeni hayat"ın gelişimiyle başlayacak "Türk medeniyeti"ydi. İşte bu noktada Müslümanlıkla Türklük ortak bir paydada kaynaştırılıyordu. Millet sözcüğü çoğu ortamlarda gayrimüslim cemaatler için kullanılıyordu. Bu nedenle ilk evrede millet sözcüğünü kullanmakta tereddüt gösteren Selanik gençleri millet yerine "ırk"ı kullanmayı tercih etmişlerdi. Türkleri Batılılarla karşılaştıran "yeni hayat" anlayışı "Türk ırkı"nın Batı'dakiler gibi ispirto ile safahatla bozulmadığını kaydediyordu. Türk kanı şanlı muharebelerde çelikleşmiş, gençleşmişti. Türk zekâsı başka zekâlar gibi tefessühe başlamamıştı. Türk duygusallığı başka duygusallıklar gibi "kadınlaşmamış", Türk iradesi başka iradeler gibi zayıflamamıştı. Bu noktada Ziya Gökalp romantizmin gölgesinde Türklere methiye düzmekte gecikmiyordu: Geleceğin egemenliği Türk'ün

"şekime"sinde, dayanıklılığında yatıyordu. Alman filozofu Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin hayal ettiği üstün insanlar "fevk-al-beşer"ler Türklerdi. Türkler her asrın "yeni insanlar"ıydı. Bu nedenledir ki, "yeni hayat" bütün gençliklerin anası olan Türklerden doğacaktı.

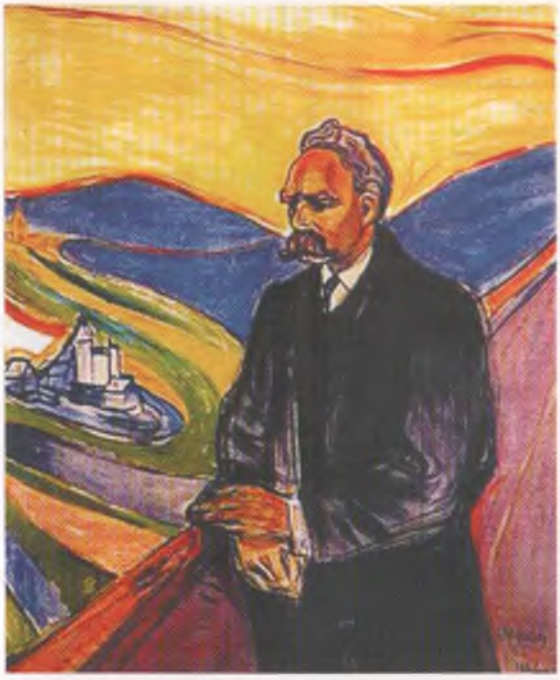
Gökalp, 1909'da İttihad ve Terakki Kongresi için Selanik'e gittikten sonra yeni bir kişilik kazanmıştı. Artık "milli" bir yaşamdan yanaydı. *Genç Kalemler*'de yer alan bu makalesi Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine geçiş üzerine kuruluydu. Makalenin ilk bölümlerinde "Osmanlı" milletinden söz edilirken son kertede tercih romantik bir Türkçülükten yana olacaktı. Bu köklü dönüşüm *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda çok daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktı. Batı'dan öykünen "metot"la Batı'ya meydan okunacak, sosyoloji kalkan olarak kullanılarak yeni bir milliyetçiliğin kapısı aralanacaktı.[10]

GENÇ KALEMLER VE GENÇLİK

"Yeni hayat" anlayışının ve "halka doğru" hareketinin başarı hanesine kaydedilen ilk gelişme dilde olmuştu. Dildeki bu dönüşümün öncüsü ise Ömer Seyfeddin idi. Ömer Seyfeddin dilde bir devrim gerçekleştirmişti. Bir Ömer Seyfeddin'e kadar süregelen edebi dil, bir de Ömer Seyfeddin'le başlayan başka bir edebi dil vardı. Kuşkusuz ondan önce de konuşma diline yakın bir ifadeyle yazı yazanlar vardı. Fakat ancak ondan sonra sade Türkçeyle ifade, sistematik bir şekil kazandı ve Türk edebiyatını kapsayacak, genel toplumsal bir akıma dönüştü. Ömer Seyfeddin'den önce yazı lehçesinin estetiği Divan edebiyatından ve Fars kültüründen aktarılan terkipli bir yapıdan oluşuyordu. Ömer Seyfeddin'le birlikte yazı dili halkın dili oldu; Türkçeye Türkçe dilbilgisi egemen oldu. Ziya Gökalp, bu öncülüğü Diyarbakır'da yayımladığı *Küçük Mecmua*'da şu satırlarla ifade ediyordu: "Yeni Lisan cereyanı dallanarak Türkçülük, halka doğruculuk, millî kültür hareketlerinin doğmasına sebep oldu. İşte bütün bu fikrî cereyanın başlangıcı Ömer Seyfeddin'in saf, masum ruhunda feveran eden sârî, müstevlî bir iman sırmasıydı."

Genç Kalemler dergisi Ömer Seyfeddin[11] ve Ali Canib'in[12] ortak tasavvurlarıydı. Ancak parasal destek İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden geldi. Ziya Gökalp'in aracılığı sonucu cemiyet dergi için ayda on lira tahsis etmişti.[13] Bundan böyle Ömer Seyfeddin'in öncülüğünde *Genç Kalemler*, "yeni hayat"ın sözcülüğünü üstleniyor ve ulus-devlete giden yolun dilden geçtiğini savunuyordu. Ömer Seyfeddin öncelikle "eski lisan"ın ne olduğunu açıklıyor, "eski lisan nedir? Asla konuşulmayan, Latince, İbranice gibi, yalnız kendisiyle meşgul olanların zevk idrakine taalluk eden bir şey!"dir diyordu. Sürecin tarihsel yönünü de vurguluyordu: Asya'dan Batı'ya, Anadolu'ya göçleri sırasında din ve edebiyat Türklerin Arapça ve Farsça ile temas kurmalarına neden olmuştu. Hatta bir zamanlar resmi dil olarak Farsça benimsenmiş, bir padişah Arapçayı "umumî ve millî" bir dil olarak kabul ettirmeye çalışmıştı. Böylece hicretle birlikte Arapça ve Farsça birçok sözcük Türkçeye girmişti. Bu tür sözcüklerin Türkçeye girmesi bir sakınca oluşturmuyordu. Ancak, edebiyat ve sanat nedeniyle dili süsleme fikri Arapça ve Farsça kaideleri de Türkçeye sokmuştu. Böylece Türkçe dengesini yitirmişti. Doğallıktan uzak, son derece yapay bir nitelik kazanmıştı. Fakat nasılsa dilde Türkçenin aslını, esasını oluşturan fiiller ve sigalar "istiklal"ini korumuştu. İşte bu "istiklal"dir ki Türkçeyi tekrar eski saflığına, kolaylığına ve doğallığına kavuşturacaktı.

"Yeni lisan" sürecini başlatacak olanlar gençlerdi. Ömer Seyfeddin *Yeni Lisan*'ın 21 Nisan 1911 tarihli sayısında gençlere şu şekilde sesleniyordu:[14] "Ey gençler! Ey bugün eski devirden kalma mekteplerin dar dershanelerindeki kuru sıralar üzerinde müstakbeli kazanmak için çalışan gençler! Sizi bekleyen vazifeler pek ağırdır. Siz

Ziya Gökalp'e göre Alman filozofu Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin hayal ettiği üstün insanlar Türklerdi. Türkler her asrın "yeni insanlar"ıydı. Bu nedenledir ki, "yeni hayat" bütün gençliklerin anası olan Türklerden doğacaktı. Resimde Edvard Munch'un Friedrich Nietzche portresi, 1906.

Yeni Hayat'ın manifestosu Genç Kalemler'de yayımlandı. 1908 bir siyasal devrimdi; sosyal bir devrimle pekiştirilmedikçe güdük kalacaktı. Sosyal devrim ise uzun soluklu bir uğraştı. Her şeyden önce yeni bir hayat tarzını gerektiriyordu. İşte bu noktada iki Batılı düşünürün etkisi bariz bir biçimde ortaya çıktı. Bu düşünürlerden ilki Alfred Fouillée idi. Siyasal devrim için Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi Meşrutiyet'in ruhunu oluşturan "Alfred Fouillée'nin "idée-force" dediği kuvvet-fikir"ler yeterliydi.

"Yeni lisan"dan yana olanlar bu ilkeleri benimserken Abel Hovelacque, Max Müller gibi Batı dil bilimcilerinden esinleniyorlardı. Temel ilke bir dilin öteki dillerden gerekli gördüğü sözcükleri alabileceği, ama kaide alamayacağıydı.

"Yeni lisan"dan yana olanlar bu ilkeleri benimserken Abel Hovelacque, Max Müller gibi Batı dilbilimcilerinden esinleniyorlardı. Temel ilke bir dilin öteki dillerden gerekli gördüğü sözcükleri alabileceği, ama kaide alamayacağıydı. Dünya dilleri, kendi köklerinden değil, tasarruf ettikleri sözcüklerden oluşuyordu. Dil, bir toplumsal gerçekti. Her toplumsal gerçek gibi dil de bireylerin değil, toplumların, milletlerin yarattığı bir varlıktı. Oysa Osmanlıca diye anılan Türkçe, "ulemâ" ve üdebâ" denilen seçkinlerin bireysel heveslerinin ürünüydü. Yalnız gereği olan Arapça ve Farsça

Sosyal devrimin yeni bir hayata kapı açması gerekiyordu. "Yeni hayat" eski hayatı beğenmemek, onun değerlerinden vazgeçmek anlamına geliyordu. Bunu yapmak için de "yeni hayat"ın gerçek değerlerini aramak kaçınılmazdı. Bu arayış ise "halka doğru" gidilerek gerçekleştirilecekti. Bu evrede ise öncelikle Emile Durkheim'ın metot anlayışı benimsenmeliydi.

bütün dünyaca siyasî ve ictimaî mevcudiyeti silinmek istenilen bir milleti kurtaracaksınız. Evet, bütün dünyaca Avrupalıların hilâl ve salip namına yaptıkları haksızlıkları biliyorsunuz. Unutmayınız ki etrafımızdaki Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hükûmetleri ihtizâr [can çekişme] dakikalarımızı beklediklerini saklamıyorlar. Rumların, Bulgarların, Sırpların Osmanlılık vatanındaki mektepleri meydanda... Oralarda şiddetli bir Türk düşmanlığı talim olunuyor ve bunu bütün dünya biliyor, gazeteler yazıyor."

Hüsün ve Şiir dergisinin devamı olan *Genç Kalemler*'in ortaya attığı "yeni lisan" altı ilke üzerinde inşa edilecekti.[15] Öncelikle Arapça terkip ve cem'i kaideleri asla kullanılmayacaktı. Ancak, ıstılah, yani tabir ya da terimlerle sadrazam, ahlak, kâinat gibi Türkçede "müfred gibi kullanılan cem'iler", tek başına anlam ifade eden kolektif sözcükler bunun dışında kılıyordu. Arapça, Farsça edatlar da kullanılmayacaktı. "Yani", "şayet", "ama" gibi konuşma diline girmiş olan kelimeler bunun dışında kalıyordu. Türkçesi olan Arapça, Farsça sözcükler de dışlanıyordu. Gök varken "semâ"ya, güneş varken "şems"e, "mihr"e, "hurşid"e, "âfitâb"a, ay varken "kamer"e, "mah"a, deniz varken "bahr"a, "derya"ya, ağaç varken "şecer"e, "dıraht"a gerek yoktu. Gerekli Arapça ve Farsça sözcükler –şimdilik– eski yazım şekillerini koruyacaktı. Ancak bunlardan Türkçeleşmiş olanlar konuşma dilindeki ahenk ve şekle uyarak yazılacaktı. Mesela "külbe" kulübe, "galebelik" kalabalık olacaktı. Türkçede yalnız milli ve basit gramer kaideleri kullanılacak, Arapça ve Acemce kaideler atılacaktı. Yazı dilinde, nazım olsun, nesir olsun İstanbul şivesi benimsenecekti. Ziya Gökalp *Genç Kalemler*'in beşinci sayısında yer alan "Yeni Lisan'ın Güzelliği" başlıklı yazısında âlimlerle halk arasındaki telaffuz ikiliğini anlattıktan sonra üst tabakanın, mesela "nerdüban", "çarcube", "âdem", "sûret" gibi kullandığı sözcüklerin halk dilinde merdiven, çerçeve, adam, surat şeklini aldığını söylüyor ve "Yeni Hayat"ın gerektirdiği "Yeni lisan"ın yazı dilinde halkın söyleyişini benimseyeceğini kaydediyordu.[16]

sözcükler alınmakla yetinilmemiş, anadilde karşılığı olan sözcükler yazı diline sokulmuştu. Sözcüklerin yanı sıra Arapça ve Farsça dil kaideleri de benimsenmişti. Mesela "mektep" Arapçaydı. Türkçede karşılığı olmadığı için alınmıştı. Fakat ulema bununla yetinmemiş, çoğul olarak mektepler diyeceğine "mekâtib"i kullanmıştı. Bununla da kalınmamış mesela "ilk mektepler" tabiri dururken Farsçaya uygun bir terkip yapılmış "mekâtib-i ibtidaiyye" denilmişti. Gene mesela Türkçede "iyi su", "tatlı su" varken "mâ-i lezîz" tabiri yazı dilinde yüzyıllarca kullanılmıştı. Yabancı kaideler Türkçeden atılınca gereksiz Arapça ve Acemce sözcükler yazı dilinden kendiliğinden kalkacaktı.

Genç Kalemler ve *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda başmakalelere imza konulmuyordu. Bu tür yazıları kişiselleştirmemek için yazıların altında "Tahrir Heyeti" ibaresi yer alıyordu. *Genç Kalemler* "Yeni lisan"ı geniş bir kesime ulaştırmak için, 36 sayfalık *Yeni Lisan ve Bir İstimzaç*[17] başlıklı bir broşür kaleme alarak genç, yaşlı bütün eli kalem tutanlardan, yazar-

lardan, şairlerden görüş alma girişimde bulunmuştu. Bu bir tür anketti. Ancak, Hamdullah Suphi, Raif Necdet, Şahabeddin Süleyman, İzzet Ulvi gibi birkaç genç bu ankete cevap vermişti. Buna rağmen yeni lisan kısa sürede gençler arasında tutundu. Cenab Şahabeddin, Süleyman Nazif gibi o devirde otorite sayılan kimi yazarlar yeni lisan nedeniyle gençleri alaya aldılar. Ancak, bu otoritelere rağmen dava kazanılmıştı. *Genç Kalemler*'in davası, iki üç yıl içinde özellikle genç yazarlar sayesinde, bütün edebiyat âleminde kabul gördü. Reşat Nuri, Falih Rıfkı, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Halit Fahri, Enis Behiç, Faruk Nâfiz gibi gençler yeni lisanı benimsemiş, İstanbul'da konuşulan Türkçeyi ilke edinmişlerdi. Bir diğer deyişle genç yazarlar "halka doğru" gitmişlerdi. Ali Canib, bir yazısında "Çünkü onlar, halkın diline karşı gitmemişler, halkın dilini değerlendirerek edebiyat dili yapmışlardır" diyordu.[18]

Ali Canib, "halka doğru" hareketinin edebiyat için de geçerli olduğunu vurguluyordu. Ancak, "halka doğru" gitmekle başlayacak edebiyatın birçok kişi tarafından yanlış anlaşıldığını, "halk için" edebiyat olarak algılandığını söylüyordu. "Halka doğru edebiyat" ile "halk için edebiyat" arasında fark vardı. "Halka doğru edebiyat" edebiyatı halkın idraki için aşağı bir düzeye indirme anlamına gelemezdi. "Halka doğru edebiyat" konularından yapısına kadar her şeyi halkın ruhunda yaşayan "Türk ruhiyyet ve lisanı"ndan alarak yüksek bir edebiyat meydana çıkarmak demekti.[19]

DİPNOTLAR

1 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası - Nâşiri: Yeni Mecmua, 1918.

2 Bu nedenle de Selanik, Attilâ İlhan'ın *Dersaadet'te Sabah Ezanları*'nda olduğu gibi, olsa olsa edebi eserlerin konusu olmuştur.

3 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Hasmet Bey*, İstanbul: Kaynak Yayınevi, 2011; İ. Arda Odabaşı, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 10, sayı 22, 2011/Bahar, 2012, s. 47-63.

4 Gérard Mairet, *Le principe de souveraineté - Histoires et fondements du pouvoir moderne*, Paris: Editions Gallimard, 1997, s. 109-110.

5 *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri 13 - Dil Konusunda Yazılar*, baskıya haz. Muzaffer Uyguner, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s. 9-18.

6 Ömer Seyfeddin, "Halk ne der?", *Türk Sözü*, yıl 1, sayı 2, 17 Nisan 1330, s. 11.

7 Ömer Seyfeddin, "Türk Sözü", *Türk Sözü*, yıl 1, sayı 1, 12 Nisan 1330, s. 2-3.

8 Dante Alighieri, *Yeni Hayat*, çev. Işıl Saatçioğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, 1993, s. 5-12; Dante, *La Vita Nouva*, Penguin Classics, 1969, s. 11-25.

9 Ziya Gökalp, *Yeni Hayat*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası - Nâşiri: *Yeni Mecmua*, 1918.

10 Alfred Fouillée, "İctimaiyyat nokta-i nazarından ırkların yekdiğerine takarrubu.", *Yeni Felsefe Mecmuası*, no: 9, 16 Kanun-ı evvel 1327 s. 1-5. Le Rapprochement des races au point de vue sociologique, 1-10; *Yeni Felsefe Mecmuası*, no 10, 30 Kanun-ı evvel 1327, s. 1-5.

11 Demirtaş [Ziya Gökalp], "Yeni hayat ve yeni kıymetler", *Genç Kalemler*, cilt 2, sayı 8, 26 Temmuz 1327, s. 138-141.

12 Ömer Seyfeddin'in yaşamöyküsü için bkz. Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin - Ülkücü bir yazarın romanı*, İstanbul: May Yayınları, 1968; Ali Canib Yöntem, *Ömer Seyfeddin - Hayatı-Eseri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947.

13 Ali Canib Yöntem'in makaleleri için bkz. *Prof. Ali Canıp Yöntem'in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, 2. basım, haz. Ahmet Sevgi & Mustafa Özcan, Konya: Tablet Kitabevi, 2005. Ali Canib'in Liseler için hazırladığı ders kitabı: Ali Canib, *Edebiyat -Liselerin ikinci devre birinci sınıflarına ve muallim mekteplerinin beşinci sınıflarına mahsustur*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1926.

14 Ali Canib, "Ömer Seyfeddin İçin", *Hayat*, no 119, 7 Mart 1929, s. 282-284.

15 [Ömer Seyfeddin], "Yeni Lisan", *Genç Kalemler*, cilt 2, sayı 1, 8 Nisan 1327.

16 *Genç Kalemler* üzerine iki önemli çalışma: Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1995; ve *Genç Kalemler Dergisi*, haz. İsmail Parlatır & Nurullah Çetin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1999.

17 Ziya Gökap, "Yeni Lisanın Güzelliği", *Genç Kalemler*, cilt 2, sayı 5, 19 Haziran 1327, s. 61-64.

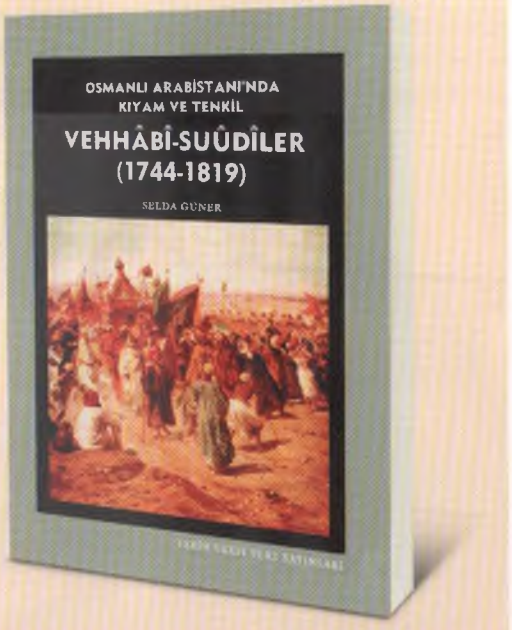
18 *Genç Kalemler* Tahrir Heyeti, *Yeni Lisân ve Bir İstimzac*, Selanik: Mıdhat Paşa Sanat Matbaası, 1327.

19 Ali Canib, "*Genç Kalemler*'in Yeni Dil Dâvası", *Yakın Tarihimiz*, sayı 17, 17 Mayıs 1962, s. 371-373.

20 Ali Canib, "Edebiyat ve Halk", *Türk Yurdu*, sayı 6, 28 Teşrin-i sânî 1329, s. 1016-1020.

18. yüzyılın ortalarında Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından temel ilkeleri belirlenen Vehhâbîlik hareketi, Türkiye'de az veya eksik bilinen ya da oldukça politik okunan bir tarihsel olgu.

Bu eser, Vehhâbî hareketinin ortaya çıkış evresiyle 1819'a kadarki gelişimini tarihselleştirerek ele alıyor. İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde içe dönük eleştiri mahiyetinde selefi bir hareket olarak ortaya çıkan, bir yandan da doğduğu bölge olan Necid özelinde Arabistan'ın sosyo-politik yapısını değiştiren ve bunu Suûd kabilesiyle gerçekleştirmeye çalışan Vehhabîlik, bu ikinci özelliğiyle siyasi bir nitelik de kazanmıştır. Eser, tam da bu bağlamda İslam'ın kutsal mekânlarının koruyucusu konumundaki Osmanlı sultanlarının 19. yüzyıl başlarında Hicaz'da Vehhâbî-Suûdîler karşısında yaşadığı otorite kaybına (1803-1804 ve 1806-1811) paralel olarak ortaya çıkan ayaklanmayı, bölge vâlileri ve âyân aracılığıyla bastırması sürecini ayrıntılı olarak inceliyor. Diğer taraftan, Vehhâbîliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde nasıl algılandığı ve bu algının günümüze kadar nasıl geldiği konularını tartışmaya açacak bir nitelik de taşıyor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

MUSTAFA KEMAL'İN 1915-16 ERMENİ OLAYLARINA YAKLAŞIMI

"FAZAHAT"

AYŞENUR KORKMAZ

Bu yazı popüler milliyetçi reflekslerden uzak bir dil geliştirmeyi maksat edinerek, Mustafa Kemal'in 1915-16 Ermeni olaylarına bakışını değerlendirmeye çalışacak. Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 tarihli meclis konuşmasında 1915-16'da Ermenilere yapılanları "fazahat" (rezillik) olarak nitelendirmesi ekseninde, Vahakn Dadrian ve Taner Akçam'ın iddialarına değinilecek ve şu sorunun cevabı aranacaktır: Mustafa Kemal Ermenilere karşı hassas olduğu için mi, yoksa zaman zaman söylem ve siyaset tarzını değiştirebilen pragmatist bir politikacı olduğu için mi mecliste "fazahat" konuşmasını yapmıştı?

Mustafa Kemal Ermeni meselesine nasıl bakıyordu? İttihad ve Terakki'nin 1915 Tehciri sırasında Ermenilere karşı işlediği büyük ayıbı kınıyor, eleştiriyor muydu? Yoksa Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babasının böyle bir söylemde bulunması olanaksız mıydı? Bu konu zaman zaman Türkiye medyasında popüler bahislerden biri olarak gündeme geliyor. Bir süre hararetle tartışılıyor, ardından medyanın gelgeç gönüllü mizacı sayesinde çabucak tüketilip, sabun köpüğü gibi sönüyor ve bir sonraki Ermeni tartışmalarına kadar gözden kayboluyor. Mesele de Ermeni meselesi olunca, her seferinde tanıdık bir inkâr tutumuna giriliyor. Mustafa Kemal'e kutsallık atfedip "Atatürk asla Ermeni Tehciri'ni kınamazdı." şeklinde bir yoruma Türkiye'deki entelektüel ve akademik çevrelerde sıkça rast geliniyor. Oysa bu yorum yapılacaksa bile Atatürk'ün Osmanlı Ermenilerine karşı politikasını hem yurtdışında hem Türkiye'de verdiği demeçleri karşılıklı okuyarak, *Nutuk*'ta yazdıklarını, mecliste konuştuklarını değerlendirerek ve pragmatist siyaset tarzını da göz önünde bulundurarak yapmak en doğrusu olacaktır. Bu bağlamda Türkiye medyasının, bazı entelektüel ve akademik çevrelerin problemi, Ermeni meselesini tartışırken, birçok başka meselede olduğu gibi, milliyetçi reflekslerle sorgulaması ve cevaplandırmasıdır.

Mustafa Kemal Atatürk TBMM'de *Nutuk*'u okuyor, 15. Ekim 1927.

Fotoğraflarla Atatürk, MEB.

DADRİAN VE AKÇAM'IN "FAZAHAT" İDDİASI VE KARŞI TEZLER

Prof. Dr. Vahakn Dadrian Atatürk'ün İttihad ve Terakki'yi Ermeni Tehci-

ri'nden ötürü kınadığını ileri sürüyor. Dadrian'a göre, Mustafa Kemal TBMM'nin açılışından bir gün sonraki meclis konuşmasında, 1915 Tehciri'ni ve kıyımlarını kastederek, Ermenilere yapılanları "fazahat" yani alçaklık, rezillik olarak tanımlamıştı.[1]

"İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması, Ermenilere karşı bu, gayrivarit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. Harbi umuminin bidayeti safahatından bahsetmek istemem ve zaten itilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fazahat değildir."[2]

sı üzerine hararetli tartışmalar yaptılar. Kimi yazarlar ilk önce Akçam'ın bu iddiasını bildik bir telaşla asılsız olarak nitelediler.[5] Ancak Mustafa Kemal'in gerçekten de 24 Nisan 1920'deki meclis konuşmasında Ermenilere yapılanları "fazahat" olarak nitelendirdiğini öğrendiklerinde birer düzeltme yazısı yazdılar.[6] Düzeltme yazısı yazanlardan biri *Zaman* gazetesi yazarı Ahmet Turan Alkan'dı. Alkan "fazahat" nitelendirmesinin gerçekten de Mustafa Kemal tarafından yapıldığını; ancak gizli celsede değil, açık celsede yapıldığını ve bu nitelendirmenin, Mustafa Kemal'in diğer meclis konuşmaları göz önüne alındığında, genel çerçeve ile bağdaşmadığını yazdı.[7] Bilkent Üniversitesi'nde

Mustafa Kemal "fazahat" konuşmasını açık oturumda yapmışsa, ne değişir? Neden hararetle konuşmanın açık oturumda mı, kapalı oturumda mı yapıldığını tartışıyoruz? Çünkü bir konuşmanın açık oturumda ya da kapalı oturumda yapılmış olması, ardında yatan siyasi duruşu ve niyeti belirler. Kapalı oturumlar yalnızca bakanların, milletvekillerinin ve ilgili kamu görevlilerinin katılabildiği, içeriği gizli toplantılar olduğu için; burada yapılan konuşmalar görece daha dürüst ve şeffaf olacaktır. Açık oturumdaki konuşmalarsa, aksine dışarıdan birilerine mesaj verme amacını içinde barındırabilir. Eğer Mustafa Kemal gerçekten de kapalı oturumda

Mustafa Kemal: "İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması, Ermenilere karşı bu, gayrivarit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. Harbi umuminin bidayeti safahatından bahsetmek istemem ve zaten itilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fazahat değildir."

Mustafa Kemal, 22 Haziran 1926 tarihinde Los Angeles *Examiner* gazetesi muhabiri Emile Hildebrand'a verdiği röportajda da, Ermeni Tehciri'ni kastederek, memlekette "acımasızca tehcir edilen ve kıyıma uğratılan" Hıristiyan tebaanın hesabını İttihatçılardan sormak gerektiğini söylemişti.[3] Dadrian'ın Atatürk ile ilgili bu tezlerini Clark Üniversitesi'nden Taner Akçam da savunuyor. Hatta Akçam'a göre, Mustafa Kemal 24 Nisan'daki "fazahat" konuşmasını açık oturumda değil, yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi vekillerinin bulunabildiği gizli oturumda yapmıştı. TBMM gizli oturumunda yapılan böylesi bir konuşma Mustafa Kemal'in Ermenilere karşı hassasiyetini gösteriyordu ve bugün Türkiye'de Mustafa Kemal'in bu hassasiyeti örnek alınmalıydı.[4]

Akçam 2006 yılında yazdığı kitabına *A Shameful Act* (Fazahat) adını verdiğinde, Türkiye medyası bir hareketlenme yaşadı ve köşe yazarları Mustafa Kemal'in "fazahat" konuşma-

öğretim üyesi Fatma Ülgen de, "Reading Mustafa Kemal on the Armenian Genocide of 1915" adlı makalesinde, "fazahat" konuşmasının açık celsede yapıldığını vurguladı.[8] Gerçekten de TBMM gizli celse zabıtlarını taradığımızda 24 Nisan 1920 tarihli kapalı oturumunda "fazahat" konuşmasının yer almadığını görüyoruz.[9]

1915 Tehciri'ni "fazahat" (rezillik) olarak nitelendirmiş olsaydı, o halde Akçam ve Dadrian haklı olabilirlerdi. Ancak nitelendirme açık oturumda yapılmıştı ve İtilaf Devletleri'ne, özellikle Britanya'ya, yeni Türk hükümetinin İttihad ve Terakki'nin devamı olmadığı mesajını vermeye çalışıyordu.

***Nutuk*'un eski harflerle 1927 baskısı, ön kapak içi.**

Nazife ve Adnan Cemgil'in Tarih Vakfı'na bağışı.

Mustafa Kemal, aynı gün açık oturumda "fazahat" konuşmasını yaptıktan hemen sonra kapalı oturumda da konuşma yapmış, orada da Ermeni olaylarından bahsetmişti, fakat bu sefer oldukça farklı cümleler kurmuştu:

"Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimizde tahrik etmemek ve her nasılsa Harbi Umumi'de yapılmış olan vak'anın tekerrür ve tevalisine dair hiçbir zan ve şüphe vermemek için bu mıntıka-i malume [Ermenistan Erivan Hükümeti sınırları] dâhilinde bulunan ahali-i İslamiyenin hududumuzu geçmek suret ile alenen muavenetlerine dahi şitap etmekte tereddüt ettik."[10]

Mustafa Kemal birkaç saat önce açık oturumda "fazahat" olarak nitelediği Ermeni olaylarından, kapalı oturumda "her nasılsa yapılmış olan vak'a" olarak bahsediyordu. Bunun yanı sıra, Ermenilerle ilgili, diğer meclis konuşmalarında ve *Nutuk*'ta "fazahat" konuşmasından oldukça uzak beyanatlar verecekti.[11]

Mustafa Kemal'in "fazahat" konuşmasıyla diğer meclis konuşmaları genel çerçevede bağdaşmıyorsa, o halde "fazahat" konuşmasının amacı neydi? Mustafa Kemal niçin konuşmasında Ermeni olaylarına değinmiş, 1915 Tehciri ile gelişen süreci "fazahat" olarak tanımlamıştı? Bunu iki sebebe bağlamak mümkün. Birincisi, Mustafa Kemal 1920 Şubat'ında Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni katliamlarının sorumlusu olarak görülüyordu. İkincisi, 1915'te Ermeni Tehciri'ni ve kıyımlarını gerçekleştiren İttihatçı hareketin devamı olarak nitelendiriliyordu. Dolayısıyla İtilaf Devletleri'ne ve yabancı medyaya, hem Güneydoğu'da çıkan yeni Ermeni olaylarının sorumlusu olmadığı, hem de İttihatçı olmadığı mesajını vermek için meclis açık oturumunda "fazahat" konuşmasını yaptı.

GÜNEYDOĞU'DAKİ ERMENİ OLAYLARI VE MUSTAFA KEMAL İLE İLİŞKİSİ

1918-1919'da İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Güneydoğu Anadolu'yu işgaliyle, 1915 Tehciri ve kıyımları sırasında yerlerinden edilen Ermenilerin bir kısmı tekrar Anadolu'ya döndü. Paul du Vêou'ya göre 1919 yılının sonlarına doğru yaklaşık 120.000 Ermeni, Adana, Maraş, Dörtyol, Tarsus, Zeytun gibi bölgelere yeniden yerleşmişti.[12] Ermenilerin evlerine geri dönmesiyle bölge halkı ve Kuva-yı Milliye birlikleriyle Ermeniler arasında çatışmalar başladı. Bölgede yükselen tansiyon binlerce Ermeni'nin ve Müslüman'ın ölümüyle sonuçlandı. Bu sırada yurtdışı basınında konuyla ilgili birçok haber yayınlanıyordu.

Şubat 1920'de Adana, Maraş ve Kilikya'da gerçekleşen Ermeni olaylarıyla ilgili Avrupa ve Amerikan medyasında Ermeni mezaliminin hâlâ devam ettiğine dair haberler yazılıyordu. Haberlerin genelinde, Mustafa Kemal liderliğindeki Ulusal Direniş Hareketi'nin Maraş'taki Ermenileri katlettiği yazılıydı. *The Times* gazetesi 14 Şubat 1920 Cumartesi günü "Fresh Armenian Massacres" (Yeniden Ermeni Katliamları) başlığıyla bir haber yayınladı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan Harold Buxton'dan gelen bir telgrafın yayınlandığı bu haberde, Maraş ve Kilikya bölgelerinde toplam 1.500 Ermeni'nin öldürüldüğü söyleniyordu.[13] Yine 17 Şubat'ta "Slaughter of Armenians" başlığıyla çıkan bir başka *Times* haberinde, Ulusal Direniş Hareketi'nin; Maraş, Kilikya, Zeytun ve Adana çevresinde 7.000 Ermeni'yi katlettiğini, Ermenilere yardım eden bir Amerikan kuruluşunun iki çalışanını da öldürdüğünü bildiriyordu.[14] Bu haber aynı gün İngiliz parlamentosunda da konuşuldu. Sir Donald Maclean Avam Kamarası'ndaki konuşmasında, Kuva-yı Milliye birliklerinin Güneydoğu'da kontrolü ele geçirdiğini ve yaklaşık 7.000 Ermeni'yi öldürdüğünü söyledi.[15] Yine Avam Kamarası'ndaki bir oturumda, Sir H. Greenwood söz alarak Ermenileri öldüren Kuva-yı Milliye hareketinin başında Mustafa Kemal'in bulunduğunu dile getirdi. Lord R. Cecil ve Ormsby-Gore da, buna ek olarak, katliamları İttihad ve Terakki'nin planladığını ve Mustafa Kemal'in de bir İttihatçı olarak planları uygulamaya geçirdiğini ileri sürdüler.[16]

Osmanlı Ermenilerinin tehciri.

Ravished Armenia: The Story of Aurora Mardiganian, the Christian Girl who Lived Through the Great Massacres, Aurora Mardiganian. New York 1918.

Ermeni mülteciler American Relief Göz Hastanesi'nde. Halep Ocak 1920.

Fotoğraf University of Michigan Expedition, George R. Swain, Ann Arbor.

İstanbul Hükümeti'ne de Mustafa Kemal ile ilgili verilen mesaj aynıydı. Son Mebusan Meclisi'nin dağıtılması öncesinde, 6 Mart 1920'de, İngiliz dışişleri sorumlusu Lord Curzon, Amiral John de Robeck'e Mustafa Kemal ile ilgili bir talimat metni göndermişti. Talimatnamede "Türk Hükümetinden, son Kilikya olaylarında sorumluluğu şüphe götürmeyen, Erzurum Valisi Mustafa Kemal'in derhal azli istenecektir." yazılıydı. Talimatname onaylandıktan sonra 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti'ne nota verdi. Notada, İstanbul Hükümeti'nin, Kilikya ve diğer bölgelerdeki Ermeni olaylarından sorumlu görülen Mustafa Kemal ile derhal ilişkisinin kesilmesi salık veriliyordu.[17]

Amerika'da da Mustafa Kemal'e ilişkin görüşler farksızdı. Diplomat Cornelius Van H. Engert Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda, Kilikya Ermenilerinin 5.000'e yakınının Kuva-yı Milliyeciler tarafından öldürüldüğünü yazmıştı. Engert'in bu raporundan hemen sonra, bir başka diplomat Amiral Bristol, acil bir raporla karşı fikir beyan etti ve Ankara Hükümeti'ni kastederek "Türklerin Ermenilere karşı katliam yapmadığını" yazdı. (Bristol'ün Ankara Hükümeti ile arası epey iyiydi. İyi geçinme çabasının ardında yatan en önemli sebep de Anadolu'daki ticari olanaklardan faydalanarak, bir Amerikan-Türk ticaret işbirliği inşa etmekti.) Bristol'ün alelacele yazılmış bu raporuna cevaben, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, birçok başka diplomat Ermenilere katliam yapıldığını söylerken, Bristol'ün raporunun son paragrafında geçen "Türklerin Ermenilere karşı katliam yapmadığı" cümlesinin anlaşılmadığını bildirdi ve bu cümleyle tam olarak neyi kastettiğini sordu.[18] Besbelli, Amerikan hükümeti de yeni gelişen Ermeni olaylarından Mustafa Kemal'i mesul tutuyordu.

Mustafa Kemal Ermeni kıyımlarının yeni sorumlusu olarak anılmaktan rahatsızdı. Başında bulunduğu hareketin İttihad ve Terakki'den ayrı, yeni ve meşru bir hareket olduğunu ve Ermenilere karşı katliamlar yapmadığını vurgulama ihtiyacı hissediyordu. Meclis bu vurgulamayı yapmak için en uygun yerdi. Açık oturumda yapılan bir konuşmayla, hem yabancı medyaya hem de İtilaf Devletleri hükümetlerine açıkça mesaj verilebilirdi. Nitekim öyle de oldu, Mustafa Kemal meclis açıldıktan hemen bir gün sonra, vakit kaybetmeden Ermenilere karşı yeni bir katliamın söz konusu olmadığını dile getirdi. Hemen ardından da İttihad ve Terakki'nin 1915'te yaptıklarını "fazahat" olarak niteledi:

"Bunu mütaakıp idi ki, İngilizler zâhiren tatlı, bütün efkârı tatyib edecek bir tebliğde bulundular: İngiliz mümessili siyasisi Londra'daki Hariciye Nezareti tarafından Hükümetimize bir tebliğde bulundu ve dedi ki; Yunanlılar da dâhil olmak üzere İtilâf kuvvetlerine karşı başlamış olan harekâtı tatil ediniz, ikincisi Türkiye'de Ermenilere karşı icra edilmekte bulunan katliamdan sarfınazar ediniz! İşte bu iki şeyi yaptığınız halde İstanbul size terk olunacaktır. Fakat bu iki hareketten bulunmadığınız takdirde sulh şeraiti fevkalâde fena olacaktır... İkinci teklif ki, memleket dâhilinde katliam yapılmaması, Ermenilere karşı bu, gayrivarit idi. Memleketimiz cümlemizce malûmdur. Hangi kıtasında Ermenilere karşı katliam yapılmıştır. Veya yapılmaktadır. Harbi umuminin bidayeti safahatından bahsetmek istemem ve zaten itilaf devletlerinin de bahsettikleri bittabi mâziye ait fazahat değildir. Bu gün memleketimizde bu gibi fecayiin icra edildiğini iddia ederek, bundan sarfınazar etmenizi taleb ediyorlardı..."[19]

Mustafa Kemal'in neden 1915'i "fazahat" olarak betimlediğine bir sonraki başlıkta değineceğiz. Şimdi konuşmasının içeriğini inceleyelim. Mustafa Kemal konuşmasında, İngilizlerin İstanbul'dan vazgeçmek için kendilerinden iki talebi olduğunu söylüyor. Birincisi Yunanlılar dahil tüm İtilaf birliklerine karşı yaptıkları harekâtı durdurmaları, ikincisi de Ermenilere yeni katliamlar yapmaktan uzak durmaları. Mustafa Kemal ikinci talep konusunda, kendilerinin zaten Ermenilere yeni katliamlar yapmadıklarını savunuyor. Ardından I. Dünya Harbi sırasında Ermenilere yapılanları ayıplar nitelikteki o meşhur kelimeyi, "fazahat"ı kullanıyor ve kendilerinin böyle fecayide bulunmadıklarını söylüyor. "Fazahat" konuşmasının yapılmasının sebebi, ortada Ermenilerle ilgili hiçbir mesele yokken 1915 Ermeni katliamlarını kınamak değil, Milli Mücadele Hareketi'nin İttihatçılardan farklı olarak Ermenilere katliam yapmadığını vurgulamaktı. Zira daha evvel de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti 'Ermeni mezaliminin yeni sorumluları' olarak nitelendiriliyorlardı.

Acaba 24 Nisan 1920 "fazahat" konuşmasından birkaç ay önce Adana, Maraş ve Kilikya bölgelerinde Ermeni olayları yaşanmasaydı, yabancı medyada Ermenilere karşı yeni katliam haberleri çıkmasaydı ve en önemlisi bu yeni katliamların sorumlusu olarak Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti gösterilmeseydi, Mustafa Kemal yine de 24 Nisan 1920'de meclisteki "fazahat" konuşmasını yapar mıydı?

MİLLİ MÜCADELECİLER: YENİ İTTİHATÇILAR

Erik Jan Zürcher *Milli Mücadele'de İttihatçılık* kitabında önemli bir soruya eğilir: Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketi'nin oluşmasında İttihatçıların payı ne kadardı? İttihad ve Terakki Cemiyeti 1918'de kendini feshettikten ve Talat, Cemal, Enver paşalar yurtdışına kaçtıktan sonra, parti üyelerinin pek çoğu Mustafa Kemal'in lideri olduğu direniş hareketine katıldılar. İttihad ve Terakki iktidarında Enver Paşa'ya sunmuş oldukları sadakatin yerini Mustafa Kemal'e olan biatleri aldı. Mustafa Kemal'in direniş hareketi başarılı olunca İttihatçı kimliğinden sıyrılan İttihatçılar, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin Kemalist kadrolarını oluşturdular. Bu anlamda Mustafa Kemal'in direniş hareketi, Zürcher'e göre, İttihatçıların siyaset ve siyasetçi mirasından oluşturulmuş bir devamlılık hareketiydi. Zürcher, geç dönem Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sürekliliğini tartıştığı *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* kitabında, Jön Türk dönemini 1908'le başlatır,1950'de CHP iktidarının sonlanmasıyla bitirir.[20] Zürcher'in süreklilik iddiası, Türkiye'deki resmi tarih yazımına karşı -ki resmi tarih yazımının esas itibariyle Mustafa Kemal'in *Nutuk*'una dayandığı söylenebilir- yeni bir tarih perspektifi getirmiştir.

Resmi tarih yazımının fikir babası Mustafa Kemal ise, Milli Mücadele yıllarında da, Kemalizm Türkiye'ye egemen olduktan sonra da İttihatçılar ile kendi hareketi arasında süreklilik olmadığını savunmuştur. Mustafa Kemal'in kopuş iddiasını söylemsel olarak *Nutuk*'taki pek çok anlatısında, yurtiçinde ve yurtdışında verdiği demeçlerde ve birçok meclis konuşmalarında görebiliriz. 24 Nisan 1920'de mecliste yaptığı "fazahat" konuşmasını da bu bağlamda değerlendirmek yanlış olmaz. Mustafa Kemal, Osmanlı Ermenilerini önemsediğinden çok, kendi hareketi ile İttihad ve Terakki'yi ayırmak için 1915 ayıbını "fazahat" olarak nitelendirmiş olabilir.

Sivas Kongresi'nde 38 delegenin imzaladığı yemin: "Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, İslâmiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye ve emelimiz olmadığına binaen kongrenin müzakeresi devamı müddetince ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzeh bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah."

Mustafa Kemal niçin kendi hareketinin İttihatçıların devamı olarak görülmesini istemiyordu?1915 ayıbını işleyen ve I. Dünya Savaşı'nda alınan kesin yenilgi sonrasında partiyi feshedip ülke dışına kaçan İttihatçıların itibarı İtilaf Devletleri nezdinde dibe vurmuştu. Parti liderleri haklarında 1918'de İngilizler yakalama emri çıkarınca, Alman müttefikleri tarafından Avrupa'ya kaçırıldılar. 1919-1921 yılları arasında, İstanbul Divan-ı Harbi Örfi mahkemelerinde Ermenilere yaptıklarından ötürü Avrupa'ya kaçmış oldukları için gıyaben yargılandılar ve ölüm cezasına çarptırıldılar. İstanbul'da kalan İttihatçılar, 11 Kasım 1918'de Tecedüt Fırkası'nı kurup, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebusluğa devam ettiler. 16 Mart 1920 tarihinde meclis kapatıldığında da Malta'ya sürüldüler. (Bu İttihatçıların birçoğu sonradan TBMM koltuklarında yerini alacaktı.) Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Milli Mücadele Hareketi ise Anadolu'da kalan İttihatçılardan tertip edilen bir hareket olarak görülüyordu. İtilaf Devletleri yüksek komiserleri İstanbul'un işgali sırasında yayınladıkları bildiri metninde İttihad ve Terakki üyele-

Mustafa Kemal ve kongreye katılan bir grup kongrenin yapıldığı binanın önünde. Sivas, Eylül 1919. Fotoğraf muhtemelen General James G. Harbord başkanlığındaki Amerikan Askeri Misyonu'nun bölgeye yaptığı ziyaret sırasında çekilmiştir.

Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. LOT 5675 [item] [P&P].

rinin bir kısmının I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'ya kaçarken, bir kısmının Anadolu'ya gelerek kanundışı direniş örgütleri kurduğunu vurgulamışlardı.[21] Milli Mücadeleciler İttihatçılığın artık kara bir leke olduğunu bildiklerinden, İttihatçı olmadıklarını ispat etmeye epey çabalayacaklardı. Mustafa Kemal'in "fazahat" konuşması da bu çabanın örneklerinden yalnızca biriydi.

İTTİHATÇI DAMGASINDAN KURTULMAYA ÇALIŞMAK

Milli Mücadele Hareketi yabancı basın ve hükümetler tarafından İttihatçı tertibi olarak anılıyordu. Amiral Calthrope, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 30 Haziran 1919 tarihli raporunda, Mustafa Kemal ve direniş hareketi ile ilgili şunları yazmıştı: "Mustafa Kemal Paşa ve onunla birleşenler nüfuzlarını mahalli memurlara zorla kabul ettirmektedirler. Hareket kendiliğinden olma değil ama İttihad Terakki Komitesinin liderlerinin teşvikiyle, hâlâ mevcut teşkilatın da yardımı ile bir lazime gibi meydana gelmiş görünmektedir."[22]

Mustafa Kemal Milli Mücadele Hareketi'nin İttihatçılıkla özdeşleştirilmesinin harekete zarar vereceğini, İtilaf Devletleri temsilcileriyle olası müzakereleri engelleyeceğini düşünüyordu. Bu yüzden Eylül 1919'da, Sivas Kongresi'nin açılışında tüm delegelerin yalnızca vatan ve millet uğruna çalışacaklarına, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni canlandırmayacaklarına yemin etmesine karar verildi.[23] Kongrede toplanan 38 delegenin imzaladığı bu yeminle İttihatçılar, artık İttihad ve Terakki'ye sadakatlerinden vazgeçeceklerinin sözünü veriyorlardı: "Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, İslâmiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye ve emelimiz olmadığına binaen kongrenin müzakeresi devamı müddetince ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzeh bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah." Sivas Kongresi'nde bu yemini eden, pek çoğu İttihatçı geçmişe sahip olan delegeler İttihad ve Terakki Cemiyeti ile bağlarını koparacaklarına dair söz vermiş oldular. Öte yandan da İtilaf Devletleri'ne İttihatçı olmadıklarını ve dolayısıyla İttihatçıların sabık suçlarına da ortak olmadıkları mesajını vermiş oluyorlardı.

Sivas Kongresi'nden iki hafta sonra 22 Eylül 1919'da, Mustafa Kemal General Harbord ile görüşmüş, kongrede edilen yeminin içeriğini tekrar ederek, hareketin İttihatçı olmadığını vurgulamıştı: "... biz faaliyet ve hedeflerimizi vatan ve milletin mevcudiyeti refah ve saadeti için evvelce tarif ettiğimiz hudutlar dahilinde tahdit etmeyi lüzumlu mülahaza ediyoruz. Turanizmin zararlı bir görüş olduğuna gerçekten kani bulunuyoruz. Hudutlarımızdan uzaklarda bulunan bu gibi vehim ve hayallere itibar etmiyoruz. Biz yalnız vatanımızın kalbi ve varlığımızın bağı olan payitahtı ve hilafeti savunmak istiyoruz."[24] Mustafa Kemal Harbord'a, hareketinin politikasının İttihatçıların Turancılığından beslenmediğini, yalnızca Anadolu çevresinde mücadele vermekte olduğunun altını çiziyordu.

Kasım ayında toplantılara başlayan Heyeti Temsiliye de hareketin İttihatçı olarak anılması üzerine sık sık konuşuyordu. 18 Kasım 1919 Salı ve 26 Kasım 1919 Çarşamba günkü oturumlarda, Kâzım Karabekir söz alarak İttihatçılıkla itham olunmak üzerine endişelerini bildirmişti: "Korkuyorum, birçok yanlışlıklar ederiz. Muhalifler İttihad-ı Terakki'nin bir aynıdır derler. Gazeteler de..."[25] "İtilaf devletleri bizi İttihatçılıkla itham ediyor. Bunların bize büyük zararları vardır."[26]

Milli Mücadelecilerin İttihatçı olmadıklarına dair mesajları Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da, 1926'daki İttihatçı temizliğine kadar devam edecekti.1926'da, yurda dönüp Kemalist hükümetin otoritesini

elinden almaya çabalayan İttihad ve Terakki'nin lider muhalifleri tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra, Mustafa Kemal'in sözlüğünde İttihatçılık hainlik olarak karşılık bulacak, Türk tarih yazımında İttihatçı ve Kemalist hareketler arasındaki farklar iyice vurgulanacaktı.[27] Mustafa Kemal 22 Haziran 1926 tarihinde *Los Angeles Examiner* gazetesi muhabiri Emile Hildebrand'a verdiği röportajda İttihatçıları ağır bir şekilde eleştirmiş, şu sözleri söylemişti: "Yuvalarından kitle halinde acımasızca tehcir edilen ve kıyıma uğratılan Hıristiyan tebaamızın hayatlarının hesabı kendilerinden sorulmak gereken eski Genç Türkiye Partisinin bu kalıntıları Cumhuriyet yönetimi altında da rahat durmuyordu... Bunlar şimdiye kadar yağma, haydutluk ve rüşvetle yaşamış ve faydalı bir işte çalışmak, hayatlarını namuslu alın terleriyle kazanmak yolundaki herhangi bir düşünce ya da öneriye düşman olmuşlardır."[28]

Vakahn Dadrian, bu demeci Mustafa Kemal'in 1915 Tehciri'ni tasvip etmediği ve kınadığı yönünde yorumlar. Bana kalırsa Mustafa Kemal, Ermeni diasporasının yoğun olduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne, Kemalist hareketin beyaz bir sayfa olduğunu, İttihatçıların devamı olmadığını, dolayısıyla onların Ermenilere yaptıklarından da sorumlu olmadığını vurgulamak için böyle bir demeç vermiş olabilir. Mustafa Kemal ilginç bir şekilde Amerika ve Avrupa kamuoyuna verdiği bu ve bunun gibi demeçleri, Türkiye'de hiçbir yerde vermemiştir. Türkiye'de Ermenilere karşı tutumu tam tersinedir. Meclis konuşmalarında ve *Nutuk*'ta, yurtdışına verdiği demeçlerin aksine, Anadolu'da katliamları Ermenilerin yaptığını söyler.[29] Osmanlı Ermenilerine ilişkin bu tutum farklılığının Kemalizm'in pragmatist siyaset usulünden geldiğini söylemek mümkündür. Mustafa Kemal'in iç ve dış politikalarda yerine ve zamanına göre sergilediği farklı siyasi tutumlar vardır. Mesela bir zaman Hilafeti kurtarmak için Anadolu direnişini örgütlediklerini söylerken, bir başka zaman Hilafeti kaldırabilir. Bir yerde Kürtlerle birlikte Anadolu direnişini örgütlerken, bir başka yerde Kürtleri Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğüne tehdit olarak görebilir. Bir kamuoyuna Ermeni Tehciri'ni ve katliamlarını ayıplar biçimde demeç verirken, bir başka kamuoyuna Ermenilerin acımasız bir millet olduğunu söyleyebilir.

"FAZAHAT"I İŞLEYENLERİ KENDİ HAREKETİNE KATMAK

Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de mecliste "fazahat" konuşmasını yaparken, meclis sıralarında kendisini dinleyen vekillerin birçoğu eski İttihatçı siyaset adamlarıydı. Bu siyasi elitin bir kısmı -ki daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nde vekillik veya üst düzey yöneticilik yapacaklardır- 1915-16'da Osmanlı Ermenilerine karşı işledikleri suçlardan ötürü 1919'da Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi'nde yargılanmışlardı. Malta'da sürgünde oldukları için ilk TBMM'ye yetişemeyen ama sonra 1923'te kurulan CHP kadrosuna dâhil olanların arasından da Ermenilere karşı işledikleri suçlardan ötürü yargılananlar vardı. Rüştü Bey (Aras), Mustafa Şeref Bey (Özkan), Ali Haydar Bey (Yuluğ), Abdülgani Ertan, Sabit Sağıroğlu, Şükrü Kaya, Ali Saib Ursavaş bunlardan bazılarıydı. Hepsi de ilk mecliste ya da daha sonraki dönemlerde CHP'de görev almıştı. Enver, Talat ve Cemal paşaların kaçışından sonra, umudu Mustafa Kemal'in ulusal direniş hareketinde görmüşler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrolarına katılmışlardı.

Tevfik Rüştü Bey 1920'den 1923'e kadar Menteşe milletvekili, 1923'ten 1927'ye kadar CHP İzmir milletvekili ve 1925'ten 1938'e kadar dışişleri bakanı olarak görev yapmıştı. Mustafa Şeref Bey de benzer bir şekilde TBMM'de II., III., IV. ve V. dönem CHP milletvekilliği yapmıştı. Ali Haydar Bey 1923-24 yılları arasında İstanbul belediye başkanıydı. 1919'da Harbi Umumi Divan-ı Örfi Trabzon davası sanıklarından, Trabzon Hastanesi'nde zehirleme yoluyla Ermenileri öldürdüğü iddia edilen Ali Saib Ursavaş, 1923, 1931 ve 1935 genel seçimlerinde seçilerek CHP Urfa milletvekilliği yapmıştı.

Ermeni olaylarında sorumlu görülen bir başka isim 1915 İskan-ı Aşair ve Muhacirin Umumi Müdürü olan Şükrü Kaya idi. Türkiye Cumhuriyeti'nde Kemalizm'in sert uygulayıcılarından biri olacak olan Şükrü Kaya 1915'te "fazahat"ın haberini önceden vererek, Ermenilerle ilgili düşünceleri şöyle dile getirmişti: "Nihai sonuç Ermeni ırkının imha edilmesi olmak zorundadır. Şu anda patlayan Müslümanlarla Ermeniler arasındaki sürekli kavganın kesin olarak açığa çıkmasıdır. Zayıf olan yok olmak zorundadır."[30] Kaya İttihad ve Terakki feshedildikten, kendisi de Malta'ya sürgün edildikten bir süre sonra Avrupa'ya kaçıp, oradan da Anadolu Hareketi'ne katılmış, sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923-24 yılları arasında Menteşe milletvekili, 1924-25'te hariciye bakanı ve 1927 yılından Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar içişleri bakanı olarak görev yapmıştı.

İttihad ve Terakki'nin yönetici kadrolarında yetişen ve görev yapan ve 1915'te Osmanlı Ermenilerine yapılanlardan sorumlu tutulan bu siyasi figürler daha sonra Mustafa Kemal'in hareketine katılmışlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici elitini oluşturmuşlardı. Özetle her ne kadar 1915'te yapılanlar Mustafa Kemal tarafından "fazahat" olarak tanımlansa da pratikte tutumlarda farklılık gözlenebiliyordu.

"FAZAHAT" KONUŞMASI NASIL DEĞERLENDİRİLEBİLİR?

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920'de mecliste yaptığı "fazahat" konuşmasını, güttüğü pragmatist politika çerçevesinde değerlendirmek herhalde yanlış olmayacaktır. Zira o konuşma gündemde Ermenilerle ilgili hiçbir tartışma ve mesele yokken yapılmış değildi. Aksine Mustafa Kemal ve Ankara Hükümeti İtilaf Devletleri'nce "yeni İttihatçılar" ve "Ermeni mezaliminin yeni sorumluları" olarak nitelendirildiği sırada yapılmıştı. Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin gözünde, hem Şubat 1920'de Adana, Maraş ve Kilikya çevresinde gerçekleşen Ermeni olaylarından mesuldü,

hem de Anadolu'da ulusal direnişi örgütleyen, İttihad ve Terakki'nin yolunu devam ettiren, İttihatçılara sadık ve tabi bir lider olarak görülüyordu. Tam bu sırada, "İttihad ve Terakki Ermenilere karşı katliamlar yapmamıştır" dese en başından beri kaçındığı İttihatçı damgasını kabul etmiş olacaktı. Oysa kendi hareketinin meşruluğunu ve masumluğunu ispat etmek zorundaydı. Hem Avrupa'da ve Amerika'daki dış siyaset figürlerinden gelecek tepkilerin önüne geçmek, hem de Avrupa'dan Türkiye'ye dönüp yönetimi tekrar ele geçirmenin yollarını arayan Enver, Talat ve Cemal'e karşı Türkiye Cumhuriyeti'ndeki siyasi otoritesini korumak istiyordu. Bu sebeplerden ötürü Mustafa Kemal 1915'in lekesini taşıyan İttihad ve Terakki'yi kınama ihtiyacı hissetmiş ve 1915'te Ermenilerin yaşadıklarını "fazahat" olarak nitelendirmiş olabilir. Bu anlamda Mustafa Kemal'in "fazahat" konuşmasını -Dadrian ve Akçam'ın yorumlarından farklı olarak- ilkesel olmaktan çok, bir pragmatist siyaset tarzının getirdiği sonuçlar olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

AYŞENUR KORKMAZ
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Vahakn N. Dadrian, "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nde Ermeni soykırımı konusunda görülen davalar ve kararlar", Taner Akçam ve Vahakn N. Dadrian, *Tehcir ve Taktil' Divan-ı Harb-i Örfi' Zabıtları: İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919/1922* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2008), s. 11.
2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 1919-1938* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi), 49.
3 Vahakn N. Dadrian, "The Documentation of the World War I Armenian Massacres in the Proceedings of the Turkish Military Tribunal" *International Journal of Middle East Studies*, cilt. 23, No. 4 (Kasım 1991): 570.
4 Taner Akçam, *A Shameful Act* (New York: Metropolitan Books, 2006), 348.
5 Ahmet Turan Alkan, "Geçiyoruz Geçmiyoruz," *Zaman* gazetesi, 30 Ekim 2006. Ayrıca bkz. Ertuğrul Özkök, "Ne Zamandan Beri Kürt Oldun?" *Hürriyet* gazetesi, 31 Ekim 2006, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5345760&tarih=2006-10-31
6 Ahmet Turan Alkan, "Düzeltı-yorum" *Zaman* gazetesi, 1 Kasım 2006. Ayrıca bkz. Ertuğrul Özkök, "O Sahnede Neler Konuştular" *Hürriyet* gazetesi, 1 Kasım 2006, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5354141&tarih=2006-11-01
7 Ahmet Turan Alkan, a.g.e 1 Kasım 2006.
8 Fatma Ülgen, "Reading Mustafa Kemal on the Armenian Genocide of 1915", *Patterns of Prejudice* cilt. 44, No.4(2010): 382
9 *TBMM Gizli Celse Zabıtları* Cilt I, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985), 2-10. Ayrıca bkz. "TBMM Gizli Celse Zabıtları 24 Nisan 1920", son erişim tarihi 8 Nisan 2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf
10 *TBMM Gizli Celse*, a.g.e.,4.
11 Paul du Veou, *Kilikya Facialari (La Pasi on de la Cilicie 1919-20)* çev. Reşat Gönen (Paris: Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi 1937), 87.
12 Fatma Ülgen a.g.e. 382-385.
13 "Fresh Armenian Massacres", *The Times*, 14.02.1920.
14 "Slaughter of Armenians", *The Times*, 17.02.1920.
15 "Commons Sitting of Tuesday, 17 February 1920", son erişim tarihi 27 Mart 2013, House of Commons Parliamentary Papers, http://parlipapers.chadwyck.co.uk/marketing/index.jsp sitesi üzerinden erişildi.
16 "Commons Sitting of Tuesday, 11 February 1920", son erişim tarihi 27 Mart 2013, House of Commons Parliamentary Papers, http://parlipapers.chadwyck.co.uk/marketing/index.jsp sitesi üzerinden erişildi.
17 Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali 16 Mart 1920" *Belleten* Sayı 234, Türk Tarih Kurumu, 479-484.
18 Levon Marashlian, "Finishing the Genocide: Cleansing Turkey of Armenian Survivors 1920-1923" in *Remembrance and Denial: the Case of Armenian Genocide*, ed. Richard Hovannisian (Wayne State University Press, 1999)122-123.
19 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, a.g.e. 49-50.
20 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 143-303.
21 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010.) 309-310.
22 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971), 169-170.
23 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 110.
24 Jaeschke, a.g.e., 170.
25 Uluğ İğdemir, *Heyet i Temsiliye Tutanakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1975), 52.
26 İğdemir, a.g.e.,106.
27 Zürcher, a.g.e., 111.
28 Mete Tunçay, "Atatürk Sayfası" *Tarih ve Toplum* dergisi (Mayıs 1988): 56-57. (Mete Tunçay'ın Türkçeye çevirdiği bu röportaj 1 Ağustos 1926'da Los Angeles *Examiner* gazetesinde 'Kemal Promises More Hangings of Political Antagonists in Turkey' başlığıyla yayınlandı.)
29 Ülgen, a.g.e., 375-83.
30 Hans Lukas Kieser, "Ermeni Meselesi", son erişim tarihi: 22.04.2013 http://hayastaninfo.net/attachments/article/675/ErmeniMeselesi.pdf

Yeni bir askeri tarih özlemi... Son zamanlarda öne çıkan tarih dizileri ve popüler tarih yayınları askeri tarihe ilgiyi hissedilir şekilde artırmaktadır. Bu ilgi yeni sorular üretmekte: Yeniçeri kışlalarında gündelik yaşam nasıldı? Osmanlılar nasıl top dökerlerdi? Yaylarını ve kılıçlarını nasıl yaparlardı? Haliç'e gerilen zincir neye benziyordu? Bunları yeniden üretmek mümkün mü ve bize ne kazandırır? İstiklal Savaşı müzelerinden neler öğreniyoruz, neler eksik kalıyor? Savaş oyunlarından neler öğrenebiliriz? Elinizdeki derleme bu yeni sorulara cevap arayan tarihçilerin ve alanın dışından meraklıların öncülük eden çalışmalarından oluşmaktadır. Şüphesiz büyük bir boşluğu doldurmakta olan kitap, bir yanda deneysel çalışmalar yoluyla silah ve askeri gereç replikaları üretimi ile topoğrafya konusunda kendi imkânlarıyla didinen Türk 'Don Kişotları'nın çalışmalarını, diğer yanda askeri tarihin pek çok farklı alanını konusundaki araştırmalarını içererek alana değerli bir katkı sunmaktadır.
Bu kitap tecrübî/deneysel yaklaşımlar sergileyen, eski ekolü takip eden ve yeni ekolden esinlenen çalışmaları bir araya getirirken askeri tarihçiliğimizi sivilleştirip toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel etkileriyle ele almakta; bir nevi eski ve yeni askeri tarihyazımının muhasebesini yapmaya aracı olmaktadır.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

1861 CEBEL-İ LÜBNAN NİZAMNAMESİ VE ÖZERK CEBEL-İ LÜBNAN'IN İLK MUTASARRIFI

GARABED ARTİN DAVUD PAŞA

SARO DADYAN

Garabed Artin Davud Paşa'nın hayatını ve paşanın Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf tayin edilmesini konu edinen bu makale üç bölümden oluşmakta. İlk bölümde Tanzimat öncesinde ve sonrasında Cebel-i Lübnan'ın idari mekanizması, Tanzimat'la beraber bu mekanizmada yaşanan değişiklikler ve bunun neticesinde meydana gelen isyanlar özetlenecek. Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği bir yenilik olarak gayrimüslimlerin de memuriyetlere kabulü ve resmi unvan almalarına değindikten sonra bu yeniliğin ilk örneklerinden Osmanlı tarihinin de fiilen ilk gayrimüslim nazırı olan Garabed Artin Davud Paşa'nın bürokrasideki yeri ve hayatı ele alınacak.

Garabed Artin Davud Paşa.

M. Ömer Koç Koleksiyonu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllardır süregelen idari ve sosyal yapısını değiştirmeye çalışan ve yeni nizamlar getiren Tanzimat Fermanı, toplumun hemen her katmanında çeşitli hoşnutsuzluklara ve infiallere neden oldu. Tanzimat, Avrupai âdetlerin benimsendiği gerekçesiyle mutaassıp halkın, en büyük gelir kaynaklarını ellerinden aldığı için mültezimlerin, iktidarlarını sınırlandırdığı için yüksek bürokrasinin, imtiyazlı konumlarını ellerinden aldığı ve kilise idaresini sivilleştirdiği için de gayrimüslim cemaatlerin hoşnutsuzluğuna neden oldu.[1] Tanzimat'ın yarattığı memnuniyetsizlik bazı bölgelerde sadece sessiz bir hoşnutsuzluktan ibaret kalmayıp çeşitli isyanlara ve çatışmalara da neden oldu, bu gibi olayların en sık yaşandığı bölgelerden bir tanesi de Cebel-i Lübnan'dı.

1516 senesinde Yavuz Sultan Selim'in eliyle Osmanlı hâkimiyetine geçen Lübnan, Şii, Nusayri ve İsmaili gibi birçok Müslüman mezhebinin yanı

sıra, Maruni, Rum-Melkit, Rum-Katolik, Ermeni ve Süryani gibi birçok gayrimüslim cemaati de içerisinde barındırıyordu. Bu çeşitliliğin neticesinde de Lübnan'ın Osmanlı'ya bağlı bir muhtariyet şeklinde idare edilmesi daha uygun görülerek merkezden tayin edilen bir valinin yanı sıra Lübnan, asırlar boyu yerel ailelerce yönetildi. Lübnan'ın idaresinde ilk başlarda Dürziler daha aktif roller oynarken, daha sonra bu üstünlük Marunilerden Şahab Ailesi'nin eline geçti.[2]

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı idaresine isyan etmesi üzerine Lübnan'ın da asırlardır devam eden idari düzeni değişmiş oldu. 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşması'yla Cebel-i Lübnan da Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyetine geçti. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Suriye Valisi İbrahim Paşa'nın, Cebel-i Lübnan'ın muhtariyetine son vermesine rağmen, önde gelen Maruni aileleri yine yerlerinde bırakıldılar. Yedi sene kadar süren bu idarenin ardından da 3 Eylül 1840'ta Cebel-i Lübnan tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçti.[3]

Garabed Artin Davud Paşa, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olduğu sırada Lübnan'ın yerel kıyafetleriyle.

M. Ömer Koç Koleksiyonu.

1840'ta Lübnan'ın tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte, Osmanlı-Mısır savaşları sırasında Mısır'dan yana tavır takınan Cebel-i Lübnan hâkimi Şahab ailesinden Emir Beşir ise İngiltere'ye sığınarak Malta'ya gitti. Bunu bir fırsat olarak gören Bâbıâli, Cebel-i Lübnan'ı da tamamıyla merkeze bağlamak ve Tanzimat esaslarını burada da uygulamak gayeleriyle Emir Beşir'in oğlu Emir Kasım'ı Cebel-i Lübnan emiri tayin edip, Tanzimat esaslarını Lübnan'da da uygulayacak ve kontrolü sağlayacak bir divan kurup başkanlığına da yine Emir Kasım'ı getirdi. Lübnan halkı bu yeni idareyi kabullenmeyip isyan edince de Bâbıâli Cebel-i Lübnan'ın muhtariyetine ve Şahab Ailesi'nin hâkimiyetine son vererek Macar Ömer Paşa'yı Lübnan'a emir tayin etti.[4]

Fakat bu durum isyanı daha da alevlendirip isyancıların Avrupalı devletlere başvurmasına neden oldu ve olay uluslararası bir boyut kazandı. Fransa hem Mısır meselesinin rövanşını almak, hem de Lübnan'daki nüfuzunu artırmak gayesiyle ve zaten kendisini tüm Katoliklerin hamisi olarak gördüğünden Marunilerden yana tavır takınarak Şahab Ailesi'nin haklarını müdafaa etti. İngilizler ise Lübnan'ın ticaret yolları için önemli bir merkez olmasından ve Fransa'nın burada güçlenmesini istemidiklerinden Dürzilerden yana tavır takındılar.[5]

Bunun üzerine duruma hâkim olması için 1843'te Damat Halil Rıfat Paşa Beyrut'a gönderildi ve kurulan yeni düzene göre Lübnan'ın biri Dürzi, diğeri Maruni iki kaymakam tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. Fakat bu yeni sistemde de Dürzi ve Maruni nüfusun coğrafi anlamda çok iç içe yaşamalarından dolayı kaymakamların sorumluluk alanları da net bir şekilde çizilemedi ve isyanlar devam etti. Hatta Fransız manastırları yağma edildi ve bir rahip hayatını kaybetti. Bunun üzerine iki kaymakamlı yeni idarenin düzenlenmesi ve isyanın yatıştırılması için Bâbıâli olağanüstü yetkilerle Hariciye Nazırı Şekib Efendi ile Arabistan Ordusu Müşiri Namık Paşa'yı bölgeye göndermeye karar verdi ve 14 Eylül 1845 günü heyet Beyrut'a ulaştı.[6]

Şekib Efendi başkanlığındaki heyet tedbir olarak, halkın elindeki silahların toplanması, 1844 isyanına karışanların affedilmesi, vergilerin genel bir değer üzerinden toplanması ve isyanda malları yağma edilenlere tazminatlar ödenmesini kabul etti. İlk olarak halkın elindeki silahların toplanmasına başlandı fakat büyük bir muhalefetle karşılaşınca aralarında kaymakam ve başkanların da olduğu birçok kimse yakalanarak hapsedildi. Bu, mevcut durumu daha da büyük bir çıkmaza soktu ve Fransa, Suriye sahillerini ablukaya alarak karaya asker çıkaracağı tehdidinde bulundu. Bâbıâli geri adım attı ve Şe-

kib Efendi'yi azletti, Lübnan'da silah toplama işine son verdi ve mahkûm edilenleri de serbest bıraktı. 1846'da bizzat Mustafa Reşid Paşa Lübnan'a giderek iki kaymakamın idareyi sağlayacağı ve her kaymakamın altında idari ve adli yetkileri olan on üyeli meclisler kurdu. Nisan 1850'de ise bu idari düzeni garanti altına alan bir nizamname yayınlanarak Cebel-i Lübnan'da bir müddet için sükûn sağlanabildi.[7]

Sultan Abdülaziz.

Topkapı Sarayı Müzesi.

On sene kadar süren bu sükûnet ortamının ardından 1850 Nizamnamesi idari düzenin devamında yeterli olmadı ve Cebel-i Lübnan'da tekrar isyanlar baş gösterdi. Bu olaylar neticesinde Avrupalı devletler tekrar soruna müdahil oldular ve Osmanlı'dan başka İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya ve Rusya'nın da katılımıyla 9 Haziran 1861'de yeni bir "Cebel-i Lübnan Nizamnamesi" kabul edildi. Bu nizamname gereğince Bâbıâli'ye bağlılığını devam ettirmekle beraber Lübnan'a, idari, adli ve mali anlamda tam bir özerklik verildi. Yine 1861 Nizamnamesi'ne göre, özerklik verilen Lübnan'ın idaresini Bâbıâli'nin tayin edeceği "Katolik bir mutasarrıf" sağlayacak, fakat bu özerk idarenin hâkimi Mısır örneğinde olduğu gibi kayd-ı hayat şartıyla mevkiinde tutulmayıp yine Bâbıâli tarafından gerek görüldüğünde görevden alınabilecekti.[8]

Cebel-i Lübnan'a atanacak mutasarrıfın Katolik olması şartı getirildiğinde akıllara gelen ilk isim Ali ve Keçecizade Fuad paşalara olan yakınlığıyla tanınan Garabet Artin Davud oldu. Aslen Ankaralı Katolik Ermeni bir ailenin oğlu olarak 1816'da İstanbul'da dünyaya gelen Garabed Artin, Osmanlı tarihinde daha çok Davud yahut David Efendi olarak bilinir. İlk tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Berlin'e giderek hukuk eğitimi aldı. 1840 senesinde henüz yirmi dört yaşındayken memuriyet hayatına başlayarak Berlin Sefareti'nde kâtip ve tercüman olarak çalışmaya başladı. 1845'te ise "Histoire de le législation des anciens Germains" yani "Eski Alman Hukuku Tarihi" isimli bir eseri yayınlanarak Prusya Krallığı ve Berlin Akademisi tarafından ödüllere layık görüldü.[9] 1852'de Viyana Sefareti'ne maslahatgüzar, 1856'da ise yine Viyana Sefareti'ne konsolos tayin edilerek iki yıldan fazla bir süre bu görevini sürdürdü.[10] 1858'de ise Eflak ve Boğdan Eyaletleri'nin hukuki statüsünü görüşmek üzere Paris'te toplanan konferansa Keçecizade Fuad Paşa'nın maiyetinde katıldı.[11] 1859'da İstanbul'a dönerek Sansür Dairesi Müdürlüğü'ne, 1860'ta da Posta Müdürlüğü'ne tayin edildi. Bu sırada mali konuların düzenlenmesi adına bir müddet Fuad Paşa'nın maiyetinde çalıştı.[12]

Cebel-i Lübnan'a Katolik bir mutasarrıfın tayin edilmesi gündeme gelince de, gerek Ali ve Fuad paşalara yakın olması ve o devirde Bâbıâli'yi elinde bulunduranların çok iyi tanıdığı bir isim olması, gerekse de özerklik verilen bu idarenin başına geçince Bâbıâli'ye sırt çevirerek, keyfi idareye yönelmeyecek, sadakatine güvenilen bir memur olması dolayısıyla akla ilk gelen isim Garabed Artin Davud oldu.

Garabed Artin Davud'un rütbesi Cebel-i Lübnan Nizamnamesi gereğince "vezir" mertebesine yükseltildi ve kırk bin kuruş maaşla bu özerk idarenin ilk idarecisi olarak tayin edildi.[13] Ahmed Lutfi Efendi'nin kaydettiğine göre Davud Paşa'ya vezir rütbesinin verilmesi ramazan ayına denk gelmişti, bu nedenle Sadrazam Ali Paşa tüm vükelaya bir iftar yemeği verdi. Yemekte şeyhülislam da bulunuyordu ve İslam'ın güzelliklerinden, orucun faydalarından bahsedildiği sırada Garabed Artin Davud Paşa da İslami kaideleri ne kadar sevdiğinden ve camileri ziyaretten duyduğu zevkten bahsediyordu. Bu sırada Sadrazam Ali Paşa kendisini susturarak, "Bir daha böyle lakırdılar ettiğini duymayayım. Zira bugün sahip olduğun rütbeni, mevkiini ve haysiyetini Hıristiyanlığına borçlusun. Cebel-i Lübnan'a Müslüman bir vali tayin edilecek olsa sana sıra gelir miydi?" demişti.[14]

20 Temmuz 1861 günü Bâbıâli'de düzenlenen büyük bir törenle resmen vazifelendirilen Davud Paşa, aynı akşam maiyetiyle birlikte Kars gemisiyle yola çıktı, 28 Temmuz günü ise top atışlarıyla Lübnan'a ayak bastı.[15] Davud Paşa hemen çalışmalara başlayarak kısa sürede yeni memuriyetini ve bulunduğu bu yeni coğrafyayı kolaylıkla benimsedi, Cebel-i Lübnan'daki güçler dengesini iyi bir şekilde tahlil ederek başarılı bir idare sağladı. Lübnan'daki isyanları bastıran ve çeşitli hoşnutsuzlukları gideren Davud Paşa, Lübnan'da yeni bir idari düzen başlattı, vergi sistemini yeniden düzenleyerek birçok mağduriyetin ve haksızlığın önüne geçmeyi başardı. Aynı zamanda imara çok önem vererek Lübnan'da yeni yollar yaptırmakla büyük bir şöhret kazandı. Davud Paşa'nın başarılı idaresi, İstanbul tarafından da memnuniyetle karşılanıyordu. Paşa ilk olarak 1863'te birinci derece Mecidiye Nişanı ile taltif edildi. Kasım 1865'te ise Davud Paşa'nın memuriyet süresi beş yıl olarak belirlenmişken, başarılı idaresinden dolayı Sultan Abdülaziz bu sureyi on seneye çıkarttı ve paşaya murassa bir kılıç hediye etti. Görev süresinin

yükseltilmesinden dolayı padişaha teşekkür etmek üzere İstanbul'a gelen Davud Paşa, idari amiri olduğu Cebel-i Lübnan'ın yerel kıyafetleriyle İstanbul'da dolaşıyor ve yine bu kıyafetle objektiflere poz veriyordu. Garabed Artin Davud Paşa, daha sonra Sultan Abdülaziz'in huzuruna çıkarak padişahla görüştü, bu sefer de birinci derece Nişan-ı Osmani ile onurlandırıldı.[16]

Davud Paşa, başarılı bir idareci olarak birçok kimsenin takdirini kazansa da daha sonra Cebel-i Lübnan idaresinde çeşitli imtiyazlar talep ettiği için Bâbıâli'nin şüpheyle baktığı bir isme dönüşmüştü. O sırada İstanbul'da da çeşitli gelişmeler yaşanıyordu. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin de memuriyetlere tayin edilmeleri kabul edilmiş fakat bu karar birçok kesimin tepkisini çektiğinden mümkün olduğunca uygulanmamaya çalışılmıştı. Fakat 1866'daki Girit İsyanı, bu maddenin uygulanması için bir itici güç oldu. Girit'ten Sultan Abdülaziz'e bir layiha gönderen Sadarzam Ali Paşa, gayrimüslim cemaatlerin imparatorluğa bağlılıklarının tesis edilmesi için, artık gayrimüslimlerin de memuriyetlere kabul edilmesi ve hak edenlerin en yüksek mevkilere kadar yükseltilmesini öneriyordu. Neticede Ali Paşa bu önerisini gerçekleştirdi ve Mart 1868'de bir ilki gerçekleştirerek kabinede bir gayrimüslim nazırın olmasına karar verdi ve o sırada Paris'te bulunan Kirkor Ağaton'u nafia nazırı tayin ettirdi. Fakat Kirkor Ağaton 27 Nisan 1868'de Paris'te ani bir şekilde vefat ederek İstanbul'a gelip hiçbir zaman fiilen nazırlık yapamadan bu dünyadan ayrıldı.[17]

Ağaton'un bu ani vefatının ardından Nafia Nazırlığı'na Müslüman bir nazırın değil, yine gayrimüslim bir ismin getirilmesi düşünüldü ve görev süresinin uzatılmasına rağmen Davud Paşa'nın Cebel-i Lübnan'daki vazifesine daha fazla devam etmesi istenmediğinden İstanbul'a davet edilerek nafia nazırı tayin edildi. Böylece Garabed Artin Davud Paşa, özerk Cebel-i Lübnan'ın ilk mutasarrıfı olmasının yanı sıra Osmanlı tarihinin ilk gayrimüslim nazırı olarak da tarihe geçti. Fakat Garabed Artin Davud Paşa'dan sonra da Cebel-i Lübnan'ın özerk idaresi on yıllarca daha devam etti. Davud Paşa'dan sonra bu göreve sırasıyla, 1868'de Melkit asıllı Nasri Franko Paşa, 1873'te İtalyan asıllı Rüstem Marini Paşa, 1883'te Arnavut asıllı Vasa Paşa, 1892'de Melkit asıllı Naum Paşa, 1902'de Polonya kökenli Muzaffer Çaykovski Paşa, 1907'de Melkit kökenli Yusuf Franko Paşa, 1912'de ise Ermeni asıllı Ohannes Kuyumcuyan Paşa tayin edildiler. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Temmuz 1915'te, Cebel-i Lübnan Nizamnamesi de feshedilerek, bu özerk idareye son verildi. Ohannes Kuyumcuyan Paşa'nın Lübnan'ın idaresini Cemal Paşa'ya devretmesinin ardından, Dahiliye Nezareti Müsteşarı Ali Münif Bey, Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf tayin olundu.[18]

Garabed Artin Davud Paşa, Nafia Nazırlığı'na tayin edildiğinde nezaret tarihinin en yoğun günlerini yaşıyordu, zira inşa olunacak demiryolu projeleri ve bu işin mali boyutu henüz bir netliğe kavuşturulamamıştı. Bunun üzerine nazır atandıktan kısa bir süre sonra, 19 Aralık 1868'de Garabed Artin Davud Paşa, Rumeli Demiryolları'nın inşasını üstlenecek bir ismin ve inşa giderlerinin karşılanması için dış borcun bulunması için yurtdışına gönderildi. Öncelikle Viyana'ya giden paşa, burada başarılı olamayınca Paris'e geçti ve burada Musevi asıllı işadamı Baron Hirsch ile tanıştı. 17 Nisan 1869'da, Baron Hirsch'e Rumeli Demiryolları'nın

Ağaton'un vefatının ardından Nafia Nazırlığı'na Müslüman bir nazırın değil, yine gayrimüslim bir ismin getirilmesi düşünüldü. Görev süresinin uzatılmasına rağmen Davud Paşa'nın Cebel-i Lübnan'daki vazifesine devamı istenmediğinden İstanbul'a davet edilerek nafia nazırı tayin edildi. Böylece Garabed Artin Davud Paşa, özerk Cebel-i Lübnan'ın ilk mutasarrıfı olmasının yanı sıra Osmanlı tarihinin ilk gayrimüslim nazırı olarak da tarihe geçti.

Cebel-i Lübnan Hâkimi Emir Beşir Şahab.

Yazarın Koleksiyonu.

doksan dokuz yıllık imtiyaz hakkını tanıyan bir sözleşmenin ön mukavelesini imzalayarak Osmanlı'nın on yıllarca uğraşacağı bir sorunu yaratan Davud Paşa sonrasında İstanbul'a döndü.

Sadrazam Ali Paşa, siyasi vasiyetnamesinde Garabed Artin Davud Paşa'dan ve Rumeli Demiryolları imtiyaz anlaşmasında yaşanan sorunlardan bahsederken;

"Rumeli'deki gelişmeler ve hadiseler dikkatimizi oraya çevirmeye bizi

Hariciye Nazırı Şekib Efendi.

Yazarın Koleksiyonu.

mecbur etti. Bu vilayetteki sanayi ve ticaretin gelişmesine yardım etmeliydik ve Avrupa devletlerinin isteklerine de cevap vermeliydik, çünkü biz de Avrupa Konseyi'ne dahildik. Mevcut maniaları nazar-ı dikkate almayarak demiryollarının inşasını düşündük.

Hükümet bu işi üzerine alamazdı. Aklı selim diğer devletlerin temsilcilerinden istifade etmemiz emrediliyordu. Mühendislerimiz ve iyi idarecilerimiz olmadan devlet mülkiyeti sistemini tatbik edemezdik. Bu teknik işler devlet tarafından yapılmış olsaydı maliyeti son derece yüksek olurdu. Yerli sermayedarlara da başvurmamalıydık. Büyük kârlara alışmış bu sermayedarlar bizim teklifimizi kabul ederler miydi? Demiryolu döşeme hususundaki imkân ve kabiliyetleri bize çok şüpheli görünüyordu.

Demiryollarımızın yapılmasını bir Avrupa şirketine vermek bize daha emniyetli gözüktü. Neticede meselenin ehemmiyetine bizim kadar vakıf olan Haşmetlu Sultanımıza (Sultan Abdülaziz) Nafia Nazırı Davud Paşa'yı Avrupa'ya göndermeyi tavsiye ettik. Davud Paşa mali çevrelerle münasebet tesis edip devletimizin menfaatlerinin korunması bakımından en müsait şartları arayacaktı. Uzun bir görüşmeden sonra ciddi emniyet sağlayan bir proje bize takdim edildi. İnşaat temin ediliyor ve alınan borçlardan elde edilen gelirin başka masraflara tahsis edilmesi imkân haricinde kalıyordu. Projenin kontrolünü devlet, inşaat şirketi ve işletmeci müştereken üzerlerine alıyorlardı. İmtiyaz sahibi şirketin büyük kârlar umarak rizokalarını ve masraflarını karşılayacağını tahmin ettiğini hayallere kapılmadan gördük. Buna rağmen projeyi Sultanımızın yüksek takdirine arz ettik.

Anlaşmaya göre Rumeli'de inşa edilecek olan Demiryollarının getireceği faydalar bu inşaatın hazinemize yükleyeceği masraflarla mukayese edildiğinde faydaların masraflardan çok üstün olacağı barizdi." demektedir.[19]

Sadrazam Ali Paşa, Rumeli Demiryolları'nın inşasına çok önem verdiğinden ve bu meselenin bürokratik nedenlerle uzatılmayarak bir an önce çözüme kavuşturulmasını istediğinden anlaşmanın Şurayı Devlet'te görüşülmesi gerekirken bu yapılmadı ve anlaşma şartlarının görüşülmesi için özel bir komisyon kuruldu. Fakat komisyon üyeleri de kendi aralarında uzlaşamayınca bu sefer anlaşma, Meclis-i Vükela'ya havale edildi. Anlaşma hakkında Vükela Meclisi Davud Paşa'dan izahat isteyince de Davud Paşa'nın anlaşmaya tam manasıyla vakıf olmadığı ve bu metni Paris'teki bir avukata hazırlattığı ortaya çıktı.

Bunun üzerine anlaşmanın ağır görülen şartlarının değiştirilmesi talebiyle 28 Mayıs 1869'da Davud Paşa ikinci kez Paris'e gönderildi fakat bu ikinci gezide de Davud Paşa bir başarı elde edemeyip anlaşmanın daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüşmesine neden oldu. Bu sırada İstanbul'da da, Davud Paşa aleyhine bir kampanya başlatılmış ve Davud Paşa ile hükümetin önde gelenlerinin Baron Hirsch'ten rüşvet aldıkları hakkında dedikodular başlatılmıştı. Aleyhindeki bu söylemlerden haberdar olan Davud Paşa, İstanbul'a dönmeyi tehlikeli görerek, kaplıcalara gideceğini bahane ederek Fransa'nın Biarritz şehrine yerleşti. Ali Paşa'nın azledilip Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam tayin edilmesinin ardından da Davud Paşa'nın tüm rütbe ve nişanları geri alındı.[20]

1877'de de Biarritz'de vefat eden Garabed Artin Davud Paşa'nın tek vârisi İstanbul'da yaşayan manevi kızıydı ve paşa, tüm mal varlığını evlenmesi şartıyla manevi kızına bırakıyordu. Yalnız kızın evlenmeyip rahibe olmayı tercih etmesi üzerine Garabed Artin Davud Paşa'nın tüm mal varlığı Elmadağ'daki Surp Agop Ermeni Katolik Hastanesi'ne kaldı.[21]

DİPNOTLAR

1 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi* c. I, s. 185-187.

2 Erdoğan Keleş, *Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname* (ayrı basım), s. 132.

3 Erdoğan Keleş, agm. s. 133.

4 Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, Naşiri: Abdurrahman Şeref, Sabah Matbaası, Dersaadet-1328, c. VIII, s. 42-43; Enver Ziya Karal, age. s. 210.

5 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara-2010, TTK, s. 408 vd.

6 Erdoğan Keleş, agm. s. 135-137.

7 Enver Ziya Karal, age. c. I, s. 211-212, 1850'de kabul edilen bu nizamname hakkında daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Erdoğan Keleş, agm.

8 Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi"- *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, 2006/1, s. 171-181.

9 Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, Everest Yay. İstanbul-2011, s. 268.

10 Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, İstanbul-1984, s. IX, 34.

11 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul-1964, cüz: I, s. 160.

12 Y. G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul-1953, s. 169.

13 BOA. A.}MKT. MHM. Nr. 228-95.

14 Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, Ankara-1999, c. XIV, s. 60.

15 Y. G. Çark, age. s. 170-171; Saro Dadyan, age. s. 269.

16 BOA. İ. DH. Nr. 492/33368; A.}MKT. MHM. Nr. 228/95, 233/75, 243/9, 243/62, 244/33, 247/9, 247/87, 280/51, 281/73, 345/80, 349/50, 351/93, 414/28; A.}MKT. UM. Nr. 485/85, 487/51, 491/52, 547/91; A.}MKT. NZD. Nr. 359/6; Ahmed Lutfi Efendi, age. c. X, s. 114; c. XIII. s. 13 vd.

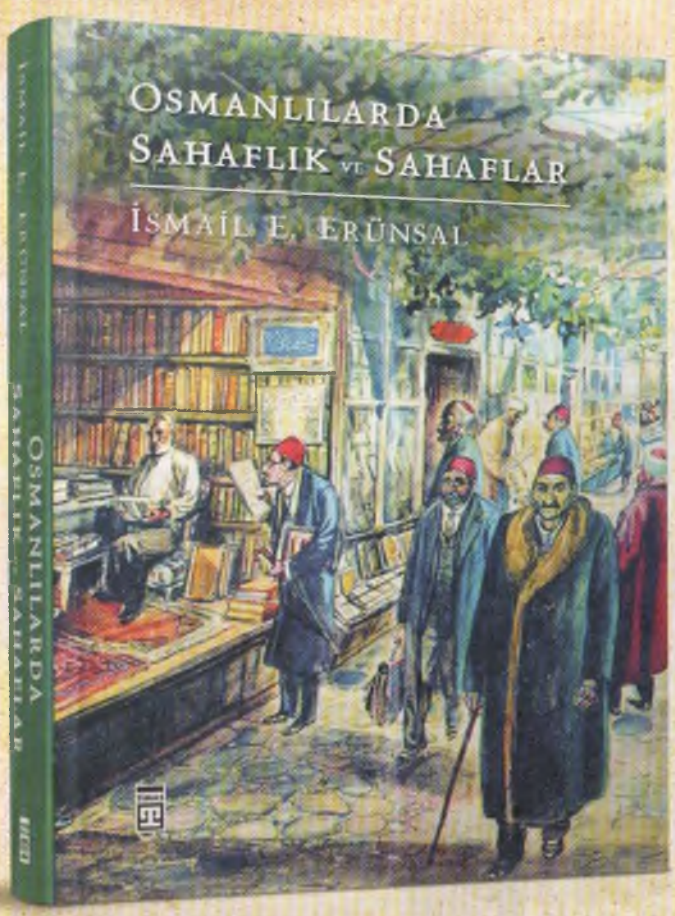
17 Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul-2005, s. 103-104; Saro Dadyan, age. s. 266-267.

18 Said N. Duhani, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, İstanbul-1990, s. 108; Saro Dadyan, age. s. 297

19 Sadrazam Ali Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi, Yay. Haz. Fuat Andıç - Süphan Andıç, İstanbul-2000, Eren Yay. s. 70-72.

20 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, c. IV, s. 94; Ahmed Lutfi Efendi, age. c. XII, s. 13-14, 29, 68; c. XIV, s. 21, 60; Vahdettin Engin, *Rumeli Demir Yolları*, İstanbul-1993, s. 50-51, 55, 57; Said N. Duhani, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, İstanbul-1998, s. 108.

21 Y.G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 192.

TÜRK ENTELEKTÜEL TARİHİNİN KARANLIK DÖNEMİ AYDINLANIYOR:

SAHAFLIĞIN TARİHİ YAZILDI

Prof. Dr. İsmail E. Erünsal tarafından Osmanlı sahaflığının tarihini orijinal belgelerle ortaya koyan bu kitap, sahaflığın ve kitabın Ortaçağ İslam dünyasındaki yerini ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadığı gelişme sürecini derinlemesine inceleyen ilk monografik çalışmadır.

Osmanlıların okuma alışkanlıkları olmadığı, sahafların cahil ve kitaptan anlamayan kimseler oldukları ya da matbaaya karşı hattatların ciddi direniş gösterdikleri gibi peşin hükümler bu kitapla tarih oluyor...

584 sayfa / 15x24 cm / Ciltli

TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE DÖRT SİMA

Bir Dünya Tarihçisi: *Halil İnalcık*, Paranın Tarihçisi: *Halil Sahillioğlu*, Uygulamadan Kurama Uzanan Bir Tarihçi: *Mehmet Genç*, İmparatorluğun Tarihçisi: *İlber Ortaylı*

Türk tarihçiliğinin duâyenleri Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç ve İlber Ortaylı'nın kişilikleri, eserleri ve tarihçilikleri hakkında; en yakın öğrencilerinin, dostlarının ve mesai arkadaşlarının görüşlerini bir araya getiren bu eser bir ilki gerçekleştiriyor. Hem tarihseverler hem de tarihçiler için bulunmaz bir kaynak niteliği taşıyan bu kitap, Erol Özvar'ın editörlüğünde yayına hazırlandı.

304 sayfa / 13.5x21 cm

Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

iyi ki kitaplar var...

timas.com.tr | facebook.com/timasyayingrubu | twitter.com/timasyayingrubu

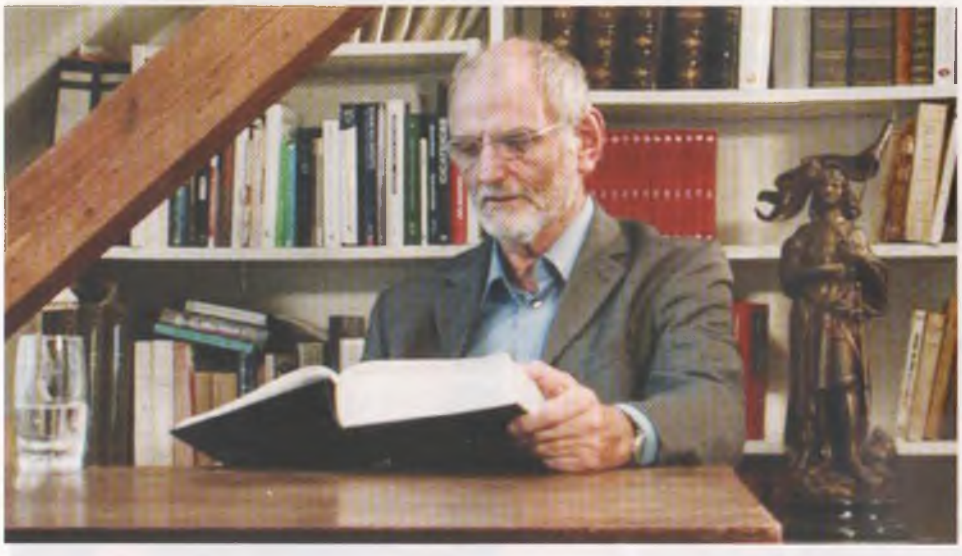
Timas tarih

TİMAŞ

GERD KRUMEICH İLE SÖYLEŞİ

BİR ALMAN TARİHÇİ FRANSA TARİHİNE BAKTIĞINDA

Kitapları Türkçeye henüz çevrilmediği için Türkiye'de az bilinen değerli Alman tarihçisi Gerd Krumeich, I. Dünya Savaşı'nın 100. yılı dolayısıyla İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde, 9-12 Nisan 2014'te yapılacak "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne (1914-1918) Yeniden Bakmak" başlıklı konferans ve yine Orient-Institut Istanbul (OII) ve Tarih Vakfı'nın ortaklaşa düzenledikleri, 2013 - 2017 arasında uluslararası üne sahip sekiz Dünya Savaşı araştırmacısını Türkiye'de ağırlayacak olan Thyssen Konferans Serisi sebebiyle Türkiye'ye geliyor.*

Gerd Krumeich.

SÖYLEŞİ:
ALEXANDRE TOUMARKINE

2014'ün Nisan ayında gerçekleşecek "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne (1914-1918) Yeniden Bakmak"[1] konferansının danışma kurulunda da yer alan Prof. Dr. Krumeich, alt başlığı "Ulusal Perspektiflerin Ötesinde Harb-ı Umumî" olan Thyssen Konferansı Serisi çerçevesinde, hem 5 Kasım 2013'te Dokuz Eylül Üniversitesi'nde (Alsancak kampüsünde) ve hem de 7 Kasım 2013'te Sakıp Sabancı Müzesi – The Seed'de, "Harb-ı Umumî: Büyük Devletlerin Savaşından Avrupa'nın Yıkımına" başlıklı birer konuşma yapacak.

Düsseldorf ve Freiburg üniversitelerinde uzun dönem ders verdikten sonra Düsseldorf Heinrich-Heine Üniversitesi Yeni Çağ Tarihi kürsüsünden emekli olan Prof. Dr. Gerd Krumeich'ın çalışma alanları arasında Dünya Savaşı[2] ve onun zihniyet tarihi,[3] Fransa tarihi, 19. ve 20. yüzyılların askeri tarihi vardır.

Prof. Krumeich'ın Türkiye'ye gelmesi vesilesiyle onunla çalışmaları ve Dünya Savaşı tarihçiliği hakkında bir söyleşi yaptık.

İlk sorum sizin doktora tezinize dayanarak yayımladığınız *Aufrüstung und Innenpolitik*[4] (Silahlanma ve İç Siyaset) adlı kitabınız hakkında olacak. Sizin çalışmanız Fransa'da 1913'te kabul edilen bir yasanın etrafındaki tartışmalarla ilgiliydi. Bu yasanın resmi konusu askerliğin üç yıla uzatılmasına dairdir. Bu konuya odaklandığınız yıllarda hâkim olan tarihçilik tarafından, I. Dünya Savaşı'ndan önceki silahlanma gayretleri, emperyalist güçler arasındaki rekabetle ilişkilendiriliyordu. Ayrıca silahlanma etrafındaki tartışmalar sivil - asker ve sol - sağ kutuplaşmalarının çerçevesinde okunmaktaydı. Çalışmanız hangi açılardan o zamanlar mevcut olan bu yaklaşımlardan farklı oldu?[5]

Yetmişlerde mevcut olan yaklaşım şuydu: 1914'te büyük Avrupa devletlerinin savaşa girmelerinin başlıca se-

bebi sınıf mücadeleleri ve muhtemel devrim tehlikesine karşı koymaktır. Oysa yürüttüğüm çalışmada kullandığım, kamuoyu ile ilgili kaynaklar beni bambaşka bir noktaya götürdü. Aslında, 1913'te Fransız parlamentosunda ve kamuoyunda tartışılan askerlik yasası değil, silahlanmaydı. Yasa mevcut askerlerin miktarını artırmak değil, toptan taarruza yönelik kaliteli kuvvetleri oluşturmak amacını güdüyordu. Toptan taarruz doktrini, Fransız genelkurmayının savaş planında, yani meşhur "Plan XVII"de yer alıyordu.

Ancak askerliğin üç yıla uzatılmasının kamuoyunda isteksizlikle karşılanacağı düşüncesi ile ne hükümet ne de ordu bunu açıkça parlamentoda dile getirmek istiyordu. Aslında askeri bir rasyonalite üzerine kurulan bu projenin hem Meclis'te hem de Senato'da oy çoğunluğunu sağlayamayacağı düşünülüyordu.

O yüzden bir bahane üretildi ve bir panik havası yaratıldı: ani ve çok yakında beklenilen bir Alman hücumuna karşı yasa, bir nevi koruyucu bir duvar niteliği taşıyacaktı. Ve bu hamle başarılı oldu, çünkü yasa kabul edildi. Benim vardığım nokta şu ki, silahlanma etrafındaki tartışmalar, emperyalist güçler arasındaki amansız rekabetten değil, Fransız genelkurmayının ürettiği stratejik planları kamuoyunda kabul ettirmenin güçlüğünden kaynaklanırdı. Buna daha önce kimse değinmemişti.

Milliyetçi tarihçilik kahramanlarla doludur. Fransız tarihinde bir milli mitos haline gelen Jeanne d'Arc üzerine çok çalıştınız[6]. Milli bir kahramanla ilgili bir çalışmanın özellikleri nelerdir?

İlk önce Jeanne d'Arc'ın bir mitosa dönüşmeden önce etten ve kemikten tarihi bir kişilik olduğunu hatırlatalım; bunu en başta onun yargılanması sırasında söylediklerinden ve o dönemden kalan çok sayıda başka kaynaktan öğreniyoruz.

Onun yaşamı ve yaptıkları aslında çok iyi belgelenmiştir. Daha sonra bir çeşit mitosa dönüştü. Benim doçentlik tezimde ve sonraki çalışmalarımda yapmaya çalıştığım bu mitosun gelişimini zaman içinde takip etmektir. Mitleştirme 15. asırda başlayıp, ta Vichy Hükümeti dönemine, yani II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Tuhaf bir biçimde benden önce kimse böyle bir konuyla boğuşmak

için cesaret göstermemişti...

Bir tarihçi için, başka bir milli tarih ve kuruluş mitosları üzerine çalışmak ne anlama geliyor?

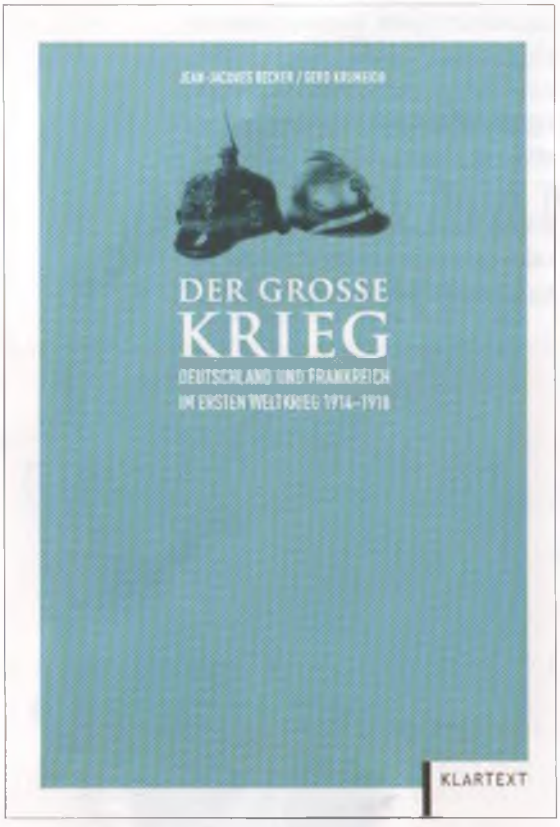
Temelde tarihçilik bugünkü tabiriyle "ulus-aşırı" olmalıdır. Pek çok tarihçi bu konuda çok iddialı olabiliyor. Ben ise tam tersini düşünüyorum: Böyle bir çalışmayı gerçekleştirmek güçtür. Bir açıdan Jeanne d'Arc hakkında yazmak kolay oldu. Fransız meslektaşlarımın aksine, ben bir Alman olarak çocukluğumdan beri bu mitos ile büyümedim, onu okulda ezberlemedim. Uzun boylu düşünmeksizin, bir Fransız Jeanne d'Arc'ı sağcıların ya da solcuların, monarşistlerin ya da cumhuriyetçilerin kurgusuyla algılar. Örneğin Katolikler, Jeanne d'Arc'ın ilahi sesleri duyduğu düşünmüştür. Öte yandan laik kesime göre Jeanne d'Arc ilahi sesleri duyduğunu düşünmüştür. Umarım çalışmalarımda bu farklı anlayışları araya mesafe koymayı başararak anlatabildim. Bir Fransız için bunun zor olacağını düşünüyorum. Bu örnekten yola çıkarak tarihçilik, "ulus-aşırı" bir nitelik taşımaktan ziyade, karşılaştırmalı bir uluslararası temele dayanmalıdır. Amerikalı bir tarihçi Alman tarihinde bazen bir Alman tarihçinin göremediklerini yakalayabiliyor.

Dünya Savaşı üzerine birçok ortaklaşa çalışmayı yürüttünüz ve bazı Fransız tarihçiler[7] ve bilimsel kurumlar[8] ile uzun süreden beri işbirliği yapıyorsunuz. Bu tür çalışmalar size ne kazandırdı?

Jeanne d'Arc 'a Saygı: "Sen ki, Fransa'yı yabancı işgalinden kurtardın, çocuklarımızın ruhunu da koru ve Fransızların kalbinde atalarının imanıyla, vatan sevgisini ve gelecekte alınacak intikamların ümidini muhafaza et".

Aslında bu soruya bir önceki soruda cevap vermeye başlamıştım. Benim tecrübem esasen, Historial de Péronne[9] etrafında toplanan uluslararası tarihçilerle yapılan buluşmalar ve araştırmalardan ibarettir.[10] Dostum tarihçi Stéphane Audoin-Rouzeau'nun[11] dediği gibi, orada onların "Alman"ı oldum yani onlara Alman perspektifini anlattım: Almanların nasıl ve neden 1914'te savaşı başlatıp taarruza geçtiklerini ve bunu yaparken taarruzun nasıl bir nevi "nefsi müdafaa" olduğunu düşündüklerini açıkladı. Ayrıca Alman ordusunun neden bu kadar katı ve sert bir işgali uyguladığını aktarmaya çalıştım. İngiltere'nin ablukasının etkisinin burada büyük bir rolü var. Çünkü bu abluka, savaş sırasında yaşanan kıtlığın başlıca sorumlusuydu.

Bir açıdan benim rolüm bir Alman subayı ya da erinin rolüne soyunup bir Alman'ın bakışını meslektaşlarıma aktarmaktı. İşte böyle...

Beraber çalıştığınız Fransız tarihçi Jean-Jacques Becker ile ortaklaşa bir Dünya Savaşı tarihi yazmaya karar verdiniz.[12] Bu nasıl bir deneyim oldu?

Bu kitap az önce bahsettiğim kolektif çalışmanın bir ürünüdür. Prof. Jean-Jacques Becker, Dünya Savaşı ile ilgili bilmediklerini öğrenmeye çok meraklı olan bir tarihçidir.[13] Bir gün bu grupta Alman perspektifini ve Almanya'da savaşın nasıl yaşandığını anlattığımda, Becker bana eğilip beraber bu savaşın tarihini yazalım dedi. Bunu yaptık. Benim için benzersiz bir deneyim oldu. Fakat hiç de kolay olmadı. Jean-Jacques Becker'in başyapıtı Fransa'nın ve Fransızların Dünya Savaşı'na nasıl girdiğine dairdir.[14] Aslında bakarsanız ikimiz de savaştan ziyade, savaş öncesinin, 1913 yılının birer uzmanı sayılırız. Fakat bizim durduğumuz yerler çok farklıydı. Bu farklılığı hiçbir zaman yok sayıp "uzlaşmaya" çalışmadık. Anlaşamadığımız takdirde ya da zıt fikirleri dile getirdiğimiz zaman bunları kitaba dâhil ettik. Yani iki sesli bir kitap yazdık.

Osmanlı cephesi Dünya Savaşı'nın uzunca bir zamandan beri Batı tarihçiliği tarafından ihmal edilmiş bir boyutudur. Öte yandan Türk tarihçiliği de bu boyutu çoklukla diğer cephelerden kopuk bir biçimde ele almıştır. Bu karşılıklı körlük artık yeni çalışmalarla yavaş yavaş ortadan kalkıyor. Bu yeni gelişmeler hakkında düşünceniz nedir?

Bahsettiğiniz körlüğün temelinde karşılıklı dil bilmezliğin, tarihçiler arası temas eksikliğinin, önyargıların, siyasi hassasiyetlerin ve en sonunda maddi yetersizliklerin de yattığını düşünüyorum. Bu eksiklikler bugün yavaş da olsa gideriliyor. Dünya Savaşı'nın gerçek bir "ulus-aşırı" tarihini yazabilmek için bu zaten şarttır.

"Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Dünya Savaşı'na (1914-1918) Yeniden Bakmak" konferansının danışma kurulunda yer

Askerliği üç yıla uzatan yasaya karşı bir protesto yürüyüşü (1913).

İlk kare: "Bügünkü durum: Almanya 600.000, Fransa 420.000". İkinci kare: "Üç yıl (askerlik) yasasının kabulünden ve Almanya'da buna karşı onaylanan yasadan sonra. Almanya: 863.000, Fransa 680.000". Üçüncü kare: "Yasa kabul edilmezse... [Almanya] 863.000, [Fransa] 420.000". Alttaki metin: "Palais Bourbon [yani Meclis'te], Bay Jaurès ve arkadaşlarına [yani sosyalistlere] rağmen, üç yıllık yasa tartışıldığı zaman düşünülmesi gereken şeyler".

alıyorsunuz. Bu konferansla ilgili beklentileriniz nelerdir?

I. Dünya Savaşı'nın en mühim taraflarından biri olan Türkiye benim için hevesle keşfettiğim yeni bir toprak. Yalnızca bütün eğitimim dolayısıyla değil aynı zamanda son on yıllardaki çalışmalarım dolayısıyla da Batı cephesine odaklanmış durumdayım. Elbette Doğu cephesini de hep göz önünde bulundurdum ancak araştırmalarımda ve temel ilgi odağımda Batı cephesi oldu her zaman. Bu yüzden de benim için burada yeni perspektifler açılıyor. Kendimi I. Dünya Savaşı'nda Türkiye hakkında derinlemesine bir şeyler söyleyebilecek birisi olarak değil de, Türk meslektaşlarımın bulgularını son derece merak eden biri olarak görüyorum. Benim için özellikle önemli olan, nasıl ve hangi biçimde zaman içerisinde çok farklı askeri çatışmalardan bir dünya savaşının geliştiği. Bunlar neticede iç içe geçerek büyük faciayla, dünya savaşıyla sonuçlanan tamamıyla farklı savaşlardı. Osmanlılar bir yandan Almanlarla beraber savaşıyor ancak bir yandan da kendi başlarına Araplarla savaşıyorlardı ki onlar da İngilizler tarafından destek görüyorlardı. Başlangıçta bunlar tamamen farklı olan ve sonradan birbiri içine geçen savaşlardı. Bu gelişimle uğraşmak, farklı süreçleri incelemek, beni asıl ilgilendiren bu aslında.

Son olarak söylediklerinize eklemek istediğiniz bir şey var mı?

Osmanlı cephesi üzerine çalışan meslektaşlarımla birlikte çalışalım, her birimizin diğerlerinden öğreneceği çok şey var. Umarım savaşın 150'inci yıldönümünde daha tamamlayıcı ve adil bir şekilde Dünya Savaşı'nın gerçekten bir dünya savaşı olarak tarihi yazılabilir. Biz ancak yolun başındayız. Hodri meydan!

DİPNOTLAR

* Orient-Institut Istanbul (OII) Türkiye'de faaliyet gösteren bir Alman bilimsel araştırma enstitüsüdür. Ayrıca Max Weber Stiftung'un himayesi altında bulunmaktadır.

1 Konferans hakkında daha fazla bilgiye http://www ottomanfronts1914-1918.org/turkc/ adresinden ulaşabilirsiniz.

2 Gerd Krumeich (der.), *Versailles 1919. Ziele – Wirkung – Wahrnehmung*, (Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte – Neue Folge; 14), Klartext-Verlag, Essen, 2001; Gerhard Hirschfeld, Markus Pöhlmann ve Irina Renz ile birlikte (der.), *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Schöningh Verlag, Paderborn, 2003; Gerhard Hirschfeld ve Irina Renz ile beraber (der.) *Die Deutschen an der Somme. 1914–1918. Krieg, Besatzung, Verbrannte Erde*. Klartext-Verlag, Essen 2006 (İngilizcesi için bk. *Scorchedearth: the Germans on the Somme. 1914-1918*, Pen & Sword Military, 2009).

3 Bk. Gerhard Hirschfeld, und Irina Renz ile birlikte (der.), *Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch. Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs* (= *Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte*. NF Bd. 1), Klartext-Verlag, Essen 1993; Gerhard Hirschfeld, Dieter Langewiesche ve Hans-Peter Ullmann ile beraber (der.) *Kriegserfahrungen. Studien zur Sozial- und Mentalitätengeschichte des Ersten Weltkriegs*, Klartext-Verlag, Essen, 1997; Jost Dülffer ile birlikte (der.), *Der verlorene Friede. Politik und Kriegskultur nach 1918*, Klartext-Verlag, Essen, 2002; Susanne Brandt ile beraber (der.), *Schlachtenmythen. Ereignis – Erzählung – Erinnerung* (= *Europäische Geschichtsdarstellungen*. Bd. 2). Böhlau, Köln u. a. 2003; Anke Hoffstadt ve Arndt Weinrich ile beraber (der.) *Nationalsozialismus und Erster Weltkrieg* (= *Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte*. NF Bd. 24). Klartext-Verlag, Essen, 2010.

4 *Aufrüstung und Innenpolitik in Frankreich vor dem Ersten Weltkrieg*, Schriften des Instituts für Europäische Geschichte, Mainz, Bd. 96, Wiesbaden, 1980. İngilizcesi için bk. *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War: the Introduction of Three-year Conscription, 1913-1914*, Berg Publishers, Leamington Spa, 1984.

5 Bu söyleşi Dr. Alexandre Toumarkine (Orient-Institut Istanbul) tarafından gerçekleştirildi. Tercümesini ise Gülayşe Öcal Schiwek ve Alexandre Toumarkine yapmıştır.

6 Bk. *Jeanne d'Arc in der Geschichte. Historiographie – Kultur – Politik*, Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1990. (Fransızca çevirisi için: *Jeanne d'Arc à travers l'histoire* Albin Michel, Paris, 1993) ve *Jeanne d'Arc. Die Geschichte der Jungfrau von Orleans*, Beck, München, 2006. (Fransızcası için bk. *Jeanne d'Arc en vérité*, Tallandier, Paris, 2012).

7 Dünya Savaşı hakkında Fransız tarihçiliğinde yeni gelişmeler üzerine bk. Alexandre Toumarkine "Tarih ve Sosyal Bilimlerin Etkileşimi Çerçevesinde Savaşı Yeniden Okumak: Birinci Dünya Savaşı Tarihçiliğinde Fransa Örneği" Ferdan Ergut, Ayşen Uysal (der.), *Tarihsel Sosyoloji. Stratejiler Sorunsallar ve Paradigmalar*. Ankara, Dipnot Yayınları, 2007, s.165-174. (İkinci baskı için (2012) s. 195-207).

8 *Historial de la Grande Guerre* dışında, Gerd Krumeich bizzat *Institut de l'Histoire du Temps Présent* (IHTP) ile çalıştı.

9 *Historial de la Grande Guerre* (Dünya Savaşı Müzesi) Peronne şehrinde (Fransa'nın kuzeybatısı) Ortaçağ'dan kalan bir şatoda 1992'de açılmıştır. Web sitesi için bk. http://en.historial.org/

10 Bu işbirliğinin ürünleri arasında: Gerd Krumeich, Jean-Jacques Becker, Jay M. Winter, Annette Becker, Stephane Audoin-Rouzeau (der.) *Guerre et cultures 1914-1918*, Armand Colin, Paris: 1994; Gerd Krumeich, Jean-Jaques Becker, Jay M. Winter, Annette Becker, Stephane Audoin Rouzeau (der.) : *La Très Grande Guerre*, Le Monde, Paris, 1994.

11 Prof. Stephane Audoin-Rouzeau *Historial de la Grande Guerre*'in Uluslararası Araştırma Merkezi başkanı ve bir I. Dünya Savaşı tarihçisidir. Kitapları arasında: *Les combattants des tranchées*, Paris, Armand Colin, 1986; Annette Becker ile birlikte, *14-18. Retrouver la guerre*. Gallimard, 2000; Annette Becker, Christian Ingraove Henry Rousso ile birlikte (der.), *La Violence de guerre: 1914-1945: approches comparées des deux conflits mondiaux*, Bruxelles et Paris, Ed. Complexe, Paris, IHTP CNRS, 2002. Jean-Jacques Becker ile birlikte (der.), *Encyclopédie de la Grande Guerre 1914 - 1918*, Éditions Bayard, 2004; *Combattre. Une anthropologie historique de la guerre moderne (XIXe XXIe siecle)*, Seuil, Paris, 2008.

12 Jean Jacques Becker ve Gerd Krumeich, *La Grande Guerre, une histoire franco-allemande*, Tallandier, Paris, 2008. (Almancası için: *Der Große Krieg: Deutschland und Frankreich im ersten Weltkrieg 1914-18*, Klartext- Verlag, Essen, 2010).

13 Jean-Jacques Becker I. Dünya Savaşı ve Fransız solunun tarihi üzerine odaklanan bir tarihçidir. kitapları arasında: Annie Kriegel ile beraber, *1914. la guerre et le mouvement ouvrier français*, Armand Colin, Paris, 1964; *Le Carnet B. les pouvoirs publics et l'antimilitarisme avant la guerre de 1914*, Klincksieck, Paris, 1973 ; Stephane Audouin-Rouzeau ile (der.), *Les sociétés européennes et la guerre de 1914-1918*, Paris, Paris X-Nanterre, 1990; *Le traite de Versailles*, PUF, Paris, 2002; *L'Année 14*, Armand Colin, Paris, 2005; *Dictionnaire de la Grande Guerre*, Andre Versaille, Bruxelles,2008.

14 Jean-Jacques Becker, *1914, comment les Français sont entrés dans la guerre*, Presses de la Fondation nationale des Sciences Politiques, Paris, 1977.

1870-1930 YILLARI

İSTANBUL'DAKİ İSVEÇ KOLONİSİ

ROHAT ALAKOM

Osmanlı-İsveç ilişkilerinin tarihi çok gerilere, 17. yüzyıla kadar uzanır. 1709 Poltova yenilgisinden sonra Osmanlı ülkesine sığınan ve burada 5 yıl kalan İsveç Kralı XII. Karl'ı ayrılmaya ikna etmek kolay olmaz. Bu inatçılığıyla Osmanlı diline "demirbaş" olarak geçer. 2013, İsveç kralını Osmanlı ülkesinden çıkarmak için 1 Şubat 1713 tarihinde düzenlenen askeri operasyonun 300. yıldönümü. Bu makalede Osmanlı İstanbulu'ndaki İsveç kolonisiyle ilgili topladığımız bilgileri okurlarımızla paylaşacağız.

İsveç Kraliyet Ailesi'nin İstanbul'daki İsveç Elçiliği'ni Nezaket Ziyareti (1885). Oturanlar (soldan sağa): Kraliçe Sofia, Saray hizmetçisi Bayan Eketrä, Kral II. Oscar, Mabeynci Printzsköld, Nüsret Paşa. Ayaktakiler (soldan sağa): Elçi Ehrenhoff, Prens Eugen, Yüzbaşı Gustaf Uggla, Yaver, Bayan Aimée Wallenberg (Elçi Ehrenhoff'un evli kızı), Maybeynci Fr. Adelborg, Saray Doktoru Gert. Wästfelt, Ahmed Paşa, Carlo Landberg, İda Hanım Ehrenhoff (Elçi Ehrenhoff'un bekâr kızı), Kabine Mabeyncisi Brâkenhielm ve sonuncusu tanınmıyor.

Tarihte Bender Çatışması diye bilinen yukarıda anlatılan operasyon İsveç dilinde "Kalabaliken i Bender" (Bender'deki Kargaşa) olarak geçer. XII. Karl'ın 1718 yılında ölmesinden sonra soğumuş olan Osmanlı-İsveç ilişkileri yeniden canlılık kazanır. Son zamanlarda İsveç'te Osmanlı-İsveç ilişkileri konusunda bir dizi inceleme ve araştırma yayımlandı. Çoğu İsveççe olan bu çalışmalardan bazıları İstanbul'da görev yapmış Kaj Falkman, Sture Theolin ve Ingmar Karlsson gibi İsveçli diplomatlar tarafından kaleme alınmışlardır.[1]

Bildiğimiz kadarıyla İstanbul'daki İsveç kolonisi üzerine yazılmış özel herhangi bir inceleme ve araştırma bulunmuyor. Ama bu konuda değişik kaynaklarda yararlı bilgilere rastlıyoruz. Örneğin uzun yıllar Bursa'da ve İstanbul'da kalmış bir yazar, bu koloni üyelerinden bazılarını bize tanıtır.[2] Bundan yy önce bir İsveç dergisinde imzasız yayımlanan kısa bir yazı konuyu ilk kez ele aldığı için önemlidir.[3] Bu küçük İsveç kolonisi aşağıda göreceğimiz gibi en sonunda kendi kah-

ramanını da yaratır: Charles Gustaf Fredholm.[4]

Bu makale 1870-1930 yılları arasında yarım asır kadar bir geçmişi olan İstanbul (Konstantinopolis) İsveç kolonisinin öyküsünü ele almaktadır. Makalenin dipnot sistemine bakıldığında değişik kaynaklardan yararlandığımız görülecektir. 20. yy başlarında diplomatlar, sekreterler, *dragomanlar* (tercümanlar), elçilik vaizleri, askeri ve ticari ataşeler ve yardımcı personel dışında İstanbul'a çalışmak amacıyla gelen, evlilik ilişkilerinden ötürü veya başka nedenler yüzünden buraya yerleşmiş İsveçliler de vardı. 1869-1887 yılları arasında yaklaşık olarak yirmi yıl İsveç temsilcisi olarak İstanbul'da kalmış olan Selim Ehrenhoff, yapımı 1870 yılında tamamlanan İsveç Sarayı'na taşınan ilk elçi olarak bilinir. 1866 yılında İstanbul'a gelen İsveçli fotoğrafçı G. Berggren burada evlenip zamanla üç çocuk sahip olduktan sonra Hilda Ullin adındaki yeğenini de yanına alır ve böylece İsveç kolonisinin ilk çekirdeği 1870'lerde oluşur. Yaşamının büyük bir kısmını İstanbul'da geçiren Berggren'in 1920 yılında ölmesi ve 1930'larda İsveç Elçiliği'nin Ankara'ya taşınmasıyla bir dönemin de sonuna gelinir.

20. yy başlarında İstanbul'daki İsveç vatandaşlarının sayısı hakkında kesin rakam vermek güçtür. 1912 yılında Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da kurulan İsveç Ambulansı'nın başkanı Richard Erhardt bu kentteki İsveç kolonisinin 22 kişiden oluştuğunu söyler.[5] İsveç kolonisinin elçilik çalışanlarıyla birlikte yaklaşık olarak 40 kişiyi bulduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'de 1935 yılında yapılan bir nüfus sayımı sonuçları da bu konuda bizi aydınlatıyor. Modern Türkiye'de yapılan bu ikinci nüfus sayımının sonuçlarına göre İstanbul'da İsveççeyi konuşan kişilerin sayısı 24 erkek ve 35 kadın olmak üzere toplam olarak 59 kişidir.[6] Aynı nüfus sayımına göre tüm Türkiye'de İsveççe konuşan insanların sayısı 67 erkek ve 47 kadın olmak üzere 114 kişiyi bulmuştur.[7] Bunların bir kısmının İzmir'de yaşadığı görülmüştür. Yakında yayımlanacak olan "İzmir'de Bir İsveç Kolonisi (18. yy)" konulu yazıda da bu konuda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. İstanbul'a en az iki kez gelmiş, burada değişik sürelerle kalmış İsveçli bazı şahsiyetlerin koloniye katılıp bu küçük topluluğu geçici olarak güçlendirdikleri, üyelerini tanıdıkları/tanıttıkları görülür. Koloninin sadık dostları olarak bilinen bu önemli şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Ressam Anders Zorn, yazar Birger Mörner, sanat eserleri koleksiyoncusu F. R. Martin, subay ve diplomat E. af Wirsen, papaz Claes Lagergren, işadamı Claes Adelsköld. Bu kişilerin İstanbul'a gitme amaçları, orada kalma süreleri ve geliştirdikleri ilişkiler geniş bir yelpazeye yayılır. Yazar olarak daha sonraları kaleme aldıkları anılarıyla bir bakıma koloninin tarihini de yazmışlardır.

İSVEÇLİLER KÖLE PAZARLARINDA

İsveçlilerin İstanbul'daki izleri eskilere dayanır. 18. yy başlarında İstanbul'daki esir pazarlarında satılığa çıkarılan İsveçli bazı kölelerin azat edildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldıkları tahmin edilmektedir. 1709 yılında İsveç Kralı XII. Karl'ın Poltova'da Ruslar karşısında yenilgiye uğramasının ardından Rusların esir aldığı İsveçli tutsaklardan bir kısmı sonraları İstanbul'da köle pazarlarında satılığa çıkarılır. Bazılarının fidye karşılığında serbest bırakılması ve örneğin kendi ülkelerine gönderilmesi konusunda İstanbul'daki İsveç elçilik yetkilileri çalışmalar yürütür. Poltova'da 18. yüzyılda esir alınıp Osmanlılara satılan ve daha sonra serbest bırakılan birçok İsveçli ve Finlandiyalının olduğu ve İsveç Elçiliği'ne gelerek yardım talebinde bulundukları belirtilir.[8] Hatta kölelerin serbest bırakılması amacıyla 1741 yılında İsveç'te bir yardım kampanyası başlatılır. 18. yy başlarında İstanbul'da kalan İsveç Elçisi Martin von Neugebauer da bu sıralarda 30'a yakın köleyi azat etmiştir. İsveç Elçisi Funck, İstanbul'da köle pazarlarını dolaşmış, bulduğu İsveçli köle kadınları satın alıp azat etmiştir. Elçilik vaizi Sven Agrell günlüğünde bazı kadınların yaşamöykülerine yer verir. Bunlardan biri de üç kez değişik kişilere satılan bir marangozun kızının öyküsüdür.[9] Agrell çok genç yaşta Ruslara tutsak düşen daha sonra İstanbul köle pazarında satılan başka bir kızın yanlarında kaldığı günlerde kendileriyle düzgün bir İsveççe ve Almanca ile konuştuğunu belirtir.[10]

İstanbul'daki İsveçli kölelerin yaşamı İsveç edebiyatına da yansır. 1916 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan İsveç'in ünlü yazarı Verner von Heidenstam, İstanbul'daki İsveçli köle kadının yaşamöyküsünü bir öyküsüne konu etmiştir. Kadın, İstanbul'daki köle pazarlarından bir harem çalışanı tarafından keşfedilir ve satın alınarak Osmanlı Sarayı'na yerleştirilir. Burada valide sultanın papağanlarına bakar. Zamanla bu hayvanlara bazı İsveççe sözcükler öğretir. Papağanların ilk öğrendiği sözcüklerden biri kadının soyadı Andersson'dur. İsveçli kadın bu görevi genç bir Çerkez cariyeden devralır. İkisi zamanla arkadaş olur, vakit bulduklarında birbirlerine hayatlarını anlatırlar. Papağanlara çelenk takma adıyla her sene düzenlenen danslı şenlik sırasında bir yılanın cılız papağana saldırmasıyla korkan papağan kafesinde çırpınarak feryatlar koparır, kendi İsveçli bakıcısına sığınmaya çabalar: "Andersson, Andersson, Andersson!" diye bağırır. Sarayın 90 yaşında ve 9 padişah ile "konuşmuş" olan bu cılız papağanının yardımına koşan İsveçli kadın, papağanı kurtaracağı sırada bu kez kendisi yılanın saldırılarına hedef olur ve kurtarılamayarak valide sultanın kollarında can verir. Hayvanlarla haşır neşir olan papağan bakıcısı İsveçli kadının sergilemiş olduğu üstün sadakat ve işine bağlılık duygusu öykünün ana fikridir. İsveçli kadın ve aynı öyküde dansa tapan "narin ve zarif kız" (*späd och sirlig flicka*) olarak tanımlanan 13 yaşındaki Çerkez güzelinin alın yazılarının bir noktada örtüştüğü görülür. Çerkez kız böyle yüce erdemlerle donatılan İsveçli hemcinsinin ölümünden duyduğu üzüntü ve kederle boğuşur ve en sonunda o da can verir.[11]

Yazar ve diplomat Birger Mörner Osmanlı fesiyle.

Idun, nr 3, 1904.

FERİKÖY'DEKİ İSVEÇ MEZARLIĞI

1945-1951 yılları arasında İsveç'in Ankara büyükelçisi olan Eric von Post tarafından bir kopyası Kraliyet Kütüphanesi'ne bağışlanan "Feriköy İsveç Mezarlığı'ndaki Mezar Taşlarının Nüshaları" adlı 7 sayfalık bir belgede İstanbul'da gömülü bazı İsveçlilerin listesi sunulur.[12] Listede yer alan kişilerin ölüm tarihlerine baktığımızda bu kişilerin 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar uzayan bir dönemde öldükleri görülür. Bu mezarlığın tarihi İstanbul'a olan İsveç göçünün tarihiyle örtüşmektedir. Bu listede adları geçen bazı kişilerin yaşamöyküleri dikkat çekicidir. Uppsala Üniversitesi'nden ünlü şarkıyatçı Carl Aurivillius'un öğrencilerinden Peter Grandel 1771 yılında şair Samuel Oluf ile birlikte Doğu dillerini geliştirmek için İstanbul'a gider ama burada yakalandığı bir hastalık yüzünden 19 Nisan 1772 tarihinde vefat eder.[13] Arkadaşı şair Samuel Olof da 19 Eylül 1772 tarihinde yaşama veda eder.[14] İsveç Mezarlığı'nda gömülen şahsiyetler arasında bulunan Bayan Jacquette Gyldenstolpe ve eşi Uno von Troil'un yaşamöyküleri de ilgi çekicidir. İkisi de aynı yıl öldüklerinden Feriköy Mezarlığı'nda yan yana gömülürler.[15] İsveç elçilik vaizlerinden Martin Lutteman da öldüğünde bu mezarlığa gömülür. Aynı listeye göre ileride kendisinden ayrıntılı olarak söz edeceğimiz ünlü fotoğrafçı G. Berggren de 8 Ağustos 1920 yılında ölmüştür. Feriköy'deki İsveç Mezarlığı'na yatan İsveçlilerin ölüm tarihlerine baktığımızda bir kısmının 20. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat ettikleri görülür. Denizci olan bu insanlardan bazıları şunlardır (listeden): Carl Johansson (1911), Karl Martin Naess (1909), Adam Alois Sjöberg (1909), Wilhelm Johnson (1909), Karl Edvin Carlsson (1926), A.V. Fredriksson (1920), Carl Wolkert (1911), Karl Anders Ohlsson (1927), Herbert Sigfrid Jansson (1921), Carl Gustav Svensson (1922). Bunlardan İncil dağıtıcısı Karl Anders Ohlsson 1927 yılında Bursa şehrinde ölmüş ama İstanbul'da defnedilmiştir.[16]

Feriköy Protestan Mezarlığı'ndaki İsveç Bölümü. Üstte ağaç dibinde 1920 yılında İstanbul'da vefat eden İsveç fotoğrafçısı G Berggren'nin yüksek mezar taşı görünüyor.

Foto: Rohat Alakom.

KOLONİNİN DİNİ GEREKSİNİMLERİ

İsveçli ve diğer kuzey ülkelerinden gelen insanların dini gereksinimlerinin karşılanması için 1858 yılında İsveç Sarayı'nın bahçesinde küçük bir kilise veya şapel de yapılmıştır. Denizci Missionu (Sjömansmission) 1869 yılında aldığı bir kararla yabancı rıhtımlara uğrayan denizciler ve yöre insanları arasında çalışmak üzere P. J. Svärd adlı papazı İstanbul'a gönderir. Svärd günlüğünün bir yerinde 25 Aralık 1869 günü küçük bir İsveç grubunun katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilen ilk ayin ve ibadete değinir.[17] Bir mektubunda da İstanbul'da ev bulma güçlüklerine değinir. En sonunda sadece Yunanca ve İtalyanca bilen Rum kadının yanında bir oda kiraladığını söyler ve sözlerini şöyle noktalar: "Ne o beni anlıyor, ne de ben onu".[18] *Missions-Tidning* gazetesi bir sayısının baş sayfasında Svärd'in İstanbul'dan gönderdiği şiiri ile İsveç Sarayı ve bahçesindeki şapeli gösteren güzel bir illüstrasyonu yayımlar. Bu illüstrasyonun bir özelliği şapel ve saray ile birlikte kadınlı erkekli bir grup insanın resmedilmiş olmasıdır. Şapelden çıkan ve kol kola girmiş bir çiftin saraya doğru yürüdüğü, sağında ve solunda bazı insanların el pençe durarak saygılarını ifade ettikleri görülmektedir. Bu çift belki de bu yıllarda görevli olan elçi Selim Ehrenhoff ve eşini temsil ediyor. Svärd'in "İstanbul'daki küçük Protestan kilisesinden bir ses/seda" başlıklı hasret dolu bu şiiri yabancı topraklarda yalnız kalmış kuzeyli bir din adamının ağzından yazılmıştır.[19]

İSTANBUL'DA İSVEÇ MEKÂNLARI

14 yıl boyunca eşiyle birlikte önce Bursa ve daha sonraları İstanbul'da yaşayan ve kitaplarında "Överstinnan B." imzasını kullanan Stéphanie Beyel mektup ve günlüklerinden oluşan kitabında İstanbul'daki İsveç ko-

lonisi hakkında önemli ve ilginç şeyler anlatır. Pera'daki İsveç Elçiliği'nin bulunduğu yeri "Büyük İsveç" (*Stora Sverige*) ve İsveçlilerin sık sık buluştuğu fotoğrafçı Berggren'in atölyesini de "Küçük İsveç" (*Lilla Sverige*) olarak adlandırır. Kendi evlerinin de bu iki İsveç arasında bulunduğunu belirten Stéphanie Beyel başka İsveçlilerin de Pera'da kaldığını söyler. Tüm bu mekân ve grupların bir İsveç kolonisi oluşturdukları ve Pera'nın bu koloninin merkezi olduğu görülüyor. Stéphanie Beyel İsveç kolonisi içindeki yardımlaşma, haberleşme ve iletişim ağının nasıl işlediği konusunda ilginç şeyler anlatır. Büyük İsveç'e gelen birinden Küçük İsveç'in hemen haberdar olduğu, bu kişilerin daha sonra Küçük İsveç'i ziyaret ettiğini söyler. Yıllardan beri kendini İsveç kolonisinden sayan Yahudi kökenli Albert'in rehber olarak şehre gelen İsveçli misafirlere çok yardımcı olduğunu söyler.[20] Stéphanie Beyel bazen "Alibaba" olarak adlandırılan elçiliğin birinci kavası Ali Efendi'nin de insanlara yardım ettiğini belirtir.[21]

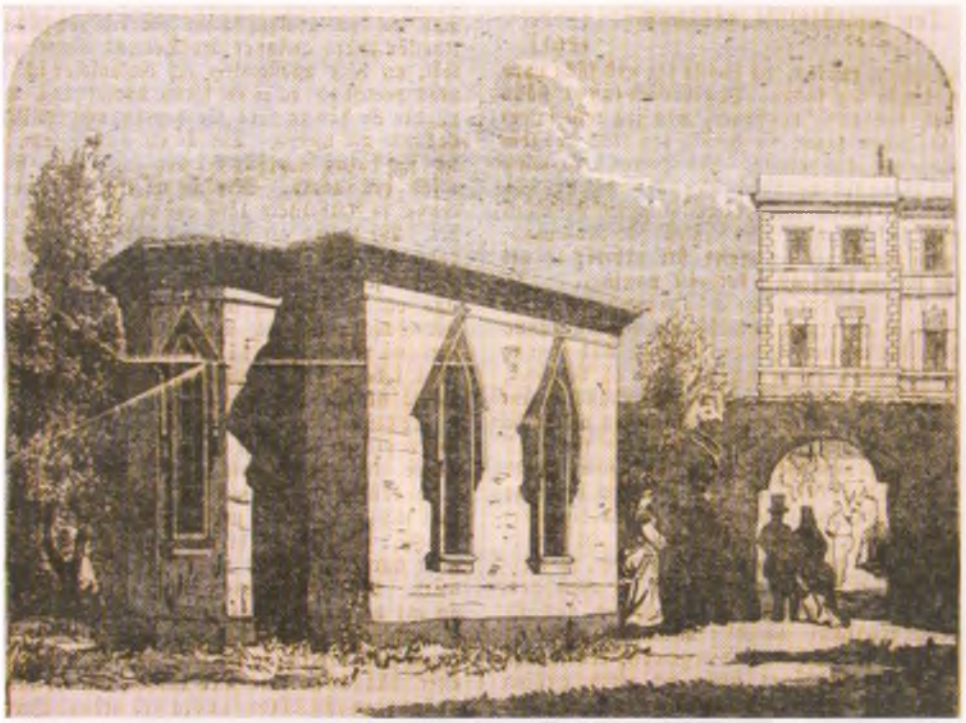
BÜYÜK İSVEÇ: PERA'DAKİ İSVEÇ SARAYI

Günümüzde İstanbul'un Beyoğlu yöresinde araç trafiğine kapalı olan İstiklal Caddesi'nin Tünel'e bakan ucunda bulunan büyük bahçe içinde İsveç Konsolosluğu'nun yer aldığı bina, Fransızca *La Palais de Suède* (İsveç Sarayı) olarak bilinirdi. İsveç binayı 1757 yılında bir İngiliz'den satın almıştır. Burası İsveç'in yabancı bir ülkedeki en eski mülkiyeti olarak bilinir. Bu yüzden İsveç Sarayı bazen kaynaklarda "İsveç'in bir parçası" veya "İsveç'ten bir parça" olarak tanıtılır.[22] Çıkan yangın ve depremlerden zarar gören bina daha sonra İstiklal Caddesi'ne bakan 8 dükkânın (1960'larda yıkılmışlardır) kirasından gelen paralarla yeniden yapılır. İsveç Sarayı 1870 yılında büyük ve görkemli bir törenle hizmete açılır. Elçi Selim Ehrenhoff 1 Kasım 1870 günü bu yeni saraya taşınır. Papaz ve yazar Claes Lagergren anılarında Elçi Selim Ehrenhoff'un 'sevimli genç kızlarından' söz ederek İsveç Sarayı'nın zamanla bu kızlar tarafından şenlendirildiğini belirtir. Selim Ehrenhoff'un Aimeé ve İda adlarındaki iki kızı güzellikleri ve neşeli tavırlarıyla hem İsveç kolonisinin hem de bu koloniyi ziyaret edenlerin dikkatlerini çekmiştir. Aimeé, 1880'li yıllarda İsveç donanmasında çalışan Wilhelm Wallenberg ile evlenir; 22 yaşındaki İda'nın ise bu sıralarda daha seçimini yapmadığı görülür.[23] Eski Beyoğlu (Pera) üzerine kaleme alınan Türkçe bir kaynakta burada görev yapan diğer İsveç diplomatları hakkında kısa bazı bilgiler yer almaktadır: "İsveçli başka bir temsilci, Baron Beck-Friis konuklarını eğlendirme tarzıyla dikkati çekerdi. Piyano başına geçip onlara ünlü Fransız şarkısı (Quand les canards vont deux par deux)* yü çalardı..."[24] Bir belgesel romanda güzel bir kadından söz edilir: "İstanbul'a döndüğünde beraberinde getirdiği İsveç asıllı, akıllara durgunluk verecek kadar güzel, ilk yengemiz Alma hanım olmuştu".[25]

Elçilik ve dini hizmetler dışında İsveç Sarayı'nda zamanla araştırma çalışmalarına da olanak sağlanır. 1962 yılında kurulduğunda elçilik binasında çalışmalarına başlayan İsveç Araştırma Enstitüsü 1974 yılında aynı bahçede bulunan ve "Tercüman Evi" (*Dragoman huset*) olarak bilinen binaya taşınır. Eski yıllarda İstanbul'a gelen İsveçli gezginler çoğu kez İsveç Sarayı'nı adres olarak gösteriyor ve mektupları geldiğinde gidip oradan alabiliyorlardı.[26] Pera'daki yabancı temsilcilikler içinde hiç yer değiştirmeyen temsilciliklerden birisi İsveç Elçiliği'dir. Bu tarihi mekân Türkçe kaynaklarda bazen "İsveç Sarayı"[27] ve "İsveç Elçilik Binası" [28] olarak adlandırılır. Beyoğlu'nda bulunan Müeyyet Sokağı İsveç Sarayı (İsveç Elçilik Binası) karşısında bulunduğu için eski yıllarda "İsveç Sokağı" olarak tanınmıştır.[29]

KÜÇÜK İSVEÇ: FOTOĞRAFÇI BERGGREN'İN ATÖLYESİ

Pera'da bulunan İsveçli fotoğrafçı Berggren'in atölyesi zaman zaman kaynaklarda "İsveç Kulübü" olarak adlandırılır. Avrupa'nın değişik ülkelerini dolaştıktan sonra 1866 yılında İstanbul'a gelen Guillaume Berggren (1835-1920) adındaki bu İsveçli fotoğrafçı 50 yıl boyunca İstanbul'daki İsveç kolonisinin adeta bir ikonu hâline gelir.[30] 1891 yılında yayımlanan bir habere göre "Kudüs ayakkabı tamircisi gibi dünya turuna çıkan" Berggren'in İstanbul'a yerleşmeden önce Bursa'da kaldığı belirtilir.[31] Asıl adı Per Wilhelm Berggren olan bu İsveçli ölünceye kadar da İstanbul'da fotoğrafçı olarak çalışır. Zamanla "Kraliyet Fotoğrafçısı" unvanı da alan Berggren İstanbul'daki mekânlar ve çeşitli kesimlerden birçok insanın

İstanbul'daki İsveç Kilisesi (solda) ve İsveç Sarayı.

Missionstidning, nr 5/1871

fotoğrafını çekmiştir. Önceleri İstiklal Caddesi (414 no'lu bina) üzerinde, daha sonraları İsveç Sarayı'na yakın olan Asmalı Mescit Sokağı'nda (9 no'lu bina) bir atölye açar. Berggren, Amalia adında bir Yunanla evlenir. Bu evlilikten Caroline ve Virginie adlarında iki kızı ve Gustav adında bir oğlu olur. Sture Theolin "Kızları büyüyünce İstanbul'un en güzel kızlarından ikisi oldular" der. 1910 yılında hazırlanan İsveç Elçiliği'ne kayıtlı İsveçli vatandaşların listesinde Berggren'in oğlu Gustav'ın mesleği muhasebeci olarak geçer.[32]

Yıllarını İstanbul'da geçiren ünlü fotoğrafçı G. Berggren.

Konstantinopel, *Hvar 8 Dag*, nr 50/1912.

Yaklaşık olarak yarım asırdan fazla İstanbul'da yaşamını sürdüren Berggren öldüğünde yukarıda sözünü ettiğimiz Feriköy Mezarlığı'daki İsveç kısmına gömülür. Öldükten sonra da İstanbul tarihinde[33] ve Osmanlı Fotoğrafçılığı[34] tarihinde yerini alır.

İstanbul'daki İsveçlilerin bir buluşma yeri hâline gelen Berggren'in atölyesi kaynaklarda haklı olarak "İsveç Kulübü" (*Svenska klubben*) olarak adlandırılır. Bir kaynağa göre buraya uğrayan insanların sayısı yakınındaki İsveç Temsilciliği'ne gidenlerin sayısından daha fazla idi.[35] 1912 yılında İstanbul'a giden *Kalmar* gazetesi muhabiri burada kalan onlarca İsveçlinin "İsveç Kulübü" diye adlandırılan Berggren'in atölyesinde buluştuklarını belirtir.[36] İstanbul'daki İsveç kolonisinin iki ayağından biri olan "İsveç Kulübü" nün tarihi önemi de böylece ortaya çıkmış oluyor. Kral II. Oscar, ressam Anders Zorn, eşi Emma Zorn, tanınmış gezgin Sven Hedin ve başka ünlü birçok İsveçli bu atölyeyi ziyaret eder.

Eski İsveç İstanbul Konsolosu Sture Theolin'in "harika bir fotoğraf" olarak nitelendirdiği bu fotoğraf hakkında "Osmanlı veziri Suphi Paşa'yı da görüyoruz" der.[37] Ama Claes Lagergren'un yukarıda sunduğu listede bu ismi bulamıyoruz. Yarım asır İstanbul'da kalan Berggren'in İsveç dilini ve kültürünü hiç unutmadığı görülmüştür. Bu durum kendini ziyaret edenlerin dikkatlerini çeker. Bir yazısında "Biz İsveçlilerin çabuk asimile olduğu sıkça söylenmiştir ama Bay Berggren bunun tersi bir kanıt" diyen Alvar Bode kaleme aldığı yazısı ile birlikte ayrıca Berggren'in kendi nadir bulunan güzel bir fotoğrafını da yayımlar. Yarım yüzyıl hep başkalarının pozunu yakalamaya çalışan Berggren'in bu kez kendisinin poz verdiğini görüyoruz.[38]

Birger Mörner yazdığı *Hilal Altında* adlı kitabının bir bölümünde Berggren'in Pera'daki atölyesi için şu belirlemede bulunur: "İstanbul'daki Küçük İsveç sen benim müteşekkir hafızamdan hiçbir zaman silinmezsin".[39]

Gezi amacıyla İstanbul'a gelen Berggren'in yeğeni Hilda Ullin (1861-1953) dayısı Berggren'in yanında kalır. Araştırmacı Arne, sarışın ve güzel bir hanım olarak tanımladığı Hilda Ullin'i İstanbul'a gelen İsveçli vatandaşların "koruyucu meleği" (*skyddsängel*) olarak tanıtır.[40] Hilda Ullin tipik kuzeyli bekâr bir kız olarak İstanbul'da ilgiyi sürekli üzerinde toplar. 1891 yılında yayımlanan "Harem kadını olma şansı olan Telgeli bir kız" başlıklı bir yazıda 8 yıldır İstanbul'da kalan Hilda Ullin'i bekleyen parlak gelecek üzerinde durulur. Yazıda "8 yıldır Osmanlı başkentinde kalan Bay Berggren'in yeğeni Ullin Hanım muhtemelen zamanla güçlü bir paşanın karısı olur" deniliyor. Simit ve çörek satan kadınları ile tanınan İsveç'in Södertälje Belediyesi eski yıllarda Telge olarak adlandırılır. Yazının başlığında geçen "Telgeli bir kız" ifadesi de buradan gelmektedir.[41] Hilda Ullin 1913 yılında kaleme aldığı "Türk kadınları ve Savaş" başlıklı bir yazısında Balkan Savaşı sırasında Osmanlı kadınının ayağa kalkarak nasıl seferber olduğu, toplantılar düzenlediği ve konuşmalar yaptığını anlatır.[42] Hilda Ullin 1923 yılında Cumhuriyet kurulduğunda İsveç'e yerleşir. 1953 yılında Stockholm'de vefat eder. Örebro Üniversitesi Kütüphanesi Birger Mörner Arşivi'nde Hilda Ullin'in 1911-1928 yılları arasında yazar Birger Mörner'e gönderdiği 9 mektubun orijinalleri bulunuyor. Bu da gösteriyor ki Hilda Ullin İstanbul'da geliştirdiği ilişkilerini İsveç'e döndükten sonra da sürdürmüştür. Hilda Ullin'in Birger Mörner'e yazdığı 25 Kasım 1911 tarihli mektubunda İstanbul'da bulunduğu yıllarda nerdeyse her zaman koloni üyelerinden birinin dayısının atölyesine uğradığını belirtir. Pazar günü yaklaşınca kendisini çok iyi hissettiğini ve dükkânı kapatıp gün boyunca tatil yaptıklarını, çoğunlukla Büyükdere'ye gittiklerini, Neptun Şirketi'nin botlarıyla çocukluk arkadaşı kaptan Grundelius ve eşiyle gezdiklerini belirtir.[43]

KOLONİ ÜYELERİNDEN BAZILARI

1911 yılında Doğu Akdeniz'e İstanbul ve İzmir gibi merkezlere ticaret yapmak için iki şirket birden kurulur. İkisinin de Levant adından vazgeçemedikleri görülüyor. Birisinin adı *Svenska Levant-linjen*, diğerinin adı *Svenska Levanten-linjen*. Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaretin geliştirilmesine katkıda bulunan bu şirketlerin İstanbul ve İzmir'de temsilcilikleri bulunuyordu. Örneğin Levant-linjen'in İstanbul'da O. M. Osberg, Levanten-linjen'in Galata yöresinde Arabiyan Hanı'nda bir temsilciliği bulunuyordu. Ticaret ataşeleri Ture Ivar Söderlund (1907-1911) ve Oscar Erik Nylander (1911-1915) İstanbul'da aktif rol oynadıkları görülür, İsveçli tüccarların ilgisini İstanbul üzerine çekerler. Oscar Erik Nylander burada yazmaya başladığı ve 1915 yılında yayımladığı *Doğunun Ticari Koşulları* konulu kitabında İsveç'in Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticari ilişkileri konusunda yararlı bazı bilgiler sunar.[44] 1912 yılında kaleme alınan bir yazıda İsveç Elçisi Anckarsvärd ve ailesi dışında koloninin yaşlı ve

tecrübeli (*oldfader*) fotoğrafçısı G. Berggren, yeğeni Hilda Ullin, ticaret ataşesi Oscar Erik Nylander ve eşi, İstanbul'da tanınan ve sevilen fizyoterapist Sixten Andersson ve birkaç kadın daha koloninin tanıdık üyeleri arasında gösterilir.[45] 20. yy başlarında Bahriye Yüzbaşısı Per Olof Görenberger ve eşi Gerda Elvira, jimnastik direktörü Sven Alexandersson ve eşi Nadine Pomeranzeff, kızları Anna ve Vara İstanbul'da kalıyorlardı. İstanbul'daki bir kız okulunda müdürlük yapmış olan Hanna Hindbeck'in kaleme aldığı bir kitapta buradaki gündelik yaşam ele alınır.[46] İstanbul'da on yıl görev yapan son elçilerden Gustaf Oscar Wallenberg görevinden ayrıldıktan sonra 1937 yılında ölünceye kadar Pera'da İsveç Sarayı yakınlarında tuttuğu bir evde kalır. Yazar Ola Hansson 16 Eyül 1925 tarihinde Büyükdere'de vefat eder. İsveç Elçisi Carl G von Heidenstam *Cumhuriyet* gazetesinde yayımladığı bir ilanda İstanbul doğumlu İsveç uyruklu Alfred Frans Wilhelm'in Yunanlı Matmazel Katty Polidor ile evlendiğini duyurur.[47]

20. yy başlarında İstanbul'da yaşayan kadın yazar Elsa Lindberg (1876-1944) burada yaşadığı yıllarda kaleme aldığı kitaplar İsveç'te yayımlandığında büyük ilgi toplar. Stockholm'de görevli bir İran diplomatıyla evlenen Elsa Lindberg sonraları *Elsa Lindberg -Dovlette* adını alır.[48] Elsa Lindberg zaman zaman eşinin adından ötürü "Prinsessa Mirza Riza Khan" imzasını da kullanmıştır. İstanbul'da kaldığı yıllarda buradan İsveç ve Finlandiya gazetelerine haberler gönderir.[49] 1902 yılında İstanbul'da görevli olan İsveç Elçisi Otto Steenbock ve eşi Clémence Steenbock'e misafir olan Elsa Lindberg bu konuda uzun bir yazı kaleme alır. Yazısında özellikle elçinin evinde bulunan değerli ve nadir eski tarihi eserleri okuyucuya tanıtır. Bunlardan çoğu atalarından kendisine miras kalmıştır.[50] Elsa Lindberg İstanbul'dan gönderdiği 3 Haziran 1910 tarihli bir mektubunda üzülerek evinin soyulduğunu, çok değerli eşyalarının çalındığını yazar. Sadece kendi evi değil, Dışişleri Bakanlığı ve hatta sarayın bile hırsızlar tarafından zaman zaman "ziyaret" edildiğini belirtir.[51]

İsveç kolonisinin en renkli simalarından birisi İslam dinine geçtikten sonra adını Ali Nuri olarak değiştiren Gustaf Noring'dir (1861-1937).[52] Türkiye'ye yerleştikten sonra Dilmeç soyadını alan bu Osmanlı Vikingi böylece Türkçe kaynaklarda Ali Nuri Dilmeç olarak tanınmıştır. Kadıköy'de eşiyle birlikte küçük bir evde kalan Ali Nuri, Osmanlı aydını Münif Paşa'nın yakın dostu olarak bilinir.[53] Paşanın meşhur konaklarını sık sık ziyaret eden kişilerden birisi de Ali Nuri'dir. Bu konaklar üzerine 1934 yılında Fransızca kaleme alınan bir makale de yayımlar.[54] Ali Nuri'nin bu sıralarda Fransızca yayımladığı başka yazıları da vardır.[55] Abdurrahman Adil Eren, anılarında Ali Nuri'nin İstanbul'daki yaşamını kısaca şu sözlerle anlatır: "Mister Noring kırmızı fesi, kırmızı sakalı, redingotu ile sofraya güzel bir süs verirdi. Konuşması İngiliz kırması Fransızcaydı. Mister Noring, Ali Nuri Beyefendi oldu...".[56] Bu sıralarda İstanbul'da bulunan İsveç elçilik görevlisi Paul Mohn bir tren yolculuğu sırasında Ali Nuri ile karşılaşır. Paul Mohn'a kendi kartvizitini verir. Bu dostlukları daha sonra da devam eder: "İsveç Temsilciliği'ne gelerek beni İstiklal Caddesi üzerindeki en güzel pastahanede bir fincan kafe içmeye davet etti. Oturduktan sonra benim Osmanlı arkadaşım birkaç endüstri şirketi, bunlar arasında bir iplik fabrikası kurma konusundaki niyetini bana anlattı." Fransızca konuştuklarını belirten Paul Mohn, kendini tanıtan bu şahsiyetin "Ben de İsveççe konuşuyorum" demesi üzerine şaşkınlıktan sandalyeden düşmek üzere olduğunu da sözlerine ekler.[57] Ali Nuri'nin Türkiye'ye yerleştikten sonra buradaki İsveçlileri araması ve onlarla birlikte olmak istemesi, onun İsveç kolonisiyle olan ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Ali Nuri'nin 1937 yılında vefat edişinden birkaç gün sonra *Cumhuriyet* gazetesinde ölümüne ilişkin aşağıdaki ilan yayımlanır:

Bir İstanbul hatırası: Elsa Lindberg çocuklarıyla birlikte. 1909 tarihli fotoğrafın üstünde İsveççe "Gott nytt år" (Mutlu yıllar) yazıyor.

Zilhacus-Tikkanen, När könet började skriva...2005b

"Eski hariciye memurlarından olup son olarak Roterdam Baş şehbenderliğini yapan Ali Nuri birkaç gün evvel vefat etmiştir. Merhumun istibdad zamanında, Umumi Harb'de ve İstiklal Mücadelesi zamanında memlekete çok hizmeti dokunmuştur. Allah rahmet eylesin".[58] Bu ölüm ilanında geçen "...Umumi Harb'de ve İstiklal Mücadelesi zamanında memlekete çok hizmeti dokunmuştur" ifadesiyle ne kastedildiği bilinmeye değerdir. Bu ve benzeri karanlıkta kalan noktalar ileride belki de Ali Nuri'nin Türkiye'de evlenen kızları ve torunlarının izlerinin saptanmasıyla gün ışığına çıkacaktır. Paul Mohn anılarında Ali Nuri'nin bir maliyeci ile evli olan kızının evlerine davetli gittiğini belirtir ama ne yazık ki bu İsveç ailesi hakkında daha ayrıntılı bilgilere yer vermez.[59] Anneleriyle birlikte bir fotoğrafta görülen ailenin iki küçük kızının adları örneğin bir kaynakta Ashlee ve Dida olarak geçer.[60]

KOLONİ SESİNİ YÜKSELTİYOR

1912 yılında başlayan Balkan Savaşı'nda yaralanan ve hastalanan kişilere yardım etmek amacıyla İstanbul'da yaşayan İsveçliler bir yardım kampanyası başlatırlar. Bu kampanya basında yankı bulur. İsveç'te çıkan *Hvar* dergisinde "İstanbul'daki İsveç Kolonisi" (*Svenska kolonien i Konstantinopel*) başlıklı bir yazı yayımlanır.[61] Bir başka gazete haberine göre İsveç kral ve kraliçesi 500 franklık bir yardımla bu kampanyaya katkıda bulunurlar.[62] Bu sırada İstanbul'da görev yapan İsveçli ekibin başkanı Richard Erhardt İstanbul'da 22 kişiden oluşan küçük bir İsveç kolonisinin olduğunu da belirtir.[63] İlginç bir nokta da ilk kez bu sırada İstanbul'da yaşayan İsveçlilerden "İsveç kolonisi" diye söz edilmiş olmasıdır. Savaş haberlerini ve gelişmeleri izlemek için Berggren'in Pera yöresindeki atölyesinde bu sıralarda büyük bir hareketlilik yaşanır. Yazar Stéphanie Beyel İsveç Elçisi Anckarsvärd'in eşinin öncülüğünde bir araya gelen kadınların Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla zor durumda kalan insanlara yardım elini uzatmak için çalışmalara başladıklarını söyler. İsveç Elçiliği'nde yedi kişiden oluşan ekibin bir toplantı yaptığını söyleyen yazar daha sonra bu alanda yaptıkları çalışmalara değinir. Yakın arkadaşlarından birisi de Helen'dir.[64] Bu sırada İstanbul'a gelen İsveçli gazeteciler, iki doktor ve Kızılhaç örgütünden beş hemşireyle koloninin sayısı geçici olarak artar. Bu sıralarda İsveç gazetesi *Nya Dagligt Allehanda* adına bölgeye savaş muhabiri olarak giden Philip von Schwerin anılarında İstanbul'daki Kızılhaç sağlık ekibinin oluşturduğu İsveç Ambulansı hakkında yararlı bilgiler sunar. Bu sağlık ekibinin geldiği sırada 700 yaralının yardıma gereksinim duyduğu görülmüştür. İsveç Kızılhaç Örgütü'nün Harbiye'deki askeri bir okulda üs kurduğunu, doktorlar Erhardt ve Gustafsson, hemşireler Anna Vogel, Emma Otterborg, Emmy Myrsten, Lisa Westerlund ve Ruth Berthelius'un gece gündüz demeden hastaların yaralarını sardıklarını ve böylece çoğunu yeniden yaşama döndürdüklerini belirtir.[65] Doktor Erhardt ve yardımcısı Gustafsson birçok başarılı ameliyat gerçekleştirir. İsveç kolonisinden Elçi Anckarsvärd ve eşi, fotoğrafçı Berggren'in yeğeni Ullin ve fizyoterapist Wretman'ın 400 hasta için iç çamaşırı ve diğer giysiler sağladıkları görülür.[66]

İsveç kolonisi Polonezköy'ü ziyaret ediyor.

Vecko Journalen, nr 28/1928.

KOLONİNİN CAN VE MAL GÜVENLİĞİ

Hem İsveç yetkilileri hem de Osmanlılar zaman zaman İstanbul'da baş gösteren olaylar sırasında koloni üyelerinin can ve mal güvenliklerinin korunması için yoğun çaba göstermişlerdir. Örneğin 26-28 Ağustos 1896 tarihinde İstanbul'da baş gösteren kanlı olaylar İsveç kolonisi üyelerini huzursuz eder. II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesinden sonra başkentte yaşanan gergin hava burada yaşayan İsveç kolonisini de tedirgin eder. Alınan önlemlerle bu korkunun etkisi kırılmaya çalışılır. Bir İsveç dergisinde yayımlanan bazı fotoğraflarda örneğin İsveç Elçisi Anckarsvärd ve ticaret ataşesi Söderlund'un arkalarında bir düzine askeri koruma ile İsveç Sarayı önünde serbestçe poz verdiklerini görüyoruz.[67] İstanbul'da askeri ataşe olarak çalışan W. Unander, anılarında 1912 yılında Balkan Savaşı sırasında İsveç kolonisi içinde yaşanılan korku ve endişeye değinir. İsveç Sarayı ve temsilcilik binasının olası saldırılara karşı korunması için emir aldığını ve gerekli önlemler için çalışmalara başladıklarını söyler.[68] Savaşın İstanbul'a sıçraması halinde İsveç kolonisi üyelerini kurtarmak için "Herakles" adında bir vapur bu sırada limanda hazır bir şekilde bekletilmiştir.

BİR KAHRAMAN: CHARLES GUSTAF FREDHOLM

1892 yılında konsolos yardımcısı, daha sonra 1896 yılında *dragoman* ve kısmen İsveç maslahatgüzarı olarak İstanbul'da çalışmış olan Charles Gustaf Fredholm 1896 yılında Osmanlı Bankası Baskını sonrası Ermenilere yönelik baskılar sırasında elçilik binasını terk etmeyerek tek başına İsveç Elçiliği ve elçilik bahçesine sığınan İsveçli, Norveçli ve Danimarkalıları koruyarak büyük bir cesaret örneği gösterir. Diğer ülkelerin elçilik çalışanları şehri terk etmelerine karşılık Fredhom elinde tabancası koruması altındaki kuzey ülkeleri vatandaşlarını gece boyunca korkusuzca tek başına korumaya çalışmıştır. Elçiliğe sığınan ve korkularından elçilik bahçesinden caddeye çıkamayan yüzlerce suçsuz Ermeniye kapılarını açmıştır. Öte yandan Fredholm, Osmanlı yetkililerıye görüşerek İsveç kolonisi üyeleri ve ülkede yaşayan İskandinavyalıların can güvenlikleri için yoğun çaba harcar. Fredholm örneğin bir kavası ve Rosenthal adında bir tüccarı yanına alarak polis yetkilileriyle görüşür. Fredholm koloni üyelerine gönderdiği bir tamimde elçilik binasının son barınak olarak koloni üyelerine açık olduğunu bildirir. Tüm bu olaylara tanıklık eden birinin gözlemle-

ri sonucunda kaleme alınan uzun bir yazıda Fredholm'un bu çabaları övülmekte ve bir kahraman olarak tanımlanmaktadır. Adı yazının altbaşlığına "Türkler Arasında Bir İsveçli" (*En svensk bland turkar*) olarak yansıyan kişinin olayların patlak verdiği Pera'da bir işyerinin olduğu belirtilir. Gözlemlerini yazıya döken bu tanık yıllarca Türklerle beraber İstanbul'da yaşadığını ama Ermenilere yönelik olarak şehirde yaşanılan kanlı olayları üzülerek Türklerden hiç beklemediğini belirtir.[69] Elçi Stenbock'un izinli olduğu bir dönemde İsveç elçilik binasını ve koloni üyelerini koruduğu ve bu konuda çok büyük bir gayret gösterdiği için Charles Gustaf Fredholm, İsveç kralı tarafından "Vasa Nişanı" (*Vasaorden*) ile ödüllendirilir.[70]

POLONEZKÖY'E ZİYARET

1920'li yılların sonuna doğru İsveç Elçiliği'nde tercüman olarak çalışan ünlü dilbilimci ve diplomat Johannes Kolmodin'in (1884-1933) eşi Eva Forslöv, İsveçli jimnastik öğretmenleri Inga Nerman, Ragnar Jonsson[71] ve yazar A. Q. birlikte at arabasıyla İstanbul yakınlarındaki Polonyalıların kaldığı Polonezköy'e bir gezi düzenler. Osmanlı topraklarında yaşayan bir yabancı koloniden insanların, bir başka koloniyi ziyaret etmesiyle gerçekleştirilen bu gezinin neşeli geçtiği görülüyor. Yolculuk sırasında birbirlerine İsveççe şarkılar ve karşılıklı öyküler anlatan İsveç kafilesi en sonunda Polonezköy'e varır, hafta sonunu orada geçirirler. Birkaç fotoğrafla birlikte yayımlanan ilginç yazıda bu geziye geniş yer verilir.[72]

SONUÇ

Yukarıda gördüğümüz gibi birçok İsveçli diplomat, *dragoman*, askeri ve ticari ataşeler ve din adamı görevli olarak yıllarca İstanbul'daki küçük koloniye hizmet etmiş ve en sonunda koloninin bir parçası hâline gelmişlerdir. Bir yandan koloninin yaşlısı meşhur İsveç fotoğrafçısı G. Berggren'in 1920 yılında vefat etmesi, diğer yandan Türkiye Cumhuriyet'in kurulmasıyla İsveç Elçiliği'nin 1934 yılında yeni başkent Ankara'ya taşınmasıyla "Büyük İsveç" (İsveç Sarayı) ve "Küçük İsveç"ten (Berggren'in Fotoğraf Atölyesi)'den artık söz edilmez.

DİPNOTLAR

1 Kaj Falkman, *Turkiet / Gränsfursten. Utsikter från Svenska palatset i Istanbul*, 1999. Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul - İstanbul'daki İsveç Sarayı*, 2000. Ingmar Karlsson, *Europa och Turken*, 2007. Ingmar Karlsson, *Kurdistan: landet som icke är*, 2008. Ingmar Karlsson: Europa och turken Ingmar Karlsson: Europa och turken Ingmar Karlsson: Europa och turken Ingmar Karlsson: Europa och turken

2 Överstinnan B., *Brev och dagboksanteckningar. Från Broussa och Konstantinopel*, 1919.

3 Svenska kolonien i Konstantinopel, *Hvar 8 Dag*, nr 7/1912.

4 Skräckdagarne i Konstantinopel- En svensk bland turkar, *Tidning för Wenersborgs stad och län*, 8/10 1896.

5 Richard Erhardt, Berättelsen från Svenska ambulansen i Turkiet under 1. Balkankrigtet, *Tidskrift militär hälsovård*, 1914, s.148.

6 *Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin1935. İstanbul Vilayeti*, 1936, s. 22.

7 *Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935. Türkiye Nüfusu*, 1936, s.135.

8 Nils Staf, *De svenska legationspredikanterna i Konstantinopel*, 1977, s. 11.

9 *Sven Agrells Dagbok 1707-1713*, s. 127.

10 *Sven Agrells Dagbok 1707-1713*, s. 236.

11 Verner von Heidenstam, *Karolinerna II*, 1934, s. 29-46.

12 Avskrifter av gravstenarna på svenska kyrkogården i Feriköy, Istanbul. Agustos 1950.

13 Stålmarck Torkel, *Vår ungdom är en junidag. Samuel Oloff Tilas. En rokokopoet och hans omvärld*, Förlaget Hammarström & Åberg,1990, s. 129.

14 Stålmarck Torkel, s. 136.

15 Avskrifter av gravstenarna på svenska kyrkogården i Feriköy, Istanbul. Agustos 1950.

16 Avskrifter av gravstenarna på svenska kyrkogården i Feriköy, Istanbul. Augusti 1950.

17 Alan Holgren, *Svensk sjömanskyrka 100 år 1869 1969*, s. 29.

18 *Missionns-Tidning*, nr 1/1870.

19 *Missionns-Tidning*, nr 5/1871.

20 Överstinnan B., *Brev och dagboksanteckningar. Från Broussa och Konstantinopel*, s. 81.

21 Överstinnan B., *Brev och dagboksanteckningar. Från Broussa och Konstantinopel*, s. 61.

22 " Ördekler ikişer ikişer gittikleri zaman.

Elisabet Lorenz Werner, En bit av Sverige vid Bosporen-Generalkonsulatet i Istanbul, Statens Fastighetsverk, 2007.

23 Claes Lagergren, *Mitt liva minnen*, cilt 8, s.320

24 Said Naum Duhani & Nihat Önol, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, 1990, s.57.

25 Ali H. Neyzi, *Beyzade Paşazade*, 1991, s.202.

26 Claes Lagergren, *Mitt liva minnen*, cilt 7, 1923, s. 237.

27 Çelik Gülersoy, *Beyoğlu'nu Gezerken*, 1990, s. 42-44.

28 *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, 1990, s. 278-279.

29 *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, 1990, s. 267.

30 Leif Wigh, *Fotografiska vyer från Bosporen och Konstantinopel*, Fotograliska museet, 1984.

31 En Telgefröken, som har utsikt att bli haremsdam, *Kalmar*, 31/10 1891.

32 Förteckning öfver svenska medborgare och protegeer införda i beskickningens Konstantinopel 1910 (Riksarkivet).

33 *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, 1994, s. 157.

34 Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık*, 1995, s. 169.

35 Axel Boethius, *Vår svenska stam på utländs mark. Svenska öden och insatser i främmande land III*, 1953, s.267.

36 Ernst Bågh, En färd till Levanten, *Kalmar*, 3/4 1912.

37 Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul - İstanbul'da Bir İsveç Sarayı*, 2000, s.99.

38 Alvar Bode, Konstantinopel, *Hvar 8 Dag*, nr 50/1912.

39 Birger Mörner, *Från Arabiä irrfärder*, 1915, s.110-111.

40 T. J. Arne, *Svenskarna och Österlandet*, 1952, s.111.

41 En Telgefröken, som har utsikt att bli haremsdam, *Kalmar*, 31/10 1891.

42 Brev till Idun från Hilda Ullin-Berggren. De turkiska kvinnorna och kriget, *Idun*, nr 8/1913.

43 Hilda Ullin'in 25 November 1911 tarihli mektubundan (Birger Mörnerarkivet, Örebro Universitetsbiblioteket).

44 Erik Nylander, *Levantens handelsförhållanden i Turkiet*, 1915.

45 Svenska kolonien i Konstantinopel. *Hvar 8 Dag*, nr 7/1912.

46 Hanna Hindbeck, *Vinden vänder vid Bosporen*, 1935.

47 Evlenme İlanı,*Cumhuriyet*, 4/8 1931.

48 Elsa Lindberg-Dovlette, *Kvinnor från minareternas stad*, 1908 Elsa Lindberg-Dovlette, *Minareler Şehrinin Kadınları*, çev. İlhan Pınar, 2005.

49 Elsa Lindberg-Dovlette, Konstantinopel just nu, *Huvudstadsbladet*, 1/10 1908

50 Elsa Lindberg, På svensk mark i Konstantinopel, *Idun*, nr 37/1902.

51 Henrika Zilliacus-Tikkanen, *När könet började skriva: Kvinnor i finländsk press 1771-1900*, 2005, s.143.

52 Malmögossen som blef turk, *Fredrikshamns tidning*, 7/11 1896.

53 Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çokyönlü Bir Aydın: Münif Paşa*, 2004.

54 Ali Nuri Dilmeç, Une Masion Historique qui Disparait, La L'ancien konak de feu Munif Paşa. Premier siege du Parti Union et Progrès, *Beyoğlu Mecmuası*, 29 Aralık 1935.

55 Ali Nuri Dilmeç, Cleante Scalieris et Nakchibend Kalpha, *Akşam*, 8 Nisan 1934. *Belleten*, cilt 8, nr 30 1944, s.286.

56 Abdurrahman Adil Eren, *Ubeydullah ve Hatıratlarım*, *Yarım Ay Mecmuası*, nr 62/1937.

57 Paul Mohn, *Krumelur i tidens marginall*, 1961, s. 52.

58 Ali Nuri Dilmeç öldü, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1937, s. 5.

59 Paul Mohn, *Krumelur i tidens marginall*, 1961, s. 53.

60 *Idun*, 1912, s. 513.

61 Svenska kolonien i Konstantinopel, *Hvar 8 Dag*, nr 7/1912.

62 En kunglig gåfva till krigets offer, *Kalmar*, 4/11 1912.

63 *Tidskrift i militär hälsovård*, cilt. 39-40, 1915, s. 148.

64 Överstinnan B., *Brev och dagboksanteckningar. Från Broussa och Konstantinopel*, s. 58.

65 Anna Vogel, Våra Röda-Kors systrars jul i Konstantinopel, *Idun*, nr 3/1913.

66 Philip von Schwerin, *I fält med turkarne-Minnen från Balkankriget*, 1913, s. 172-176.

67 Vår legation i Konstantinopel i revolutionsdagarne, *Hvar 8 Dag*, nr 32/1909.

68 W. Unander, *På högvälvilda uppdrag i Österled*, 1947, s. 153.

69 Skräckdagarne i Konstantinopel- En svensk bland turkar, *Tidning för Wenersborgs stad och län*, 8/10 1896.

70 Erkännande för nit, kraft och rädighet, *Tidning för Wenersborg stad och län*, 22/10 1896.

71 Inga Nerman, Ragnar Jonsson adlı jimnastik öğretmenleri uzun yıllar Türkiye'de kalmışlardır. İsveçli jimnastik muallimleri şerefine verilen ziyafet, *Cumhuriyet*, 1/6 1930.

72 Adampol-En polsk idyll i Turkiet, *Vecko Journalen*, nr 28/1928.

ŞEHİR, TOPLUM, DEVLET
OSMANLI TARİHİ YAZILARI

Tarih araştırmalarına ilgi duyan genç bir tarih öğrencisinin yazdığı metinlerden, Osmanlı arşiv belgelerinden ve telif eserlerinden derlenmiş veriler içeren daha kapsamlı makalelere kadar geniş bir yelpazeyi içeren Osmanlı Tarihi Yazıları, Özer Ergenç'in kimine ulaşmanın artık mümkün olmadığı dergilerde yayımlanan makalelerinin ve çeşitli sempozyumlarda sunduğu bildirilerin yeniden gözden geçirilerek bir araya getirilmesinden oluşuyor.

"Tarih Yazımı-Yöntem-Kaynaklar", "Şehir Yazıları", "Ekonomi ve Maliye" ile "Yönetim ve Toplum Düzeni" ana başlıkları altında düzenlenen bu makalelerin, Erken Cumhuriyet döneminden itibaren önemli bir gelişme gösteren Osmanlı tarih yazıcılığına önemli bir katkıda bulunacağına inanıyoruz.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

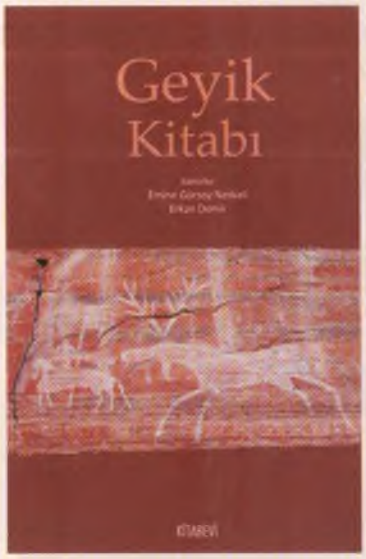
Etiyopya Kilisesi

Bu çalışma Avrupa merkezli Hıristiyanlığın dışında dünyanın bir diğer tarafında gelişen ve günümüzde hala aktif bir şekilde yaşayan Etiyopya Hıristiyanlığını konu edin mektedir. Her ne kadar Hıristiyanlık algısının şekillenmesinde Mısır (Kıpti) Kilise si'nden büyük ölçüde etkilenmiş olsa da hala kendine has çok ciddi özellikleri sürdürmesi yönüyle Etiyopya Hıristiyanlığı önemini korumaktadır.

Yahudilik ve Hıristiyanlık için önemli bir merkez olan Etiyopya, Türk okurlar için çok uzak görülse de aslında İslam ile de yakın bağlara sahiptir. Nitekim ilk hicret mekanı olması, Hz. Peygamber'in dadısının Habeşistanlı olması ve Bilal-i Habeşi gibi bir sahabe ile özdeşleşmesi yönüyle çok ilgi çekici bir ülkedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgeye Habeş Beylerbeyliği kurarak giriş yapması nedeniyle de burası gözden uzak tutulmaması gereken güzide yerlerden biridir.

Dursun Ali Aykıt

ISBN 978-975-6336-22-9

Geyik Kitabı

Geyik, kültürümüzde köklü bir varlık ve köklü bir semboldür. Geyik etrafında inançlar ve anlayışlar gelişmiştir. Geyik etrafında - Sibirya'dan Anadolu'ya - kutsal mekânlar, adak yerleri oluşmuştur. Geyik üzerine destanlar, türküler, maniler söylenmiştir. Geyiğe hep merhametle yaklaşılmış, geyiğin avlanmasına uğur suzluk hamledilmiştir.

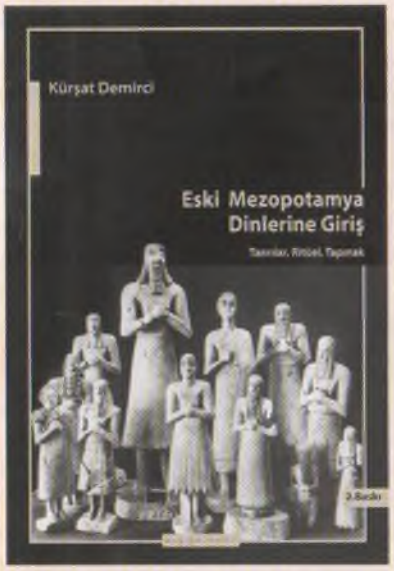
Geyik kelimesi keyik veya kiyik şekliyle Türkçenin bilinen en eski kelimeleri arasındadır. Bugün konuşulan çeşitli Türk lehçelerinde de geyik kelimesi biraz farklı bir söyleyişle olsa da vardır. Yine geyik veya erkek geyik anlamına gelen sığın, bulan ve buğu kelimeleri de eski kelimelerdir.

Özellikle Sibirya'da geyik konulu birçok bilmece vardır. İnançlar geyiği avlamanın uğursuzluk getireceği yönünde olsa da geyik çokça avlanmış, geyik popülasyonu gerilemiş, geyik türleri koruma altına alınmıştır.

Ben de gittim bir geyiğin avına
Geyik çekti beni kendi dağına
Tövbeler tövbesi geyik avına.

Editörler: Emine Gürsoy Naskali - Erkan Demir

ISBN 978-605-5397-87-6

Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş

Efrotes-Tiglat veya Fırat-Dicle, Greklerin adlandırdığı şekilde 'iki nehrin arası',daha bildik bir ifadeyle Mezopotamya. Prehistorik dönemlerden beri dünyanın merkezi. Tevrat'a göre gan eden ,yani 'cennet bahçesi'. Yeryüzünde hiçbir uygarlık Mezopotamya'da ortaya çıkanlar kadar dünyayı şekillendirmemiştir. Tarih, siyaset, mimari ve sanat bu topraklardan başlayarak dünyaya yön vermiştir. Modern dünyayı oluşturan dini düşünce bu coğrafyada ortaya çıkmıştır.

Mezopotamya yaklaşık elli bin yıldır iskan mahalidir. Bu prehistorik kültür MÖ. 3500'lerden başlayarak Sümer, Akad, Asur, Babil gibi uygarlıkların serpilmesine zemin hazırlamıştır. Mısır da kısmen bu coğrafyanın ürünüdür, Anadolu da. Elinizdeki kitap bu iklimde ortaya çıkan dinlerin yapısını anlamaya çalışmaktadır.

Kürşat Demirci

ISBN 978-975-6336-17-5

Geleneğin İzinde

Türk İslam Edebiyatı, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden başlayarak, klasik olarak değişikliğe uğramadan Tanzimat Dönemi'ne ve oradan da çeşitli değişiklerle günümüze kadar ulaşan din ağırlıklı edebî ürünler ile müellif ve şairleri inceleyen bir bilim dalıdır. Tüm İslâmî ilimlerde olduğu gibi, bu alanın da ilk kaynakları Kur'ân-ı Kerim ile hadis-i şeriflerdir.

Bu eser, Türk-İslam Edebiyatı geleneği içerisinde yer alan bazı konuları ihtiva etmektedir.

Alim Yıldız

ISBN 978-605-5397-89-X

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:46/A Cağaloğlu - İst.
Tel : 0212 511 21 43 - 0212 512 43 28
Fax : 0212 513 77 26
www.kitabevi.com.tr

KURŞUN SARRAF AĞIRLIKLARI

YILMAZ İZMİRLİER

Ortaçağ'da darphaneler sikke pullarını tartmak için muhtelif ağırlıklar kullanmışlardır. Bu ağırlıklar genellikle aşınması zor olan ve paslanarak ağırlığı değişme ihtimali bulunmayan bronz ve cam malzemelerden üretilmişlerdir. Bu makaleye konu olan kurşundan üretilmiş üç ağırlık, darphanelerde kullanılan ve bugüne kadar elimize geçen ağırlıklardan oldukça farklı özellikler göstermektedirler.

Res. 1: 4.28 g, 12 mm.

İlk ağırlık (Res. 1) üzerinde bir tavus kuşu yer almaktadır. Uzun boynunu arkaya çevirmiş olup başında armudi biçimli üç adet süs vardır. Boynu ve ucu yuvarlak biten kuyruğu ile bütün zemini doldurduğu için etrafında hiçbir motif bulunmamaktadır. Ağırlık, etrafındaki noktalı dairenin hemen yanından kesilmiş, yuvarlak ve kalın bir yapıya sahip. Sivri uçlu bir aletle arka yüzden bir miktar kurşunun yontularak çıkartıldığı anlaşılmaktadır. İkinci ağırlık (Res. 2) üzerinde ise bacakları kaslı, kanatları güçlü ve gagası kısa yırtıcı bir kuş resmedilmiştir. Şahin, atmaca veya kartal olabileceğini düşündüğümüz bu kuşun iki yanındaki boşluklarda dal ve çiçek olarak tanımlayabileceğimiz süsler yer almaktadır. Kalıp dikdörtgen ve ince bir kurşun üzerine basılmıştır. Üçüncü ağırlık (Res. 3) üzerinde muhtemelen bir keklik veya ördek olabileceğini düşündüğümüz iri gövdeli ve büyük başlı bir kuş vardır. Kenarları yuvarlak dikdörtgen yapıda orta kalınlıkta bir kurşun üzerine basılmıştır. Burada sunduğumuz üç ağırlığın içinde en ağırı olan bu örneğin her iki yanındaki boşluklar motiflerle doldurulmuştur. Bu motifler dıştan içe doğru bakılınca Arap harfleriyle yazılmış kelimeler gibi görülüyor. Sağ taraftaki عمر ile غمز benzerleri bir kelime; sol taraftaki ise بلا ile ثلاثر تلا benzerleri bir kelime izlenimini vermektedir. Üç ağırlığın da arkaları tamamen düzdür.

Birinci ağırlıkla ikinci ağırlık arasında 0,06 gram bir fark görülüyor. İkinci ağırlıkla üçüncü ağırlık arasında ise 0,14 gram fark vardır. Kurşun ağırlıkların ağırlıklarında, oksitlenmelerden dolayı, orijinal durumlarına göre azalma veya artma olabilir. Ancak bu değişim hepsinde olacağından, sonuçta aralarındaki orantısal fark çok değişmeyecektir. Aralarındaki ağırlık farkının az olduğu bu ağırlıkların tartma işlemi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Devletler veya darphaneler, ağırlığı kolayca değişebilecek, aşınabilecek bu gibi ağırlıkları tercih etmemişlerdir. Bu yüzden söz konusu ağırlıklar sivil kişilerce ve kıymetli bir metali, yani altını tartmak için kullanılmış olabilirler. Farklı ağırlıklara sahip bu ağırlıkların en ağırı 4,48 gram gelmektedir. Anadolu'da yüzyıllar boyu çok çeşitli devletlerin altın sikkeleri kullanılmış veya tedavül etmiştir. Bu ağırlık, 4,48 - 4,50 gram olan Bizans solidus ağırlığına veya çoğunluğu 4,40-4,65 gram arasında değişen Anadolu Selçuklu dinarlarının ağırlığına çok yakın bir ölçüdür. Anadolu Selçukluları'nda altın dinar oldukça sınırlı sayıda üretilmiştir. Bu sebepten bu ağırlıkların özellikle Bizans soliduslarını tartmak için sarraflar tarafından kullanıldığı akla daha yakın gelmektedir.

Altın kıymetli bir maden olduğu için, sarraflar bunların kırpılıp kırpılmadığını veya kırpılmışsa ne kadar kırpıldığını tespit etmek için çok pratik olan bu yolu bulmuş olmalılar. Bir altın para satılmak üzere sarrafa getirildiğinde ilk önce 4,48 gram olan ağırlığı terazinin karşı kefesine koyuyor, altın daha hafifse, ağırlığı alıp yerine 4,40-4,42 gram (yukarıda bu ağırlıktaki kurşun eksiktir) olan ikinci bir ağırlığı kefeye koyuyordu, altın para hâlâ hafifse bu sefer 4,34 gramlık ağırlıkla ve arkasından

4,28 gramlık ağırlıkla tartıyor ve bu tartma işlemi altının yaklaşık ağırlığını bulana kadar devam ediyordu. Bu sistemde sarrafın yanılma payı 0,05-0,06 grama iniyordu. Belki bu yanılma payını minimuma indirebilecek 0,02 veya 0,03 gramlık küçük bir ağırlık da mevcuttu. Yukarıdaki 4,28 gramlık ilk ağırlık, muhtemelen ikinci ve üçüncü ağırlıkların arasında bir yerde yani 4,40–4,42 gramdı. Küçük gramlı ağırlık kaybolduğundan, sarraf ilkel bir yöntemle arkasından bir miktar yontarak ağırlığını 4,28 grama düşürmüş ve kullanmış olabilir. Kurşunların geometrileri değişik tutularak yanılma payı minimuma indirilmiştir. Nasıl paranın bulunuşu bir ihtiyaçtan doğmuşsa, buradaki sabit kurşun ağırlıklar kullanarak tartma işlemi de bir ihtiyaçtan doğmuş ve işlemi çok kolaylaştırmıştır.

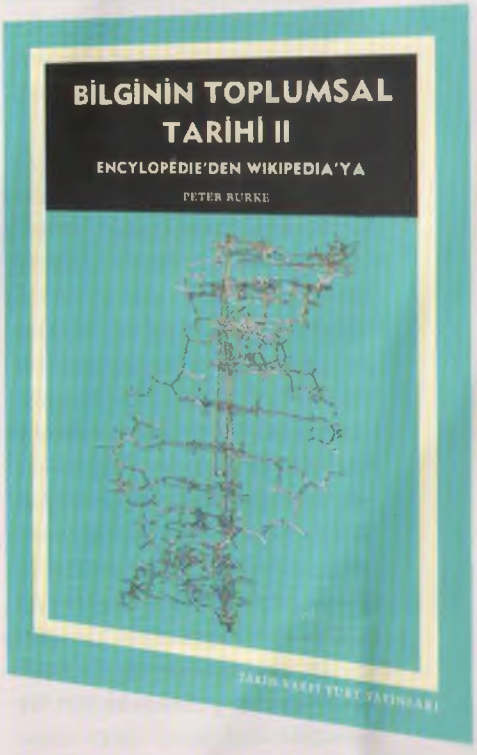
Figürlerden yalnız tavus kuşunun ikonografik özelliklerini incelemekle yetinerek, Bizans duvar resimlerinde ve mozaiklerinde tavus kuşunun kuyruğunun yuvarlak olarak resmedildiğini belirtmek isterim. Anadolu Selçukluları'nda mesela Kubadabad çinilerinde ise tavus kuşlarının kuyrukları sivri resmedilmiştir. Bu sebepten bunların Bizans dönemi ağırlıkları olduğu söylenebilir. Burada sunulan ağırlıkların en ağırı olan 4.48 gramlık ağırlık üzerindeki muhtemel Arapça yazılar nedeniyle, söz konusu kurşun ağırlıkların Bizans İmparatorluğu döneminde Müslüman bir sarraf tarafından kullanılmış olabileceği ileri sürülebilir. Elimizde fazla örnek olmadığı için kesin bir sonuca varmak güçtür; ileride başka örnekler de yayınlanırsa daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir. Burada tanıtılan kurşun ağırlıklar, İç Batı Anadolu'da, Kütahya civarında ve bir arada bulunmuşlardır.

Res. 2: 4.34 g, 14 x 16 mm.

Res. 3: 4.48 g, 14 x 15 mm

Bilgi tarihi ve bilgiyi üretmenin yöntemlerine dair çağlar boyunca epeyce kafa yorulduğu biliniyor. Fakat yüzlerce yıllık deneyim ve tartışma sonunda ulaşılmış olan sonuçların, günümüzde bilgi toplumu diye adlandırılan süreçte, kabaca son yirmi yıldır çatladığı ve değiştiği izleniyor. Çok açıktır ki, bilgi derleme, tasnif, depolama, araştırma, bilgiye ulaşım ve sunma hakkındaki öğrendiklerimiz digital teknolojiye bağlı olarak artık neredeyse kullanımdan düştü sayılır. Bilgiye erişim konusunda insanın ihatasını zorlayan hız konusunda ise, Ansiklopedi çağının başındakinden daha derin bir kırılma süreci yaşanıyor. Üstelik günümüzde yaşanan değişimin sonuçlarını görebilmek için ansiklopedi çağındaki kadar uzun süre beklemek de gerekmiyor. Diğer taraftan bilgi teknolojisindeki akıl almaz buluşlar ve bunun avuç içine sığabilen aletlere uygulanması nedeniyle, bilgiye ulaşma ve bilgi üretimi konusundaki kabul edilmiş çalışma metodları, köklü bir şekilde çok başka bir kalıba dökülüyor. Aynı zamanda, bir saniye daha fazla beklemeye tahammülü olmama beklentisiyle donanmış sıradan kullanıcılar ve yeni araştırmacı tipi, eskinin derviş sabrıyla donanmış müdekkikleriyle zorunlu olarak replace ediliyor. Burke, daha önce birinci cildi Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi adıyla çevrilen ve yayınlanan önemli çalışmasının ikinci cildinde bütün bu süreci gözler önüne seriyor. İkinci cildin alt başlığından anlaşılacağı üzere, Encyclopédie'den (1751-66) Wikipedia'ya (2001) kadar gerçekleşmiş olan değişiklikler hakkında genel bir yorum sunuyor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

EGE DÜNYASI'NDA TUNÇ ÇAĞI KÜLTÜRÜ'NÜN BEŞİĞİ

KİKLAD ADALARI

OĞUZ TEKİN

Kiklad Adaları, günümüz Yunanistan'ının siyasi sınırları içinde kalmakta olup bu ülkenin güneydoğu kıyısı açıklarında yer alır. Bir adalar topluluğu olan Kikladlar'da 200'den fazla ada olduğu tespit edilmiştir; ancak bunların çok büyük bir kısmı, iskâna müsait olmayan batık adaların su yüzeyindeki zirveleri veya adacıklardır. **Kyklades**, *Eski Yunancada "daire, çevresinde, çevreleyen" anlamlarını taşıyan* **kyklos** *sözcüğünden türetilmiş olup kutsal Delos Adası'nı çevreleyen adaları ifade etmektedir.*

Ege coğrafyası ya da daha kapsamlı bir ifade ile Ege Dünyası dendiğinde, kabaca, Ege Denizi'ne kıyısı olan ülkeler anlaşılmaktadır. Yunanistan, Makedonya ve Trakya ile Batı Anadolu, Ege Dünyası'nın kapsamı içindedir. Ege Denizi, kuzeyde Makedonya ve Trakya, batıda Yunanistan, doğuda Batı Anadolu kıyıları ve güneyde Girit Adası ile sınırlıdır.

Ege Denizi'ndeki belli başlı adalar ise, kuzeyde Thasos (Taşoz), Samothrake (Semadirek), Imbros (Gökçeada), Tenedos (Bozcaada) ve Lemnos (Limni); Batı Anadolu kıyılarına yakın olarak, kuzeyden güneye, Lesbos (Midilli), Khios (Sakız), Samos (Sisam), Kos (İstanköy) ve Rhodos (Rodos); Yunanistan'a yakın adalar, kuzeyden güneye, Kuzey Sporat Adaları, Euboia (Eğriboz), Kiklad Adaları ve en güneyde Girit'tir. Aslında, yukarıda adları verilen adalardan Rhodos ve Kos, Anadolu'nun güneybatı kıyıları açıklarındaki On İki Adalar (Dodekanesa) grubuna dahildir. Günümüzde, Ege Denizi'ndeki adalardan Imbros (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) Türkiye sınırları içinde kalırken, geri kalanlar Yunanistan sınırları içindedir. Bu tablo bize, ilgilendiğimiz coğrafi alanın esas olarak Ege Denizi veya Ege havzası ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak, Eski Yunan Dünyası'nın sınırları, yukarıda tanımlanan Ege Dünyası'nın sınırlarının çok ötesine uzanmaktadır. Ege göçleri, kolonizasyon ve Büyük İskender'in fetihleri Eski Yunan kültür ve uygarlığının neredeyse tüm Akdeniz'e, hatta Hindistan'a kadar yayılmasına neden olmuştur.

EGE'DE TUNÇ ÇAĞI KRONOLOJİSİ

ege Dünyası, MÖ yaklaşık 3100 yılı civarında tarihöncesi çağlardan çıkmış ve "Tunç Çağı" olarak adlandırılan bir sürece girmiştir. Bu süreç yaklaşık MÖ 1100 civarında tamamlanır. Ancak bu tarihler daha ziyade Girit ve Yunanistan için geçerlidir; Kikladlar'da süreç daha önce (MÖ 1400 civarında) son bulmuştur. Dönemin Tunç Çağı olarak adlandırılmasının nedeni, bakır-kalay alaşımı olan tunçtan yapılmış eşyaların ya da silahların Ege Dünyası'nda görülmeye başlamasıdır. Fakat bu metal objeler nispeten nadir olup, daha çok toplumun üst tabakalarındaki kişilerin elindedir. Tunç Çağı'nın yaklaşık ilk bin yılı İlk Tunç Çağı'nı kapsamaktadır. Tunç Çağı, Girit'te **Minos**, adalarda **Kiklad**, Yunanistan'da ise **Hellas** olarak adlandırılır. Örneğin Yunanistan'ın İlk Tunç Çağı'ndan söz edecek olursak, "İlk Hellas" dememiz gerekecektir. Batı Anadolu'da ise, Tunç Çağı için herhangi bir özel adlandırma olmamakla birlikte, Troia belirleyici ve temsil edici bir rol oynamaktadır. Aşağıda, sadece, Ege'deki Tunç Çağı'nın ana dönemleri ve kapsadıkları tarihler gösterilmiştir. Aslında her dönem kendi içinde üç alt evreye ve alt evreler de A veya B şeklinde alt bölümlere ayrılmaktadır; ancak bu alt evreler aşağıda gösterilmemiştir.

İlk Tunç	: MÖ 3100 - 2100
Orta Tunç	: MÖ 2100- 1700
Son Tunç	: MÖ 1700 - 1100

Ege'de Tunç Çağı kronolojisi (Alt dönemler gösterilmemiştir).

KİKLAD ADALARI VE KÜLTÜRÜ

Kiklad Adaları, günümüz Yunanistan'ının siyasi sınırları içinde kalmakta olup bu ülkenin güneydoğu kıyısı açıklarında yer alır. Bir adalar topluluğu olan Kikladlar'da 200'den

fazla ada olduğu tespit edilmiştir; ancak bunların çok büyük bir kısmı, iskâna müsait olmayan batık adaların su yüzeyindeki zirveleri veya adacıklardır. Eski Yunanların *Kyklades* olarak adlandırdıkları Kikladlar'a dahil belli başlı adalar arasında, kuzeyden güneye doğru, Kea, Andros, Tinos, Mykonos, Delos, Kythnos, Syros, Seriphos, Siphnos, Melos, Paros, Naksos, Amorgos, Sykinos, Ios, Santorini ve Anafi'nin adlarını sayabiliriz. Kyklades, Eski Yunancada "daire, çevresinde, çevreleyen" anlamlarını taşıyan *kyklos* sözcüğünden türetilmiş olup kutsal Delos Adası'nı çevreleyen adaları ifade etmektedir. Adalar, kutsal Delos Adası etrafında kümelenmiş olup bunlardan Melos ve Santorini (antik Thera) volkanik adalardır. Kiklad Adaları, Yunanistan'ın güneydoğusundan Anadolu'nun güneybatısına bir köprü gibi uzanarak Yunanistan'dan Anadolu'ya ulaşımı kolaylaştırırlar.

Kiklad Adaları'ndaki kültüre ilişkin en önemli izler Neolitik'ten sonraki kültür aşaması olan İlk Tunç Çağı'na aittir (MÖ yak. 3000-2000). Melos Adası'ndaki Phylakopi'de, Kea Adası'ndaki Ayia Irini'de ve Thera Adası'ndaki Akrotiri'de ve Ios Adası'ndaki Skarkos'ta yapılan arkeolojik kazılar, Kikladlar'ın Tunç Çağı kültürünü daha iyi anlamamızı sağladı. Kazı ve araştırmalar, Geç Neolitik ve İlk Tunç Çağı'nda adalarda yaşayanların köy niteliğindeki ufak yerleşmelerde iskân ettiklerini, kilden veya mermerden çanak-çömlek imal edip kullandıklarını, buğday ekip biçtiklerini, domuz, koyun ve keçi yetiştirdiklerini, balıkçılıkla uğraştıklarını ve ölülerini -bazılarının içi taşla kaplanmış- sığ çukurlara gömdüklerini göstermektedir.

Tunç Çağı, Kiklad Adaları'nda "Kiklad" adıyla tanımlanır. Bu nedenle, Kiklad Adaları'ndaki İlk Tunç Çağı için "İlk Kiklad" veya "Erken Kiklad" demeniz gerekir. Karakteristik özelliklerinden dolayı İlk Kiklad Kültürü, Grotta-Pelos ve Kampos (her ikisi de İlk Kiklad I), Keros-Syros (İlk Kiklad II), Kastri ve Phylakopi I (her ikisi de İlk Kiklad III) olmak üzere beş kültür

J. Neil... The Brit... Museum Concise Introduction. Ancient Greece, Londra, 2008, fig. 15.

dönemine ayrılmıştır. Kikladlar uygarlığına ilişkin herhangi bir yazılı belge bulunmadığından, söz konusu uygarlığa ait bilgilerimiz esas olarak arkeolojik buluntu ve kalıntılara dayanmaktadır. Adalardaki doğal zenginlikler nedeniyle, buralarda yaşayanların nispeten refah içinde oldukları ve hatta değerli hammaddeleri ihraç ettikleri söylenebilir. Melos Adası volkanik cam olarak da adlandırılan obsidyen; Siphnos Adası, kurşun, gümüş ve bakır; Paros ve Naksos adaları ise mermer ve zımpara minerali açısından zengindi. Zımpara minerali mermer işçiliğinde çok ihtiyaç duyulan bir hammaddeydi. Kiklad kökenli hammaddelerin, adalar dışındaki komşu ülkelerde imal edilen eşya ve eserlerde de kullanılmış olması, bu hammaddelerin adalardan dışarıya ihraç edilmiş olduğunu göstermektedir.

İlk Tunç evrelerine adlarını veren Grotta, Naksos Adası'nda; Pelos, Melos Adası'nda; Kampos, Paros Adası'nda; Kastri, Syros Adası'ndadır.

MERMER İDOLLER

Kiklad Adaları'ndaki İlk Tunç Çağı Kültürü'nün en karakteristik buluntuları mermer idolleridir; bu idollerden Paros Adası yakınındaki Saliagos Adası'nda çok miktarda bulunmuştur. Birkaç santimetreden bir metreye kadar değişik boylarda yapılmış olan Kiklad mermer idollerinin yüzlerinde sadece burun gösterilmekte, kaşlar, gözler ve dudaklar, doğal minerallerden elde edilen boya ile belirtilmekteydi. Erkeğin tasvir edildiği örnekler varsa da idollerin çoğu, kadını temsil etmekteydi. Sayıca önemli bir kısmının mezarlarda bulunmuş olması, onların, daha ziyade ölüyle birlikte mezara bırakılmak için imal edilmiş olduklarını işaret etmektedir. Gerek yukarıda sözünü ettiğimiz Kiklad kökenli hammaddelerin gerekse mermer idollerin Ege Denizi'ndeki diğer adalarda, Yunanistan'ın doğusu ve güneyi ile Batı Anadolu'da ele geçmiş olması, bu kültürün etki alanını ya da en azından dış ülkelerle ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

Girit'e yakın olan güneydeki Kiklad Adaları, MÖ yak. 1700'den itibaren (Orta Kiklad dönemi başı), Girit'in etkisine girmeye başladı. Thera Adası'ndaki Akrotiri'de yapılan arkeolojik kazılarda birkaç katlı, duvarları fresklerle süslü etkileyici bir yapı ortaya çıkarıldı. Kazılarda bulunan Linear A tablet parçaları ve freskler, adadaki Girit etkisini ve hatta egemenliğini göstermektedir. Orta Kiklad Dönemi'nde, önceki dönemin mermer idollerinin aksine, bu kez geometrik bezemeli çanak-çömlek dikkati çekmektedir. Thera Adası'ndaki volkanik patlama, bu yapının da lav ve küller altında kalarak "korunmasına" neden olmuştu. Kazılarda insan iskeletlerine rastlanılmamış olmasından, burada yaşayanların kaçmaya fırsat bulabildikleri anlaşılmaktadır.

PERTEV NAİLİ BORATAV'DAN MUZAFFER ŞERİF'E MEKTUP

SERTAN BATUR

Toplumsal Tarih *dergisinin 238. sayısında, Muzaffer Şerif'in Ohio'da Akron Üniversitesi'ne bağlı Psikoloji Tarihi Merkezi'nde bulunan yazışmaları arasında bulunan mektuplardan Behice Boran'a ait olanları yayınlamıştık. Burada da 1948 DTCF tasfiyesinin bir diğer önemli ismi olan Pertev Naili Boratav'ın Muzaffer Şerif'e yazdığı bir mektubu yayınlıyoruz. Bu mektup Pertev Naili ve Muzaffer Şerif arasındaki yazışmadan Muzaffer Şerif Arşivi'nde kalan tek mektup.*

Hayrünisa ve Pertev Naili Boratav, Konya, 1934.

Tarih Vakfı Arşivi

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye siyasetinin en önemli hadiselerinden biri 1948 yılında Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'ın kürsülerinin kapatılarak üniversiteden uzaklaştırılmalarıyla sonuçlanan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tasfiyesidir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bu üç "solcu" öğretim üyesinin yanı sıra, 1944 yılında Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik tutuklamalarda gözaltına alındıktan sonra 1945 yılı başında bir araştırma bursuyla ABD'ye giden ve 1947 yılında yabancı bir kadınla evli olduğu gerekçesiyle üniversitedeki görevinden çıkartılan Muzaffer Şerif de dönemin önemli kişiliklerindendir.

Toplumsal Tarih dergisinin 238. sayısında, Muzaffer Şerif'in Ohio'da Akron Üniversitesi'ne bağlı Psikoloji Tarihi Merkezi'nde bulunan yazışmaları arasında bulunan mektuplardan Behice Boran'a ait olanları yayınlamıştık. Burada da tasfiyenin bir diğer önemli ismi olan Pertev Naili Boratav'ın Muzaffer Şerif'e yazdığı bir mektubu yayınlıyoruz. Bu mektup Pertev Naili ve Muzaffer Şerif arasındaki yazışmadan Muzaffer Şerif Arşivi'nde kalan tek mektup. Söz konusu arşivde M3575 numaralı kutunun 6 numaralı dosyasında bulunan mektup 2 Şubat 1948 tarihini taşıyor. Yani Muzaffer Şerif'in üniversiteden çıkartılmasından yaklaşık yedi ay sonra, diğer üç öğretim üyesinin kürsülerinin kapatılmasından da yaklaşık altı ay önce yazılmış.

Mektubun yazıldığı tarih, Pertev Naili Boratav'ın mektupta zikrettiği üzere, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun her üç öğretim üyesinin ihracına yönelik aldığı kararın kısa süre sonrasına denk düşer. Bu karara göre Berkes, Boran ve Boratav "kendilerine yapılan ihtar ve alınan tedbirlere rağmen öğrencilerini Üniversiteler Kanunu'nun 3. maddesinde istenen 'Türk devriminin ülkülerine bağlı ve milli karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek' görevinde üzerlerine düşeni yapmayıp öğrencileri birbirlerine düşürmüşler, dergileri kapatılmış ve içişleri bakanının resmen açıkladığı gibi Şefik Hüsnü'nün kontrolünde çalışmışlar"dı.[1] İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in TBMM'de yaptığı bir konuşmada DTCF hocalarının yayınladıkları *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin komünist Şefik Hüsnü kontrolünde yayınlandıklarına dair iddiaları abartılıydı. Diğer iddialar da gerçeği yansıtmıyordu. Senato'nun bu kararı sonrasında Boran, Berkes ve Boratav Üniversitelerarası Kurul'a itiraz etmişlerdi. *Vatan* gazetesine verdikleri demeçte Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav "Üniversitelerarası Kurul'un hiçbir tesire boyun eğmeden hakkımızı teslim edeceğine inanıyoruz... Üniversite özerkliğinin

ve akademik özgürlüğün aldığı yara çok derindir. Bizce Türk aydınlarını düşündürmesi gereken nokta da asıl bu olacaktır" diyorlardı.[2] Gerçekten de mektubun yazıldığı Şubat ayında toplanan Üniversitelerarası Kurul 21 Şubat 1948 tarihinde aldığı kararla Senato kararını usul yönünden bozdu.[3]

Mektuptan Carrol C. Pratt'ın üniversiteden tasfiye edilen öğretim üyelerine yardımcı olmaya çalıştığını anlıyoruz. Princeton Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olan Pratt, Muzaffer Şerif'in ABD'ye gidişinden sonra, Şerif'in girişimiyle bir süre için DTCF'de psikoloji dersleri okutmak üzere Ankara'ya gelmişti. Sol görüşlü sayılamayacak Pratt'ın gerek Türkiye'de, gerekse ABD'de bilim özgürlüğünden yana tavrı açıkça görülen, açık görüşlü bir akademisyen olduğunu söylemek mümkündür.

Mektupta Pertev Naili Boratav Muzaffer Şerif ile Azra Erhat arasındaki bir ortaklığa dikkat çekmektedir. Hem Şerif, hem de Erhat 1947 senesinde yabancı uyruklu bir kişiyle evli olanların devlet memurluğu yapamayacağını bildiren memurin kanunu gerekçe gösterilerek DTCF'deki işlerinden çıkartılmışlardı. Bu çıkartma kararının siyasi nedenlere dayandığı aşikârdır. Nitekim Azra Erhat bu karar alındığında daha önceleri birlikte olduğu Macar vatandaşı Bela Szabo'dan çoktan ayrılmıştı.[4] Bu anlamda gerçekten de Şerif ve Erhat "öncülük" yapmışlardı. Bir başka deyişle, aslında DTCF tasfiyesi Şerif ve Erhat'ın görevlerinden müsta'fi sayıldıkları 1947 senesinde başlamıştı.

Pertev Naili Boratav'ın mektubunun en önemli özelliği, daha üniversiteden çıkarılmaları kesinleşmediği, üstelik mektubun yazılmasından sadece üç gün önce Danıştay İkinci Dairesi "yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek suçlarının sanıklar tarafından işlendiğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığı" tespitiyle,[5] her üç öğretim üyesini hakkında men-i muhakeme kararı aldığı halde, olumlu bir havada yazılmamış olmasıdır. Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav, her durumda üniversiteden ayrılmaya karar vermiş durumdaydılar. Behice Boran ise henüz kararsızdı. Nitekim Berkes Kanada'da, Boratav ise Fransa'da akademik çalışmalarına devam edecekler, Boran ise üniversiteyle ilişkilerini keserek siyasete girecekti.

Üniversiteyi ve Türkiye'yi terk etme planlarını daha 1948 başında yapmış olmaları, Berkes ve Boratav'ın esas sorunun üniversite özerkliği ve akademik özgürlük olduğunu söylerken samimi olduklarını da göstermektedir. Zaten Kanada ve Fransa'da kavuştukları kürsülerle, her ikisi de DTCF'de ulaşabileceklerinden çok daha büyük bir uluslararası üne kavuşmuşlardır. Bu durumu yıllar sonra Niyazi Berkes anılarında şöyle hatırlayacaktır: "Otuz şu kadar yılın gerisine baktığım zamanlar bana acı bir güldürü gibi gözüken bu olayları ve kendimle ilgili sonucunu, sonraları bir nimet gibi görmeye bile alıştım. [...] Özgürlüğüme kavuşmuştum. O Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi denen acaip yerde çürümekten kurtuldum."[6]

DİPNOTLAR

1 Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N. Boratav'ın Müdafaası*. 2008, Ankara, Dipnot Yayınları, s. 45.
2 Niyazi Berkes. *Unutulan Yıllar*. 1997, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 439.
3 Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Avı*, s. 46.
4 Azra Erhat, *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, 2002, İstanbul, Can Yayınları, s. 10.
5 Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Avı*, s. 46.
6 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, s. 481.

Üniversitelerarası Kurul'un 21 Şubat 1948 tarihli kararının birkaç hafta öncesinde Pertev Naili Boratav'ın Muzaffer Şerif'e yazdığı mektubun metni şöyle:

Ankara, 2 Şubat 1948
Kardeşim Muzaffer,
Sana ne zamandır mektup yazmak istiyorum; bir türlü olmadı. Son -ve biricik- mektuplaşmamızdan sonra nice hâdiseler oldu... Evvelâ senin bir yavrun dünyaya gelmiş; onu tebrik bile edemedim. Küçük Su şimdi ele avuca sığacak kadar büyümüştür. Evcek onun gözlerinden öperiz, ve anasiyle, babasiyle birlikte saadetler, uzun ömürler dileriz. – Sonra malûm bahane ile senin vazifenden müsta'fi sayılman vâkıasiyle karşılaştık... Arkasından hemen bizim hâdiseler geldi... Tam bir senedir bizleri rahat bırakmıyorlar: tahkikat, takibat, müdafaa, itiraz, sorgu sual, artık gık dedi... Bütün bunların havadislerini gelenden, gidenden, ve benden daha konuşkan dostların mektuplarından, gazetelerden almışsındır. Etrafiyle yazılacak olsa bir roman olur; öyle yazamadıktan sonra da tadı çıkmaz gibi geliyor bana... Her ne ise, seninle Azra bize öncülük ettiniz; nihayet sıra bize geldi. Ankara Üniversitesi Senatosu, geçen ayın 12 sinde bizim hakkımızda ihraç kararı verdi. Şimdi işimiz, bu ayın 10 unda toplanacak olan üniversitelerarası kurulda görüşülecek. Ne olacağını şimdiden kestirmek pek mümkün değil, bazen nikbin, bazen da bedbin oluyoruz... Fakat, her ne olursa olsun, benim kendi hesabıma, Ankara Üniversitesinde kalmağa hiç niyetim yok. Neticede, bu mesele lehimizde halledilse de, ben istifamı vereceğim. Öteki arkadaşlar da zannedersem aynı şekilde hareket edeceklerdir. – Ondan sonra bakalım ne yaparız... Behice bir karar vermiş değil. Niyazi belki Amerikaya gider: Oradan, birkaç yerden -bu arada Pratt'tan- dâvet aldı. Ben de Fransaya gitmeyi düşünüyorum. Ama, bilmiyorum, orada çalışma ve hayatımı kazanma imkânları bulabilecek miyim?
Pratt'ın, senin ve Niyazi için yaptığı güzel jest, gösterdiği alâka bizleri doğrusu çok mütehassis etti. - Belki günün birinde -Fransaya gitmek imkânını bulsam da, bulmasam da- ben de Amerikaya gelmeyi düşünürüm. Oradaki bazı folklorcularla mektuplaşıyorum, çalışmalarımla çok ilgileniyorlar. Indiana'da Paul G. Brewster'le müştereken bir etüd hazırlamağa başladık. - Sen fırsat ve imkân bulursan, benim de oraya gelip çalışma imkânlarım hususunu soruşturursan çok memnun olurum.
Şimdi hayatımızın bir dönüm noktasında bulunuyoruz, süratle bir karar vermemiz lâzım gelecek.
Hasret ve muhabbetle gözlerinden öperim kardeşim. Hayrünnisa da selâmlar eder. Carolyn bacımıza, her ikimiz selâm ve sevgilerimizi yollarız. Küçük Su'nun gözlerinden öperiz. Bizim oğlanlar da iyidirler. Korkut şimdi Kayseri yakınındaki Talas Amerin kollejine girdi, orda leyli okuyor. Arkadaşların hepsinden ferade feradde selâm ve sevgiler. Hoşça kal kardeşim.
Pertev Boratav
Erzurum sok. No. 18
Hamamönü – Ankara

HAZIRLAYAN:
ZERRİN İREN BOYNUDELİK

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER

HERA, ARGUS VE HERMES

Tanrıça Hera'yı resmetmiş az sayıdaki sanatçıdan biri olan Jacopo Amigoni'nin İngiltere yıllarında yapmış olduğu "Hera Argus'un Başını Hermes'ten Alırken" adlı tabloda Hera ve Hermes görülmektedir. Anlatılan olay Hera'nın sadık bekçiliğini yapan Argus'un Hermes tarafından öldürüldükten sonra kafasının tanrıçaya verilişidir.

Baştanrı Zeus'un hem kardeşi hem de karısı olan, Titan soyundan gelme ve aynı zamanda on iki Olympos tanrısı arasında yer alan Hera (*Iuno*), pek de sevilen bir figür değildir. Huysuz, kavgacı, kıskanç, inatçı hatta kindar bir karaktere sahiptir. Karakterinin bu şekilde oluşmasında biraz da Zeus'un payı vardır. Hera zamanının büyük bölümünü Zeus'un çapkınlıklarını bulmaya, bu ilişkilerdeki kadınları ya da onlardan doğan çocukları cezalandırmaya ayırır. Bu yüzden de doğrudan kendisine ait bir efsanesi yoktur. Evliliğinde karşılaştığı sadakatsizliğe rağmen, kadınların, doğumun ve evliliğin tanrıçası olarak bilinir. Dört çocuğu vardır; Ares (*Mars*), Hephaistos (*Vulcanus*), Hebe ve Eileithyia. Hera bunlardan Hephaistos'u, Zeus Athena'yı kendi kafasından doğurunca, ona nisbet olsun diye, hiçbir ilişkiye girmeden doğurur. Ares ise çiftin asabi oğullarıdır ve Zeus'un deyimi ile kavgacılığını annesinden almıştır. Bilindiği gibi Ares gereksiz, mantıksız savaşların, kavgaların, karışıklığın tanrısıdır. Kızlarından biri doğum, diğeri ise gençlik tanrıçası olarak görev yapan ama kendi başlarına pek önemli olmayan tanrıçalardır.

Hera, baştanrının karısı olarak hemen her zaman başında bir diadem ya da taç ve elinde bir asa ile gösterilir. Ancak bu iki atribüden çok, onun hemen tanınmasını sağlayan şey, her daim yanında olan tavuskuşudur.[1]

Tanrıça Hera'yı resmetmiş az sayıdaki sanatçıdan birisi olan Amigoni'nin İngiltere yıllarında yapmış olduğu bu resimde Hera ve Hermes görülmektedir. Anlatılan olay Hera'nın sadık bekçiliğini yapan Argus'un Hermes tarafından öldürüldükten sonra kafasının tanrıçaya verilişidir. Argus, soyu pek bilinmeyen, yüz gözlü bir çobandır. Kocasını İo ile yaşadığı kaçamak sırasında yakalayan Tanrıça Hera, Zeus'un korumak için beyaz bir ineğe çevirdiği İo'nun başına nöbetçi olarak Argus'u diker. Zeus ise İo'yu Hera'nın gazabından kurtarmak için öncelikle Argus'tan kurtulması gerektiğini bilir ve onu oyalaması için habercisi Hermes'i (*Mercurius*) gönderir. Güzel sözler söyleyen, böylece dinleyeni kolayca kandıran ve çok güzel lir çalan Hermes hikâyeleri ve müziği ile Argus'u büyüler ve uykuya dalan gözcünün kafasını keser. Hikâyeye göre Hera bu kahramanın gözlerini alarak uğurlu hayvanı tavuskuşunun kanatlarına yerleştirmiş ve böylece sadık bekçisini onurlandırmıştır.

Resimde bulutlar üzerinde oturan, taçlı Hera'ya Hermes bir beze sarılı Argus'un başını takdim etmektedir. Hermes'i bize tanıtan en önemli atribü kanatlı miğferidir. Tanrıçanın yanında, tavuskuşu ile oynayan puttiler gösterilmiştir. Aslında olaya fazlasıyla sinirlenmiş olması beklenen tanrıça aksine son derece sakin bir pozisyondadır. Büyük olasılıkla Zeus'un Hermes'e verdiği değeri bildiği için dostunun katiline pek sesini çıkarmıyor gibidir. Resimde sol üst köşeden sağ alt köşeye doğru diagonal bir hatta oluşturulmuş bir kompozisyon görülür. Hem tanrıçanın hem de Hermes'in giysilerindeki kıvrımlar Barok dönem özelliği olarak oldukça hacimlidir ancak renklerdeki sadelik daha çok Rokoko üsluba uygunluk gösterir.

Aslen Venedikli olan Amigoni, Avrupa'da pek çok ülkeyi ziyaret etmiş, Bavyera, Fransa ve İngiltere'de bir süre çalıştıktan sonra Madrid'e giderek VI. Ferdinand için saray ressamı olmuştur. Daha çok dekoratif seriler ve portreler yapan Amigoni'nin üslubu Venedik Rokoko örnekleri arasında sayılır. Kendisinden daha deneyimli olan ve hemen hemen çağdaşı olduğu Sebastino Ricci ve Tiepolo'dan etki aldığı bilinir. Fransa seyahati sırasında çağdaşları ressam François Boucher and François Lemoine ve dönemin ünlü kastratosu Farinelli ile tanışır. Madrid'deki yıllarında ise Saint Fernando Kraliyet Akademisi'nin yöneticiliğini yapmıştır.

DİPNOT

1 Tavuskuşu, ölümsüzlük, kibir, azamet gibi anlamları olmakla birlikte Hıristiyan mitolojisinde yeniden doğuşu simgeler. Bu son anlamı erken Hıristiyanlık dönemine atfedilen olumlu bir özelliktir. İnanışa göre her sonbaharda dökülen tüyleri baharla birlikte yeniden yerine gelir. Kuyruğunda birden fazla göz gibi görünen renkli tüyleri ise "Tanrı'nın her şeyi bilen ve her yerde olan" hâlini simgeler.

Jacopo AMIGONI, ***Hera Argus'un Başını Hermes'ten Alırken.***
1730-32, tuval üzerine yağlıboya, 108 x 72 cm
Moor Park, Rickmansworth, Hertfordshire, İngiltere

CUMHURİYET TARİHİNİN TARTIŞMALI KONULARI

Kuruluşunun yirminci yılında (2011) düzenlediği ve büyük ilgi gören "Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları" başlıklı konferans aracılığıyla Tarih Vakfı, aynı anda üç şeyi gerçekleştirmeyi amaçlamıştı: 1) Son zamanlarda bolca tartışılan yakın tarihimizin mümkün olduğunca çok kesitini en güncel literatüre dayanarak ele almak: Eleştirel yeniden bakış (revizyon) ve sentez denemesi. 2) Bu konudaki tarihyazımının eleştirel analizini yapmak: Literatür konusunda analitik envanter ve genel değerlendirme denemesi. 3) Faaliyetleri ve yayınlarıyla Tarih Vakfı'nın bu tarihteki yerini ve bu tarihyazımına katkısını ele almak: Özeleştiri.

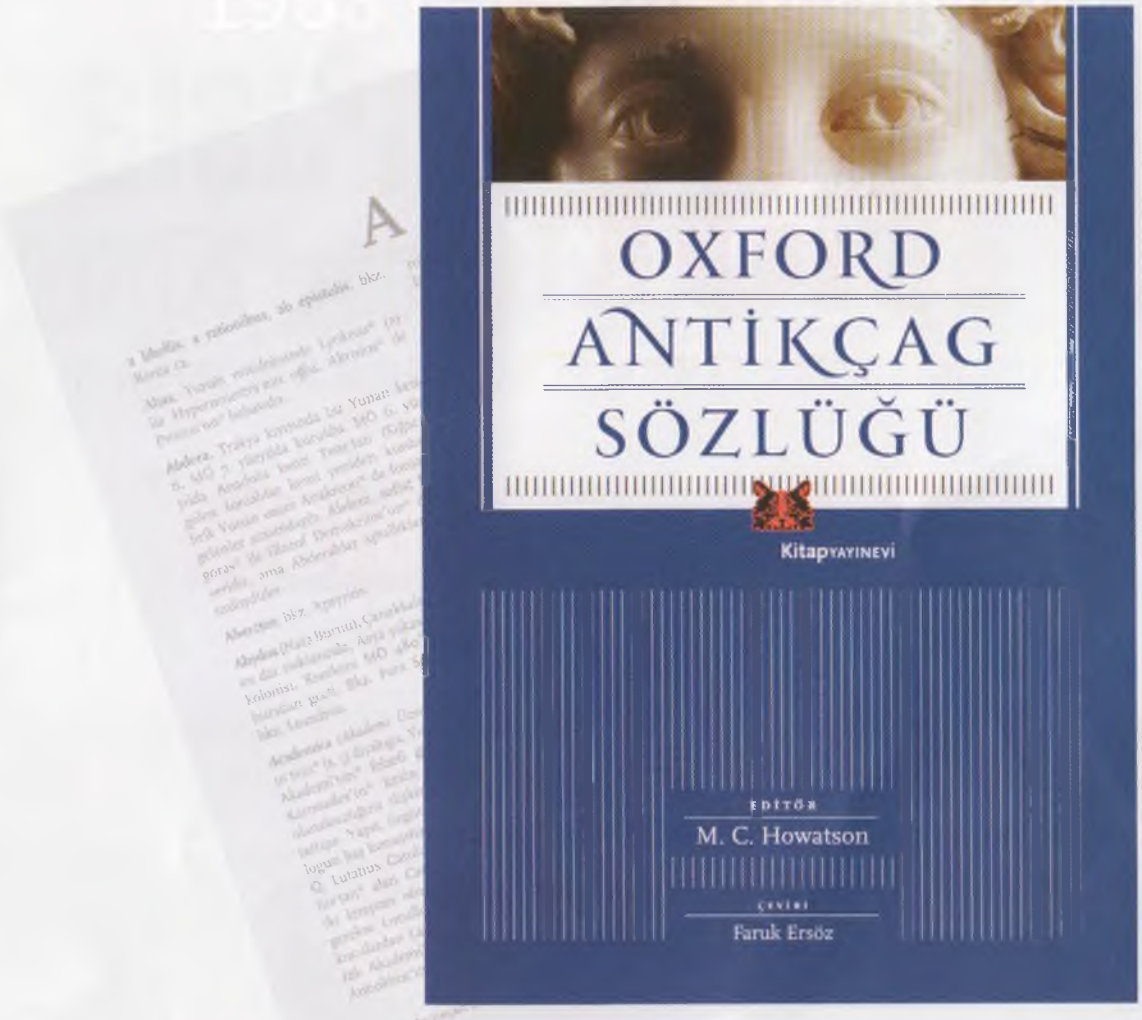
Bu amaçlara ulaşma konusunda büyük katkı sunan ve daha sonra yazarları tarafından gözden geçirilerek veya geliştirilerek makaleye dönüştürülen tebliğlerin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkan ve güzel bir tesadüf sonucu Cumhuriyet'in doksanıncı yılında yayınlanan bu kitap, farklı boyutlarıyla Cumhuriyet tarihini eleştirel bir gözle 'yeniden okuma' olanağı doğurmakta ve günümüz Türkiye'sini anlama konusunda önemli katkı sunmaktadır.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30 06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 06 50

TARİH VAKFI

Bir Kaynak Eser

Bu sözlük, 2006'da ikinci baskısı yayınlanan *The Oxford Companion to Classical Literature*'ın çevirisidir. Yapıtın kapsadığı zaman dilimi Yunanlıların MÖ 2200 dolaylarında Yunanistan'a girişiyle başlar, ama antikçağ edebiyatının izlediği yol ta Karanlık Çağ'dan Rönesans'a kadar ana çizgileriyle işlenmiş olduğundan bitiş noktasını belirlemek pek öyle kolay değil. Sözlüğün dikkate değer yanı felsefeden mitolojiye, edebiyattan mimarlığa, takvimlerden müziğe kadar hemen her alanda antikçağ bilgisi içermesi, karmaşık konuların bile olabildiği ölçüde sade, kolay anlaşılır bir biçimde kısaca açıklanmasıdır. *Oxford Antikçağ Sözlüğü* içeriği ve işlenişiyle antikçağ konusunda bilgi edinmek isteyen herkesin yararlanabileceği bir kaynak. 1056 sayfa, 3500 başlık!

GENEL DAĞITIM
Ana Kitabevi
T. 212 526 9941
F. 212 519 04 21
E. siparis@anakitabevi.com.tr

Kitapyayınevi
İNTERNET SATIŞ
www.kitapyayinevi.com

32. Uluslararası
İstanbul Kitap Fuarı
02-10 Kasım 2013
Kitap Yayınevi Standı
3. Salon 207-A

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

PAGEV
www.pagev.org.tr

Plast Eurasia istanbul 2013

23. ULUSLARARASI İSTANBUL PLASTİK ENDÜSTRİSİ FUARI

5 - 8 Aralık 2013

www.plasteurasia.com

Avrasya Ülkeleri Plastik Teknolojisi için
İstanbul'da Buluşuyor

UFI Küresel Fuar Endüstrisi Birliği
Onaylı Fuar

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI
KOSGEB Destekleyen Kuruluş
ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği
TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece / İstanbul **Tel:** 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98
E-posta : Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Satış:** sales@tuyap.com.tr **Reklam Satış:** reklamsatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Fuarlar:** tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Pazarlama: tanitim@tuyap.com.tr **Fuar Alanı:** fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

MEDYADA OLMAK,
SAHNEDE OLMAKTIR
1953'ten beri sizi izliyoruz.
AJANS PRESS
Profilo AVM, 5. Yıl Sok. No 1/D , Mecidiyeköy / İstanbul
0212 370 11 00 - www.ajanspress.com.tr - Digitürk 540
facebook.com/AjansPress.Turkey twitter.com/AjansPressMT